

Liahona

**Ko Hono Tali 'o e Ui 'a e
Fakamo'uí ke Ngāué, p. 4, 14, 20**

**Ko e Kalaisi 'Oku Tau 'Apsia ki Ai: Ko e Pōpoaki
'a 'Eletā Hōlani ki he Kalisitiane Kotoa Pē, p. 24**

**Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupu
'o e 'Aho ní, p. 54**

**Mei Sopalini ki Siapani—Ko Hono Ma'u ha Loto
To'a 'i he Ngaahi Faingata'a Fakaenatulá, p. 60**

Ko e Toko Nima na'e Potó,
fai 'e Rose Datoc Dall

Na'e fakafetaulaki atu ha kau tāupo'ou 'e toko hongofulu ki he tangata ta'ané. "Na'e poto honau toko nima, kae vale 'a e toko nima." Na'e 'ave 'e he potó "a e lolo 'i he'enau ngaahi ipú pea mo 'enau tuhulú." Ko kinautolu na'e valé na'e 'ave 'enau tuhulú, "ka na'e 'ikai 'ave mo ha'anau lolo." 'I he pā mai 'a e kalangá "oku ha'u 'a e tangata ta'ané," na'e ō 'a e kau tāupo'ou valé ke fakatau lolo mai. "[Ne] ha'u e tangata ta'ané, pea ko kinautolu na'e teuteú na'e hū mo ia ki he ta'ané: pea tāpuni 'a e matapaá." Vakai, Mātiu 25:1-13.

NGAAHI PŌPOAKÍ

4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisī
'Uluakí: Ko e Ui 'a e Fakamo'uí
ke Ngāué

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí:
Fakahoko ha Ngāue 'i he
Taimi 'o e Faingata'á

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

14 Tōmasi S. Monisoni: Ko Hono
Tali 'a e Ui 'o e Fatongiá

Fai 'e Heidi S. Swinton

*'Oku hanga 'e he ngaahi
me'a ne hoko 'i he mo'ui 'a
Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'o
ue 'i fakalaumālie kitautolu ke tau
muimui 'i he'ene fa'ifa'itaki'angá.*

20 Fakamanatua 'o ha 'Aho
'o e Ngāue Tokoní

Fai 'e Kathryn H. Olson

24 Ko e Faaitaha 'i he
Ngāue 'a Kalaisí

Fai 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland

*Ko ha ui ki he kau Kalisitiané ke
nau tu'u fakataha 'i he loto tui,
manava'ofa, mo e mahino.*

34 Ko Hono Ma'u 'o e Tuí 'i he
Ngata'anga 'o Māmaní

Fai 'e Michael R. Morris

78 Ko Hono Tali e Ngaahi Fehu'i
kau ki He'etau Tuí

Fai 'e Michael Otterson

*Ngaahi fakakaukau 'e nima ke
ke fakakaukau ki ai 'i ho'o tali
e ngaahi fehu'i e ni'ihī kehé.*

NGAAHI TAFa'AKÍ

8 Kí'i Tohi Fakamatata 'o e
Konifelenisi 'o 'Epelelí

10 Ko e Me'a 'Oku Tau Tui Kí Aí:
Ko e Sākalamēnití—Ko Hono
Manatua 'o e Fakamo'uí

12 Ngaahi Talafungani 'o e Ongo-
ongolelé: Ako Ho Fatongiá

Fai 'e 'Eletā Joseph B. Wirthlin

19 Ko e Ngāue 'i he Siasí: Ko e
Tokoní Kí he Fakafo'ituituí

Fai 'e Al VanLeeuwen

30 Hotau 'Apí, Hotau Fāmilí:
Ngaahi Fakatamaki Faka-
enatulá—'Oku 'Ikai Fie Ma'u
ke Tau Ilifia

Fai 'e 'Eletā Stanley G. Ellis

38 Ngaahi Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni
'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní

74 Ngaahi Ongoongo 'a e Siasí

77 Ngaahi Fakakaukau Ma'á e
Efiafi Fakafāmilí 'i 'Apí

'I HE TAKAFÍ

*Kau Toutai Tangatá, fai 'e Simon
Dewey.*

42

42 Ko Hono Pukepuke 'o e Tuí 'i ha Māmani Puputu' u

Fai 'e Písope Gérald Caussé

Ngaahi tefito 'i mo 'oni 'e nima ke tokoni ki he 'etau pukepuke 'etau tuí mo e ngaahi faka-mo 'oni ke mālohi.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo 'i e Liahona 'oku fūfuu 'i 'i he makasini ko 'eni. Tokoni: 'i ha fale.

54

46 Ngaahi Fehu'i mo e Tali

Kuo ma 'unimā au 'e he pono-kalafi. 'Okū ne faka'auha 'eku mo 'uí. Ko e hā nai te u lava 'o fai ke motuhi 'a e ma 'unimā ko iá?

48 Te u 'Ilo Fēfē Kuo Fakamolemole 'i Aú?

Fai 'e 'Eletā Tad R. Callister

Kapau kuo fakamolemole 'i au, ko e hā nai e 'uhinga 'oku ou kei ongo 'i halaia aí?

51 Ko 'Etau Tafa'aki

52 Ko ha Feilaulau, ka ko ha Fiefia

Fai 'e Edward M. Akosah

'E lava nai 'eku tauhi ki he 'Eiki ke mahu'inga ange ia 'i he pa'anga 'oku ou ngāue 'i?

53 Ko 'Eku Sioloto Atu Kiate Au 'i he Temipalé

Fai 'e Adriane Franca Leao

Na'á ku 'ilo 'i 'oku ou fie mali 'i he temipalé, ka na'e pau ke u tomu'a fakahoko e ngaahi fili totonú.

54 Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú: Ko ha Fakama'unga ma'á e 'Ahó ni

Fai 'e David L. Beck mo Elaine S. Dalton

Ko e hā ha founga 'e lava ke tokoni 'i ai koe 'e he ki 'i tohi fo'ou Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupu? Lau 'a e ngaahi me'a 'oku talamai 'e he ongo palesiteni lahi 'o e Kau Talavoú mo e Kau Finemuí.

58 Ko e Fa'ifa'itaki'anga 'Eku Fine'eiki

Fai 'e Erin Barker

Neongo na'e puke 'eku fa'e'e, ka na'á ne kei lava pe 'o ako 'i mai 'a e 'ofā mo e ngāue tokoní.

68

59 Fakamo'oni Makehe: 'Oku Mahu'inga 'a e Hou'eiki Fafiné 'i he Siasí!

Fai 'e 'Eletā Quentin L. Cook

60 Lotú, Fakamatalá, mo e Fakatamaki Fakanatulá

Fai 'e Marissa Widdison

Na'e ako 'e Honoka mo Meki 'oku tokangaekina kitautolu 'e he 'Otuá 'i he taimi 'o e faingata'á, neongo 'ena vāmama 'o 'aki e maile 'e lauafē.

62 Fakakaukau Lelei

63 Ko 'Etau Pēsi

64 Ko Hono 'Omi 'o e Palaimeli ki 'Api: 'Oku ou Fili ke Fakafonu 'Eku Mo'uí 'aki 'a e Ngaahi Me'a 'Okú ne Fakaafe 'i 'a e Laumālié

66 Muimui 'i he Palōfitá: Ko e Ako ke Tokoni 'i e Ní'ihī Kehé

Fai 'e Heidi S. Swinton

68 'Api 'o Leutú

Fai 'e Adam C. Olson

Neongo pe ko e fē 'a e feitu'u 'oku tau nofo aí, 'e lava ke tau ngaohi hotau 'apí ke hoko ko ha feitu'u toputapu ma'a hotau fāmilí.

70 Ma'á e Fānau Iki

81 Ngaahi Fakatātā 'o e Kakai mei he Tohi 'a Molomoná

Ko e makasini fakavaha'apule'anga'eni 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: Boyd K. Packard, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

'Ētita Paul B. Pieper

Kau 'Ētivaisā: Keith R. Edwards, Christoffel Golden Jr., Per G. Malm

Talēkita Pulē: David L. Frischknecht

Talēkita 'o e Ngāue Faka'ētita: Vincent A. Vaughn

Talēkita Fokotu utu ū: Allan R. Loyborg

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Ongo Tokoni 'Ētita Pulē: Jenifer L. Greenwood, Adam C. Olson

Kaungā 'Ētita: Ryan Carr, Susan Barrett

Kau Ngāue Faka'ētita: Brittany Beattie, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, LaRene Porter Gaunt, Carrie Kasten, Lia McClanahan, Melissa Merrill, Michael R. Morris, Sally J. Odekirik, Joshua J. Perkey, Chad E. Phares, Jan Pinborough, Paul VanDenBerghe, Marissa A. Widdison, Melissa Zenteno

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Scott Van Kampen

Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Kau Pule Mā'olunga ki he Fakatātaā: C. Kimball Bott, Colleen Hinckley, Eric P. Johnson, Scott M. Mooy

Kau Ngāue ki he Fakatātaā mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Collette Nebeker Aune, Connie Bowthorpe

Bridge, Howard G. Brown, Julie Burdett, Bryan W. Gygi, Kathleen Howard, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu ū: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Evan Larsen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētita Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita Vika Taukolo

Kaungā 'Ētita Siale Hola

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi Liahona he ta'ū'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'eke'ekē: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoiti pe fakakolō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'eke'ekē he 'initaneti 'i he liahona.lds.org; 'i he meili ki he Liahona, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e Liahona (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhingia ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'angā 'i he lea faka-Alapēniā, 'Amēnia, Pīsilama, Kemipoutia, Pulukālia, Sepuano, Siaina, Siaina (fakafaingofua'i), Koloēsia, Seki, Tenimā'ake, Hōlani, Pīlītānia, 'Esitōnia, Fisi, Finilani, Falaniseē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsiā, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlēā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Maselesi, Mongokōliā, Noaue, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Ha'amoā, Silovēnia, Sipeini, Suisalani, Suēteni, Takālokā, Tahiti, Taileni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietnemi. ('Oku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2012 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakatāta 'i he Liahonā ke faka'aonga 'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsiālē pe faka'aonga 'i pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakahaa'itu ai hano fakatapuapui, 'i he tafa'aki 'oku fakamatala 'i ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatātaā. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fahu'ki ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada: August 2012 Vol. 36 No. 8. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send address changes to Salt Lake Distribution Center, Church Magazines, PO Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368.

Toe Lahi 'Initaneti' Liahona.Lds.org

MA'Á E KAKAI LALAHÍ

'Oku fakamatala'i 'e he "Ko Hono Ma'u 'o e Tui' i he Ngaahi Ngata'anga 'o Māmani" (peesi 34) 'a e ngaahi talanoa fakaului 'o ha kāingalotu 'e ni'ihī 'i he kolo taupotu taha ki he faka-tonga 'o 'Āsenitinā. Vakai ki ha ngaahi la'itā lahi ange 'i he liahona.lds.org.

MA'Á E TO'U TUPÚ

'Oatu 'e he to'u tupú ha ngaahi tokoni ki hono iku' 'o e ma'unimā 'e he pono-kalafi (vakai peesi 46). Ko e tohi ngāue ko ia 'a e Siasī ki he fakaakeake mei he ma'unimā, ko ha ma'u'anga tokoni ia 'e taha 'oku ala ma'u 'i he 'initaneti' i he ngaahi lea fakafonua kehekehe 'i he recoveryworkbook.lds.org.

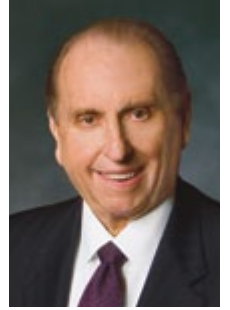
'I HO'O LEA FAKAFONUÁ

'Oku ma'u 'a e Liahonā mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasī 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he languages.lds.org.

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENÍ

'Oku fakafongā 'i he fikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

- 'Amanaki lelei, 38
- Anga fakakaume'á, 64
- Faiaiko 'a'ahi, 7
- Fa'ifa'itaki'angá, 14, 58, 63, 66
- Faingata'á, 30, 51, 60
- Fakahaá, 38, 40, 41
- Fakalalakala
- Fakatāutaha, 51
- Fakalelei, 48
- Fakamolemolé, 48
- Fakamo'oni, 34, 42, 51
- Fakatomalá, 46, 48
- Fakauluí, 34
- Fāmilí, 30, 54, 58, 59, 63
- Fatongíá, 4, 12, 14, 51, 73
- Fatongia ki he 'Otuá, 51
- Feilaulá, 52
- Hisitōlia fakafāmilí, 38
- Hou'eiki fafiné, 59
- Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú, 54
- Laumālie Mā'oni'oni, 19, 30, 34, 42, 48, 64
- Manava'ofá, 7, 19, 24, 58
- Ma'nimāá, 46
- Mitíá, 46
- Ngaahi fakatamaki fakaenatulá, 30, 60
- Ngaahi fatongia faka-Siasí, 4, 19
- Ngaahi fuakavá, 10
- Ngaahi Tāpuakí, 54
- Ngaahi tu'unga mo'uí, 54
- Ngāue fakafaifekáu, 34, 52, 78
- Ngāue fakatemipalé, 53
- Ngāue tokoni, 4, 7, 14, 20, 58, 66, 70
- Nofomalí, 53
- Polokalama Tui ki he 'Otuá, 63
- Ponokalafi, 46
- Sākalamēnití, 10
- Sisū Kalaisi, 10, 24, 48
- Talangofuá, 52
- Teití, 53
- Teuteú, 30
- Tohi 'a Molomoná, 34, 40
- Tui, 42, 48
- Tui faka-Kalisitiané, 24
- Uouangatahá, 20, 24

Fai 'e Palesiteni
Thomas S. Monson

KO E UI MEI HE FAKAMO'UÍ ke Ngāu'é

‘O ku ‘ilo’i ‘e kinautolu kotoa pē kuo ako ki he lēsoni fīkā, ‘a e tenominato faitataú (common denominator). ‘Oku ‘i ai ha me‘a ‘oku tau faitatau ai ‘okú ne ha ‘i fakataha kitautolu ko e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Ko e me‘a ‘oku tau faitatau aí ko e uiui‘i fakatāutaha ‘oku tau ma‘u ke fakahoko ‘a e ngaahi fatongia ‘i he pule‘anga ‘o e ‘Otuá ‘i he māmaní.

‘Oku ‘i ai nai ha taimi ‘okú ke halaia ai ko ha ‘o lāunga ‘i he taimi ‘okú ke ma‘u ai ha uiui‘i? Pe ‘okú ke tali loto fakafeta ‘i ‘a e faingamālie taki taha ke tokoni ki ho ngaahi tokouá mo e tuofāfiné, ‘i ho ‘o ‘ilo’i ‘e tāpuekina ‘e he Tamai Hēvaní ‘a kinautolu ‘okú Ne uiui‘i?

‘Oku ou ‘amanaki pē he ‘ikai ngalo ‘iate kitautolu ‘a e taumu‘a mo‘oni ‘o hotau ngaahi faingamālie lelei ke tokoní. Ko e taumu‘a ko iá, ‘a e taumu‘a ta‘engatá, ‘oku tatau mo ia na‘e folofola ‘aki ‘e he ‘Eikí ‘i he Mata‘itofe Mahu‘ingá: “He vakai, ko ‘eku ngāu’é ‘eni mo hoku nāunaú – ke fakahoko ‘a e mo‘ui ta‘e-fa‘a-mate mo e mo‘ui ta‘engata ‘a e tangatá.”¹

Fakatauange te tau manatu ‘i ma‘u pē ko e pulupulu ‘o e hoko ko ha mēmipa ‘i he Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau

Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, ‘oku ‘ikai ko ha pulupulu ‘o e fakafiemālié ka ko ha kofu ‘o e fatongia. Ko hotau fatongiá, makehe mei hono fakahaofi kitautolú, ke tatakai e ni‘ihi kehé ki he nāunau fakasilesitiale ‘o e ‘Otuá.

‘I he ‘etau loto fiemālie ke ‘a‘eva ‘i he hala ‘o e ngāue tokoni ki he ‘Otuá, he ‘ikai ai ke tau teitei a‘u ki he tu‘unga ‘o Kātinala Uolosī (Cardinal Wolsey) ‘a Seikisipiá (Shakespeare). Na‘á ne tangilaulau ‘i hono to‘o meiate ia ‘a hono mafái hili ha‘ane ngāue lí‘oa ki he tu‘í, ‘o pehē:

*Ka ne u tauhi pē ā ki hoku ‘Otuá ‘aki e vilitaki tatau
Ne u fai ki hoku tu‘í, pehē kuo ‘ikai
Ke ne lí‘aki au ki he nima hoku ngaahi filí.²*

Ko e hā nai e fa‘ahinga ngāue tokoni ‘oku fie ma‘u ‘e he langí? “Oku fie ma‘u ‘e he ‘Eikí ‘a e loto mo e ‘atamai fie faí; pea ‘e kai ‘a e ngaahi me‘a lelei ‘o e fonua ko Saioné ‘e he kau loto fie faí mo e kau talangofuá ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osi ko ‘eni.”³

‘Oku ou ki‘i fakalongo pē ‘i he taimi ‘oku ou fakakaukau ai ki he ngaahi lea ‘a Palesiteni Sione Teilá (1808–87): “Kapau he ‘ikai te ke fakahoko totonu ho uiui‘i, te ke ha‘isia ki he ‘Otuá koe‘uhí ko kinautolu na‘á ke mei lava ‘o fakahaofi ‘o kapau ne ke fakahoko ho fatongiá.”⁴

‘Oku hangē mo‘ui ‘a Sisuú ko ha maama hulu ‘o e leleí ‘i He‘ene ngāue ‘i he fa‘ahinga ‘o e tangatá. Na‘e folofola ‘a Sīsū, “Oku ou ‘iate kimoutolu ‘o hangē ko ia ‘oku tauhi,”⁵ ‘i He‘ene fakamo‘ui ‘a e pipikí, faka‘ā ‘a e kuí, fakaongo ‘a e tulí, pea fakamo‘ui ‘a e maté.

Na‘e ako‘i kitautolu ‘e he ‘Eikí ‘i he talanoa fakatātā ‘o e tangata Samēlia leleí, ke tau ‘ofa ‘i hotau kaungā‘apí ‘o hangē pē ko kitautolú.⁶ Na‘á Ne ako‘i kitautolu ‘i He‘ene tali ki he tangata koloa‘iá, ke sí‘aki ‘etau siokitá.⁷ Na‘á Ne ako‘i kitautolu ‘i hono fafanga ‘o e toko 5,000 ke tau feau e ngaahi fie ma‘u ‘a e ni‘ihi kehé.⁸ Pea na‘á Ne ako‘i

kitautolu 'i he Malanga 'i he Mo'ungá, ke tau fuofua kumi ki he pule'anga 'o e 'Otuá.⁹

Na'e folofola 'a e 'Eiki toetu'ú 'i he Maama Fo'ou' 'o pehē: "Oku mou 'ilo'i 'a e ngaahi me'a 'oku totonu ke mou fai 'i hoku siasí; he ko e ngaahi ngāue 'a ia kuo mou mamata kuó u faí ke mou fai foki ia; he ko e me'a kuo mou mamata kuó u faí ke mou fai foki ia."¹⁰

'Oku tau faitāpuekina e ni'ihī kehē 'i he'etau ngāue tokoni 'i he malumalu 'o "Sīsū 'o Nasaletí . . . 'a ia na'e fa'a fe'alu'aki 'o fai lelei."¹¹ 'Ofa ke tāpuekina kitautolu 'e he 'Otuá ke tau 'ilo'i 'a e fiefia 'i he tauhi ki he'etau Tamai 'i Hēvaní 'o hangē ko 'etau tokoni ki He'ene fānau 'i he māmaní. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mōse 1:39
2. William Shakespeare, *King Henry the Eighth*, act 3, scene 2, lines 456–58.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 64:34
4. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Sione Teila* (2001), 191.
5. Luke 22:27.
6. Vakai, Luke 10:30–37; toe vakai foki Mātiu 22:39.
7. Vakai, Mātiu 19:16–24; Ma'ake 10:17–25; Luke 18:18–25.
8. Vakai, Mātiu 14:15–21; Ma'ake 6:31–44; Luke 9:10–17; Sione 6:5–13.
9. Vakai, Mātiu 6:33.
10. 3 Nifai 27:21.
11. Ngāue 10:38.

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

"He 'ikai . . . tuku ['e he 'Eiki] ke tau tōnounou 'o kapau te tau fai hotau fatongiá. Te ne fakatupulekina kitautolu 'o mahulu ange ia 'i hotau ngaahi talēnití mo hotau ivi. . . . Ko e taha ia 'o e ngaahi me'a faka'ofa'ofa taha 'e lava ke hoko ki ha tangata" ('Eselā Tafi Penisoni, 'i he *'Oku 'Ikai Ha Ui 'e Mahu'inga Ange 'i he Faiakó* [1999], 22). Fakakaukau ke ke vahevahe ha me'a na'á ke a'usia 'i ho'o ongo'i 'e koe pe ko ha taha 'okú ke 'ilo, 'a hono fakatupulaki 'e he 'Eiki hono ngaahi talēnití mo e ngaahi me'a te ne malavá. Fakaafe'i 'a e fāmili ke nau vahevahe ha ni'ihī 'o 'enau ngaahi a'usia na'e lelei, 'i he'enu tali "'a e ui mei he Fakamo'uí ke ngāué."

TO'U TUPÚ

Ko e Ngāue 'i he Temipalé

Fai 'e Benjamin A.

Ihe hoko hoku ta'u 17, na'á ku kamata fakakaukau fakamātoato ki hoku kaha'ú, peá u lotu ki he Tamai Hēvaní 'o kau ki he me'a 'e malava ke u fai ke teuteu ai ke u 'alu 'o ngāue fakafaifekau mo ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí. Na'á ku ongo'i 'oku totonu ke toe lahi ange 'eku 'alu ki he temipalé koe'uhí ko e fale ia 'o e 'Eikí pea ko e feitu'u ia 'e lava ke u ongo'i ofi taha ai ki he'eku Tamai Hēvaní.

Ko ia ai na'á ku fokotu'u ha taumu'a ke fakahoko ha papitaiso 'e 1,000 'i he ta'u. Ne u ongo'i mo'oni 'a e fie ma'u ke u fokotu'u 'a e taumu'á ni; ne u 'aukai ke 'ilo'i pe ko e me'a 'eni 'oku totonu ke u faí. Na'e 'omai 'e he'etau Tamai Hevaní ha tali kiate au, pea kamata leva ke u 'alu ki he Temipale Tamipiko Mekisikoú 'i he Tokonaki kotoa pē.

Hili 'eku fakahoko ha papitaiso 'e 500, ne u fokotu'u ha taumu'a ke fakahoko ha fakatotolo ki he hisitōlia fakafāmilí 'o 'eku ngaahi kuí, pea na'á ku sai'ia 'aupito 'i he fakatotoló he na'e a'u ki ha tu'unga na'e 'ikai ke u lava 'o mohe koe'uhí ko 'eku fekumi ki he ngaahi hingoá. Ne u ma'u 'i hoku hisitōlia fakafāmilí ha ngaahi hingoa 'e 50 mo ha to'u tangata 'e valu; ne u tokoni ke fai 'a e ngāue fakatemipalé ma'anautolu kotoa.

Na'e iku 'o u fakahoko e papitaiso 'e 1,300 tupu, peá u 'osi mei he seminelí, ma'u e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, pea 'oku ou lolotonga ngāue fakafaifekau taimi kakato, 'a ia ko e taha ia 'o 'eku ngaahi taumu'a fisifisimu'a taha 'i he mo'ui ní.

FĀNAÚ

Te u Lava 'o Fai ha Me'a Ma'á e Ni'ihí Kehé

Te tau takitaha lava 'o fai ha me'a ke tokoni'i e ni'ihí kehé. Na'e akonaki 'a Palesiteni Monisoni 'oku totonu ke tau 'ofa ki he taha kotoa pē pea ako ke vakai ha founga 'e malava ke tau tokoni'i ai kinautolu.

Vakai ki he tamasi'i 'oku tangutu 'i he ve'e fu'u 'akaú. 'Okú ke lava 'o vakai ki ha ni'ihí te ne lava tokoni'i?

'I he taimi 'okú ke ma'u me'atokoni efiāfi ai mo ho fāmilí, fokotu'u ange ke vahevahe 'e he mēmipa takitaha 'o e fāmilí ha ngāue na'á ne fai ke tokoni'i ai ha taha 'i he 'aho ko iá. Hiki 'i ho'o tohinoá ho'o ngaahi a'usia fekau'aki mo e ngāue tokoni 'i he 'aho taki taha.

FAKA-AONGAI 'O E TĀĀ TU'UNGA 'I HE ANGAIEI 'A WENDY BENTLEY; TĀ FAKATĀTĀ 'A BETH M. WHITAKER

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'enī, pea alea 'i ia mo e kau fafine 'okū ke 'a'ahi ki ai 'o ka fe'unga ke fakahoko. Faka'aonga 'i e ngaahi fehu'i ke tokoni atu ki hono fakamālohia e kau fefinē pea 'ai ke hoko 'a e Fine'ofā ko ha kongā longomo'ui 'o ho'o mo'ui.

Ko e Ngāue Leva 'i he Taimi 'o e Faingata'á

I he'etau hoko ko e kau faiako 'a'ahí, ko e taha 'o 'etau ngaahi taumu'á ke tokoni 'i hono fakamālohia 'o e ngaahi fāmīlī mo e 'apī. 'Oku totonu ke lava e kau fine'ofa 'oku tau 'a'ahi ki ai 'o pehē, "Kapau 'oku 'i ai ha'aku ngaahi palopalema, 'oku ou 'ilo'i 'e tokoni'i au 'e he'eku ongo faiako 'a'ahí 'o 'ikai tatali ke fekau'i kināua." Koe'uhí ke lava 'o fai ha ngāue tokonī, 'oku 'i ai hotau fatongia ke 'ilo'i 'a e ngaahi fie ma'u 'a e fine'ofa 'oku tau 'a'ahi ki ai. 'I he taimi 'oku tau fekumi ai ki ha ue'i fakalaumāliē, te tau 'ilo'i 'a e anga 'o hono tali 'a e ngaahi fie ma'u fakalaumāliē mo fakatu'asino 'a e fine'ofa kuo vahe'i ke tau 'a'ahi ki ai. Pea 'i hono ngāue 'aki hotau taimi, ngaahi pōto'i ngāue, ngaahi talēnitī, ngaahi lotu 'o e tu'i, mo e poupuu fakalaumāliē mo fakaelotó, 'e lava ke tau tokoni ke fai ha ngāue'ofa 'i he taimi 'oku hoko ai ha puke, mate, pea mo ha ngaahi tūkunga mahu'inga kehe.¹

'E 'ilo'i 'e he kau palesitenisī 'o e Fine'ofā 'a kinautolu 'oku 'i ai ha'anau ngaahi fie ma'u makehe koe'uhí ko ha'anau puke fakaesino pe fakaeloto, ngaahi me'a fakatu'upakē, fā'ele, pekia, faingata'a'ia fakaesino, ta'e-lata, pea mo ha ngaahi faingata'a'ia kehe, makatu'unga 'i he tokoni 'a e ngaahi lipooti mei he kau faiako 'a'ahí. 'E lipooti leva 'e he palesiteni 'o e Fine'ofā ki he pīsopé 'a e ngaahi me'a kuó ne 'iló. Fakatatau mo 'ene fakahinohinó, 'e fakafekau'aki leva 'e he Palesiteni 'o e Fine'ofā 'a e tokonī.²

'I he'etau hoko ko e kau faiako 'a'ahí 'e lava ke "lahi 'a e 'uhinga ke tau fiefia [ai]" koe'uhí ko e "tāpuaki 'eni kuo foaki kiate kitautolú, kuo ngaohi kitautolu ke tau hoko ko e ngaahi me'angāue 'i he to'u-kupu 'o e 'Otuá ki hono fakahoko 'o e ngāue ma'ongo'ongā ni" ('Alamā 26:1, 3).

Mei he Folofolá

Mātiu 22:37–40; Luke 10:29–37;
'Alamā 26:1–4; Tokāteline mo e Ngaahi
Fuakava 82:18–19

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí* (2010), 9.5.1; 9.6.2.
2. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2*, 9.6.2.
3. Henry B. Eyring, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofā* (2011), 127, 128

Ko e Hā Te u Lava 'o Fai?

1. 'Oku ou ngāue 'aki nai 'eku ngaahi me'afaoakī mo e ngaahi talēnitī ke tāpuékina e ni'ihī kehé?
2. 'Oku 'ilo'i nai 'e he kau fafine 'oku ou tokanga'i 'a 'eku loto ke tokoni'i kinautolu 'i he taimi 'oku 'i ai ai ha'anau fie ma'ú?

Tu'i, Fāmīlī, Fakafiemāliē

Mei Hotau Hisitōliá

'I he ngaahi ta'u ne kamakamata mai ai 'a e Siasí, na'e tokosi'i mo mei-mei nofo pē e kāingalotú 'i ha feitu'u 'e taha. Na'e malava e kāingalotú 'o tali vave ki ha fie ma'u tokoni 'a ha taha. 'I he 'aho ní kuo a'u 'a e tokolahi 'o e kāingalotú ki he 14 miliona tupú pea 'oku nau mafola 'i he funga e māmanī. Ko e faiako 'a'ahí ko e kongā ia 'o e palani 'a e 'Eiki ke tokoni'i kotoa ai'Ene fānaú.

Na'e pehē 'e Palesiteni Henelī B. 'Aealingi, ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī 'Uluaki, "Ko e polokalama pē taha 'e lava ke fai atu ai ha tokoni mo ha fakafiemāliē 'i ha siasi 'oku mafola ki ha ngaahi feitu'u kehekehe he funga 'o e māmanī, ko hono fakafou ia 'i he kau tamaio'eiki fakafu'ituitui ko ia 'oku ofi atu ki he kakai faingata'a'ia."

Na'á ne hoko atu 'o pehē, "... 'Oku ma'u 'e he pīsopé mo e palesiteni fakakolo kotoa pē ha palesiteni Fine'ofa ke ne falala ki ai. 'Oku 'i ai mo ha kau faiako 'a'ahi 'oku nau 'ilo'i 'a e ngaahi faingata'a mo e ngaahi fie ma'u 'a e fefine kotoa pē. 'E lava ke fakafou ai hono 'ilo'i 'e he palesiteni Fine'ofā 'a e loto 'o e fakafu'ituitui mo e ngaahi fāmīlī. Te ne lava 'o feau 'enau ngaahi fie ma'ú mo tokoni ki he pīsopé 'i hono uui'i, ke tokoni'i 'a e fakafu'ituitui mo e ngaahi fāmīlī."³

Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi 'o 'Epeleli

"Tonga ha me'a kuó u lea 'aki 'e au ko e 'Eiki, kuó u lea 'aki ia; . . . neongo pē ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eiki, 'oku tatau ai pē" (TEF 1:38).

I ho'o toe vakai'i ko ia 'a e konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2012, 'e lava ke ke faka'aonga'i 'a e ngaahi pēsí ni (mo e ngaahi Tohi Fakamatala Konifelenisi 'i he ngaahi pulusinga he kaha'ú) ke tokoni atu ki ho'o akó mo faka'aonga'i 'a e ngaahi akonaki fakamuimuitaha 'a e kau palófitá mo e kau 'aposetolo mo'uí mo e kau taki kehe 'o e Siasí.

NGAAHI TALANOA MEI HE KONIFELENISI

Fakatoka 'o ha Fakava'e 'e Tolongá

I he'eku kei talavou ne u ngāue ki ha taha ngāue totongi ki hono ngaohi e 'ū fakava'e 'o e ngaahi fale fo'ou. Ko ha ngāue faingata'a ia 'i he fa'ahita'u māfaná ke teuteu'i e kelekelé ke hua'i ai e sima ki he fakava'e. Ne 'ikai ha misini. Ne mau faka'aonga'i pē 'a e me'angāue ki hono fahi mo e sāvóló. Ko ha ngāue faingata'a he ngaahi 'aho ko iá hono fakatoka 'o ha fakava'e 'e tolongá.

Na'e toe fie ma'u mo ha kātaki lahi. Hili hono hua'i e simá ki he fakava'e te mau tatali ke mōmoa. Neongo 'emau loto ke hoko atu e ngāué ka na'a mau tali foki ke mōmoa e fakava'e kae toki to'o e 'ū poupou.

Ne toe fakafo ki ha tokotaha langa fo'ou ke sio ki he taimi mo e ngāue lahi 'o hono fakatoka e ngaahi kongokonga ukameá he papá ke fakamālohia 'aki e fakava'e.

Kuo pau ke teuteu'i lelei 'i he founa tatau 'a e kelekele ki hono fakava'e 'etau tuí ke ne matu'uaki e afá 'e hoko mai he mo'uí. Ko e angatonu fakatāutahá 'a e tefito fefeka ki hono fakava'e 'o e tuí.

Te tau fakatupu ha kelekele fefeka ki he'etau tuí 'i he'etau fili ma'u ai pē 'a e me'a 'oku totonú. 'E lava ke kamata kei si'i ia koe'uhí he 'oku fā'ele'i mai e taha kotoa pē mo e me'a'ofa ta'etotongi ko e Laumālie 'o Kalaisí. Te tau lava ke 'ilo mei he Laumālie ko iá e taimi ne tau fai ai e me'a 'oku totonú 'i he 'ao 'o e 'Otuá mo e taimi 'oku tau faihala ai 'i Hono 'aó.

'Oku hanga 'e he ngaahi fili nai 'e laungeau 'oku tau fai he 'aho kotoa peé 'o teuteu e kelekele fefeka 'oku langa ai hotau fale 'o e tuí. Ko e ongoongolelei

'o Sisū Kalaisí mo e kotoa hono ngaahi fua-kavá, ouaú mo

e tefito 'i mo'oní, 'a e ukamea 'okú ne 'ākilotoa 'etau tuí.

Ko e taha e ngaahi kī ki ha tuí 'e tu'u-loá ko hono fakafuofua 'i ke tonu e taimi te tau tuku ki ai ke mo'uí. . . .

'Oku fie ma'u ha taimi lahi ia ke te matu'otu'a ai he 'oku 'ikai hoko mai ia he taimi pē ko iá. 'Oku 'ikai ma'u ia he'ete ta'u motu'á. Ka ko e tauhi ma'u pē ki he 'Otuá mo e ni'ihí kehé 'aki hotau lotó, mo e 'atamaí kotoa pea 'e liliu ai e faka-mo'oni 'o e mo'oní ke hoko ko ha mālohi fakalaumālie he 'ikai lava ke toe veuki.

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki, "Ngaahi Faingata'a ke Ikuna 'i," Liahona, Mē 2012, 24.

Ngaahi Fehu'i ke Fakalaululoto ki ai:

- 'Okú ke lava nai 'o manatu ki ha taimi na'e sivi'i ai ho'o angatonu fakatāutahá? Ko e hā e tali na'á ke fai ki ai?
- Ko e hā founa 'oku hanga ai 'e ho'o tauhi ki he 'Otuá mo e tokoni ki he ni'ihí kehé 'o fakamālohia ho fakava'e fakalaumālié?

Fakakaukau ke hiki ho'o ngaahi fakakaukau 'i ho'o tohinoá pe alea'i ia mo ha ni'ihí kehe.

Toe ma'u'anga tokoni kehe 'i he tefito ko 'eni: "Tuí" 'i he Ako Fakafo'itefitó 'i he LDS.org; Richard G. Scott, "Ko e Mālohi Fa'ililiua 'o e Tuí mo e 'Ulungāngá," *Liahona*, Nōvema 2010, 43-46.

FAKAFONU 'A E KONGA 'OKU 'ATAÁ

1. “E lava ke fakahaofi kitautolu mei he ngaahi founa koví mo e faiangahalá ‘o kapau te tau tafoki ki he ngaahi akonaki ‘a e _____”

(L. Tom Perry, “Ko e Mālohi ‘o e Fakahaofi,” *Liahona*, Mē 2012, 94).

2. “Oku ‘ikai holo hotau mahu ‘ingá he taimi ‘oku _____ ai ha taha”

(Jeffrey R. Holland, “Ko e Kau Ngāue ‘i he Ngoue Vainé,” *Liahona*, Mē 2012, 31).

4. “Ko e mo‘uí ni ko ha ako‘anga pē ia ki he hakeaki ‘i ta‘engatá pea ‘oku pau ke fou ia ‘i he _____”

Rasband, “Ngaahi Lēsoni Makehe,” *Liahona*, May 2012, 80).

3. “Ko e ngaahi mo‘oni mo e tokāteline ko ia kuo tau mā‘ú, ne ‘omi pea ‘e hokohoko atu pē hono ‘omi ‘i he _____”

(D. Todd Christofferson, “Ko e Tokāteline ‘o Kalaisi,” *Liahona*, Mē 2012, 86).

MALANGA FO‘I LEA ‘E UA

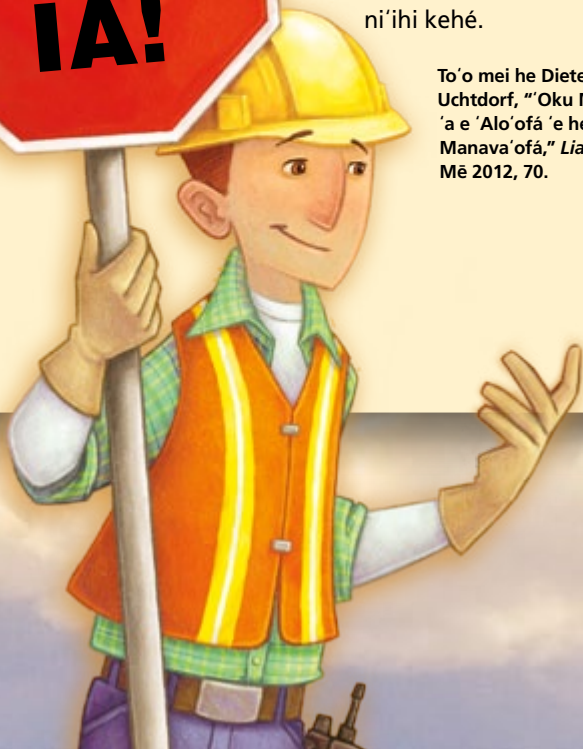
'OKÚ KE:

1. 'Ita fakamolokau?
2. Ngutu lau?
3. Fakamavahevahe‘i e ní‘ihi kehé?
4. Meheka ki ha taha?
5. Loto ke fakalavea‘i ia?

KAE:

1. Anga‘ofa.
2. Fa‘a fakamolemole.
3. Talanoa melino.
4. Tuku ke fakafonu ho lotó ‘e he ‘ofa ‘a e ‘Otuá.
5. Fai lelei ki he ní‘ihi kehé.

To‘o mei he Dieter F. Uchtdorf, “Oku Ma‘u ‘a e ‘Alo‘ofá ‘e he Kau Manava‘ofá,” *Liahona*, Mē 2012, 70.

Ngaahi tali: folofola mā‘oni‘oni; 2. tāpuekina lahi ange 3. fakahā fakalangī. 4. ngaahi sívi mo e ‘ahi‘ahi.

Ko ha Tala‘ofa Fakaepalōfita

“Kuo faka-mo‘oni‘i mai ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oni ‘a e mo‘oni kuo ako‘i he konifelenisi ni. Pea te ne fai pehē ‘i ho‘o fekumi mo fanongo ki ai mo ako ‘amuiange e ngaahi pōpoaki ‘a e kau tamaio‘eiki ‘a e ‘Eiki kuo fakamafai‘i.”

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni ‘Uluaki ‘i he Kau Palesitenisi ‘Uluaki, “Ngaahi Fai-ngata‘a ke Ikuna‘i,” *Liahona*, Mē 2012, 23.

Ke lau, mamata, pe fanongo ki he ngaahi lea ‘o e konifelenisi lahi, ‘a‘ahi ki he conference.lds.org.

Ko e Sākalamēnití

KO HONO MANATUA 'O E FAKAMO'UÍ

Ko e sākalamēnití ko ha ouau toputapu ia 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku fakahoko 'i he Sāpate taki taha. Na'e fokotu'u 'e Sisū Kalaisi 'a e ouau ko 'ení 'i he taimi na'á Ne 'i māmani aí peá Ne toe fakafoki mai ia 'i hotau kuongá ni 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmítá. Na'e pehē 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Oku hanga 'e he ouau 'o e sākalamēnití 'o 'ai ke hoko 'a e houalotu sākalamēnití ko e fakataha'anga toputapu mo mahu'inga taha ia 'i he Siasí."¹

Kuo fekau 'i kitautolu 'e he 'Eikí ke tau fakataha mo ma'u 'a e sākalamēnití 'i he Sāpate takitaha (vakai T&F 20:75). 'Oku tāpuaki 'i mo tufaki 'e he kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné 'a e maá mo e vaí ki he kāingalotu 'i he fakataha'angá, 'o nau to'o 'a e sākalamēnití ko e fakamanatu 'o e sino mo e ta'ata'a 'o Sisū Kalaisí. 'I hono fai 'ení, 'oku nau toe fakapapau ai ke mo'ui 'aki 'a e ngaahi fuakava na'a nau fai mo e 'Otuá 'i he taimi na'a nau papitaiso aí. 'I hono 'ai 'e tahá, 'oku nau palōmesi ke manatu ma'u ai pē kia Sisū Kalaisi, ke to'o kiate kinautolu 'a Hono huafá, mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú (vakai, T&F 20:77).

Ko e teuteu totonu ko ia ke ma'u 'a e sākalamēnití, 'oku kau ki ai 'a e fakatomalá, loto holi ke muimui 'i he Fakamo'uí, mo ma'u ha "loto-mafesifesi mo e laumálie fakatomala"

Ki ha fakamatala lahi angé, vakai, 1 Kolinitō 11:23–30; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 27:2.

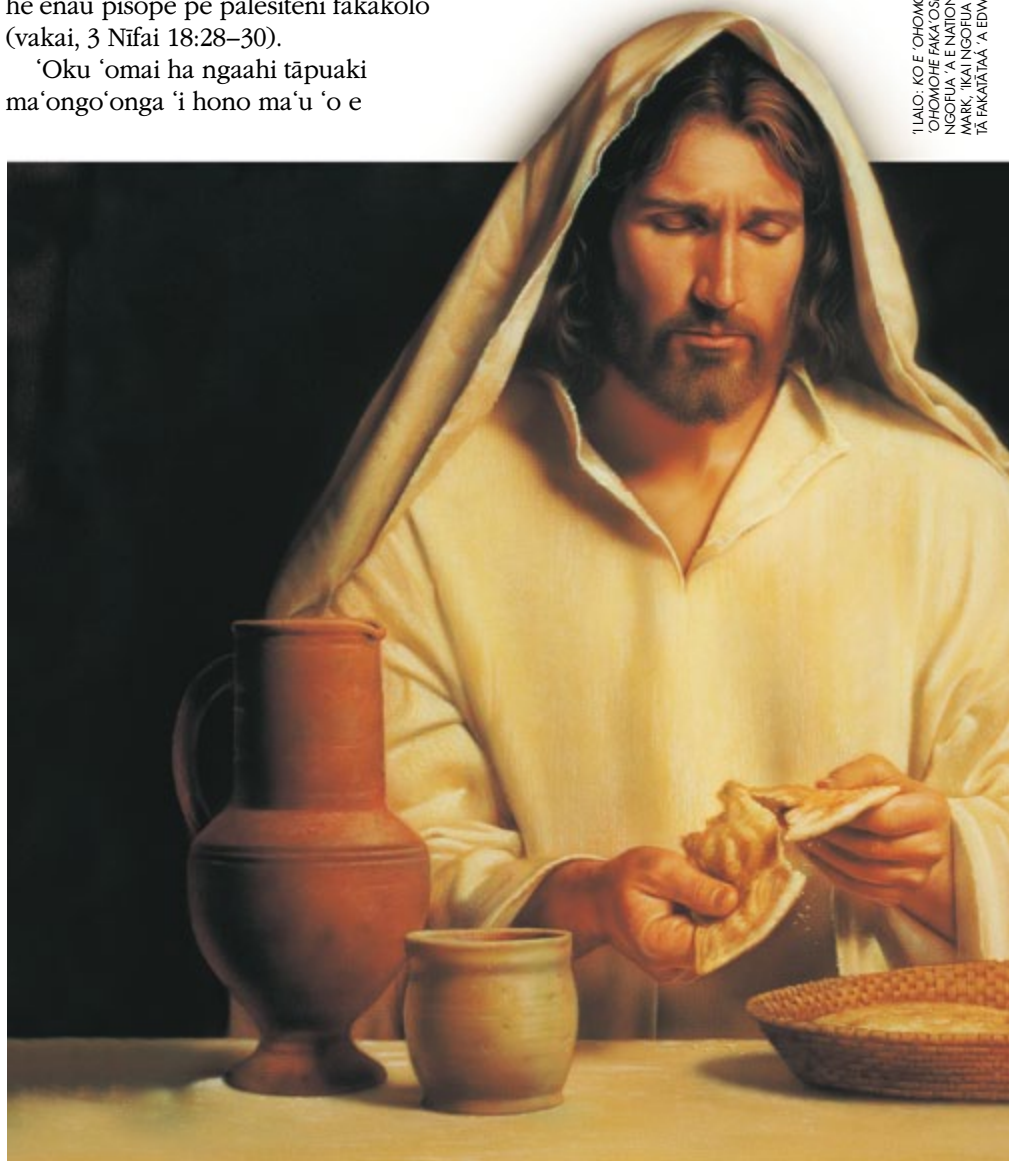
(3 Nifai 9:20). Ko hono ma'u 'o e sākalamēnití ko ha faingamālie fakauike ia ke fakahoko ai 'a e fakalaululoto mo toe fakafa'ou e ngaahi fuakavá. 'Oku hanga 'e he loto 'apasiá mo e lotú 'o fakalahi 'a e a'usia ko iá. 'Oku 'ikai totonu ke ma'u 'a e sākalamēnití 'e he ni'ihī kuo nau fai ha ngaahi angahala lalahí kae 'oua leva kuo nau fakatomala, 'o kau ai hono vete ki he'enau pīsopé pe palesiteni fakakolō (vakai, 3 Nifai 18:28–30).

'Oku 'omai ha ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga 'i hono ma'u 'o e

sākalamēnití 'i he mo'ui tāú, 'o hangē ko hono fakamolemole 'i 'o e ngaahi angahalá, ma'u 'a e takaua 'o e Lau-mālie Mā'oni'oni, mo e fakatapu—'o fakamā'oni'oni 'i—he Fakalelé. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Dallin H. Oaks, "Houalotu Sākalamēnití mo e Sākalamēnití," *Liahona*, Nōvema 2008, 17.

'I LAO: KO E 'OHOMOHE FAKAO'SÍ, FAI 'E SIMON DEWEY; TO OMATA 'U: KO E 'OHOMOHE FAKA 'OSÍ, FAI 'E CARL HEINRICH BLOCH; NGAUE 'AKI 'I HE FAKA-NGORUA 'A E NATIONAL HISTORIC MUSEUM; 'I FREDERIKSBORG; 'I HILLERÖD, DEN-MARK; 'IKAI NĠOFUA KE HIKI HANO TATAU: 'A FAKATATAA 'A DEL PARSON; NĠAAH 'A FAKATATAA 'A EDWIN REDRINO, ROBERT MILNE, MO CHRISTINA SMITH

1. Na'e fakahoko 'e Sisū Kalaisi 'a e sākalamēnití ki He'ene Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he pō kimu'a pea Tutuki Lá (vakai Luke 22:19–20).

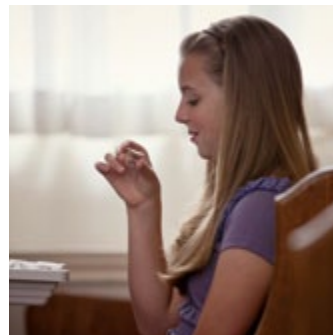
2. Hili 'Ene Toetu'ú, na'e fakahoko 'e he Fakamo'uí 'a e sākalamēnití 'i he ongo 'Ameliká (vakai, 3 Nifai 18:1–11).

3. Ko e kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné 'oku nau teuteu'i, tāpuaki'i, mo tufaki 'a e sākalamēnití 'o fakatau mo e fakahinohino 'a e pīsopé pe palesiteni fakakoló.

4. Lolotonga e houalotu sākalamēnití, 'oku nofotaha 'etau tokangá 'i he lotú mo faka'ehi'ehi mei ha tō'onga te ne tohoaki'i e tokanga 'a e ni'ihī kehé.

5. 'Oku tau manatu'i e mo'ui 'a e Fakamo'uí, 'Ene fa'ifa'itaki'angá, ngaahi akonakí, mo e Fakalelei 'i he'etau ma'u loto 'apasia 'a e sākalamēnití.

“'Oku tau 'ilo 'oku tau fai kotoa pē ha ngaahi fehala-aki. 'Oku tau takitaha fie ma'u ke vete mo lí'aki 'etau ngaahi angahalá mo e ngaahi fehālākí ki he Tamai Hēvaní mo e ni'ihī kehe kuo tau fakaloto-mamahí'i. 'Oku 'omai 'e he Sāpaté ha faingamālie mahu'inga kiate kitautolu ke 'ohake 'a e ngaahi me'á ni—'etau ngaahi ouau toputapú—ki he 'Eikí.”

'Eletā L. Tom Perry 'o e Kólomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e Sāpaté mo e Sākalamēnití,” *Liahona*, Mē 2011, 8.

TALI 'O E NGAHI FEHU'Í

'E lava ke fifili 'a kinautolu 'oku 'ikai maheni mo 'etau ngaahi fakataha 'i he Sāpaté pe 'e lava 'e he ni'ihī 'o e ngaahi tui fakalotu kehé 'o kau mai 'i he'etau ngaahi fakataha-'anga fakalotú mo ma'u 'a e sākalamēnití. 'Oku talitali lelei 'a e tokotaha kotoa pē ke ma'ulotu fakataha mo kitautolu. 'Oku fakataumu'a 'a e sākalamēnití ke tokoní'i e kāingalotú ke fakafo'ou 'enau ngaahi fuakavá, ka 'o kapau 'oku tokoní 'a e ma'u sākalamēnití ki he lotu 'a e kau 'a'ahí, 'oku talitali lelei kinautolu ke nau fai pehē.

AKO HO Fatongia

'Oku hanga 'e he fatongia 'o fakamanatu mai ko e kau tauhi kitautolu 'o e me'a kotoa pē kuo fakafalala mai 'e hotau Tupu'angá kiate kitautolú.

Fai 'e 'Eletā Joseph B. Wirthlin (1917–2008)

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Na'e fā'ele'i 'a Siosefa B. Uefilini 'i he 'aho 11 'o Sune 1917, 'i Sōleki Siti, 'Tutā. Na'e fokotu'u ia ki he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he 1986. Ko e kongā 'eni mei he lea na'á ne fai 'i he konifelenisi lahi 'i he 'aho 5 'o 'Okatopa 1980, 'i he'ene hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú. Ke ma'u e pōpoaki kakatō 'i he lea faka-Pilitāniā, vakai, Ensign, Nov. 1980, 'i he ensign.lds.org.

Oku loto hatau tokolahi ke tau fai e me'a 'oku *totonu* ke tau faí 'i he taimi 'oku 'ikai fepaki ai mo e me'a 'oku tau loto ke faí, ka 'oku fie ma'u 'a e mapule'i kitá mo e fakamatu'otu'á ke fai 'a ia 'oku totonú, 'o tatau ai pē pe 'oku tau loto ki ai pe 'ikai. Taimi lahi, ko e fatongia 'a e me'a 'oku tau 'amanaki ki ai mei he ni'ihī kehé kae 'ikai ko e me'a 'oku tau faí. 'Oku mahu'inga kotoa e me'a 'oku fakakaukau, tui mo palani 'e he kakaí, ka ko e me'a 'oku nau *faí* ko e me'a ia 'oku mahu'inga tahá. Ko ha ui ke si'aki 'a e siokitá kae fakakaukau ki he lelei fakalūkufuá.

Kuo pau ke tau manatu'i ma'u pē 'oku fakamanatu mai 'e hotau fatongia ko e kau tauhi kitautolu 'o e me'a kotoa pē kuo fakafalala mai hotau Tupu'angá kiate kitautolú. 'Oku tau ma'u 'a e fiefiá 'i he taimi 'oku tau tali ai e ngaahi fatongia 'i he loto fie ngāue mo faivelenga foki. Ko kinautolu 'oku nau fokotu'u 'a e fiefiá ko e taumu'a taupotu taha ia 'i he mo'ui ní, he 'ikai ke nau lava'i ia, he ko e fiefiá ko

ha ola ia 'oku ngāue'i kae 'ikai ko ha iku'anga 'oku tupukoso 'iate ia pē. 'Oku ma'u 'a e fiefiá mei hono fakahoko hoto fatongia pea 'ilo'i 'oku fenāpasi 'ete mo'uí mo e 'Otuá mo 'Ene ngaahi fekaú. . . .

'Oku 'ilo'i 'e he tangata mo e fefine lava-me'a kotoa pē 'i he hisitōlia 'o māmaní 'a hono fatongia pea 'oku 'i ai 'ene loto holi mo'oni ke fakahoko ia. Na'e ma'u 'e he Fakamo'uí ha 'ilo haohaoa ki Hono fatongia. Neongo ko e me'a na'e fie ma'u ke Ne faí ne laka ia 'i he ngaahi fakangatangata 'o e tu'unga 'oku malava 'e he tangatá, ka na'á Ne fakamo'ulaloa 'i Ia ki he finangalo 'o 'Ene Tamaí mo fakahoko Hono fatongia fakalangí 'aki 'Ene fakalelei ma'á e ngaahi angahala 'o e fa'ahinga 'o e tangatá.

Na'e tauhi mo'oni 'e Siosefa Sāmita ki hono uiui'i pea fakahoko hono fatongia 'o a'u pē ki he'ene fehanganagai mo e fakatangá pea mo ha feilaulau fakafo'ituitui lahi 'aupito. Na'á ne vilitaki, na'á ne kātaki, pea na'á ne lava'i 'a hono toe Fakafoki mai 'o e ongoongolelei mo'oni 'o Sīsū Kalaisí. . . .

Na'e tali 'e Palesitēni Sipenisā W. Kimipolo [1895–1985] 'a e tukupā ke 'ave 'a e ongoongolelei ki he ngaahi ngata'anga 'o māmaní. Na'á ne fua faivelenga hono fatongia pea hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga fakaofu kiate kitautolu 'i he me'a kotoa pē 'okú ne fai ke fakamafola 'a e ongoongolelei 'o e 'ofá. Ko hono olá ko ha Siasi fakamāmani lahi pea mo hono fakahoko 'o e kikite 'i he 'aho kimui ní.

Ko e kau tangata ma'ongo'onga ko 'ení . . . ne nau mei fili ha hala 'oku faingofua angé kae 'ikai ko e hala na'e iku ki ai honau fatongia. Kā na'e 'ikai ke nau fai pehē. Ko e mo'oni na'e 'ikai fa'a iku honau fatongia ki he fiamālie fakatāutahá pe ko e faingamālie 'oku ma'u ngofuá. Na'e fa'a hoko 'i honau fatongia ha feilaulau lahi pea mo e faingata'a'ia fakatāutaha; ka neongo iá, na'a nau fili pē ki he fatongia, pea nau fakahoko e fatongia.

'Oku fie ma'u 'e he mo'uí ke tau fakahoko ha ngaahi fatongia lahi—ko e ni'ihī ko ha ngāue angamaheni, pea ni'ihī 'oku

'uhingamālie mo mahu'inga ange. Ko e konga mahu'inga 'o e fatongiá ko hono fokotu'u 'o ha fa'ifa'itaki'anga lelei mo ma'u 'a e faingamālie kotoa pē ke fakamālohia e ni'ihī kehé 'i he hala faingata'a 'o e mo'uí. 'E malava ke fai 'eni 'aki ha lea fakalotolahi, fakaongoongo-lelei 'i 'o ha ngāue lelei, pe ko ha lulululu—ha fa'ahinga fakahaa'i pē 'o e tokangaekiná. Pea 'oku fie ma'u ke tau manatu'i heni 'i he'etau ako lelei hotau ngaahi fatongiá, 'oku tau toe teuteu foki ai ki hono fakahoko 'o e ngaahi fatongia ta'engatá. . . .

'Oku fakamatala'i fakaikiiki mo faka'ofó'ofa . . . 'e he Faiako Tu'ukimu'a ko Sisū ko e Kalaisí, 'a e matu'aki fie ma'u ko ia ke

fai hotau ngaahi fatongia 'i 'apí, 'i he Siasí, 'i he'etau ngāue faka'ahó, pea ki hotau fonua 'oku tau 'ofa aí foki. Na'á Ne folofola 'o pehē:

"He 'oku 'ikai ha 'akau lelei 'e tupu ai 'a e fua koví; pe ha 'akau kovi 'e tupu ai 'a e fua lelei.

"He 'oku 'ilo 'a e 'akau kotoa pē 'i hono fua 'o'oná. He 'oku 'ikai toli 'e he kakaí 'a e fiki 'i he 'akau talatalá, pe ko e fua 'o e vainé 'i he talatala'āmoá.

"Oku 'omi 'e he tangata angalelei 'a ia 'oku lelei mei he koloa lelei 'i hono lotó; pea 'oku 'omi 'e he tangata angakoví 'a ia 'oku koví mei he koloa kovi 'i hono lotó: he 'oku lea 'a hono ngutu' mei he me'a lahi 'o e lotó.

Ko e konga mahu'inga 'o e fatongiá ko hono fokotu'u 'o e fa'ifa'itaki'anga totonú mo ma'u 'a e faingamālie kotoa pē ke fakamālohia e ni'ihī kehé 'i he hala faingata'a 'o e mo'uí.

"Pea ko e hā 'oku mou ui ai aú, 'Eiki, 'Eiki, kae 'ikai fai 'a e ngaahi me'a 'oku ou talá?

"Pea ko ia fulipē 'oku ha'u kiate aú, 'o fanongo ki he'eku ngaahi leá, mo fai ki aí, te u fakahā kiate kimoutolu hono tataú:

"Oku tatau ia mo e tangata na'e langa 'a e falé, pea keli ma'ulalo, 'o ne 'ai hono tu'unga ki he funga maká; pea 'i he tupu 'a e vaitafé, pea 'oho mālohi 'a e vaí ki he fale ko iá, na'e 'ikai ngaue ia; he na'e fokotu'u ia ki he maká.

"Ka ko ia 'oku fanongo kae 'ikai fai ki aí, 'oku tatau ia mo e tangata na'e langa 'a e falé 'i he kelekele ta'e ha tu'unga; pea na'e 'oho mālohi 'a e vaí ki ai, pea holo leva ia; pea ko e mau-mau 'o e fale ko iá ko e me'a lahi" (Luke 6:43–49).

Si'oku kāinga, "Oua na'a [mou] fiu 'i he failelei" (T&F 64:33). Ko 'ete faitōnunga 'i hoto fatongiá ko ha faka'ilonga ia 'o ha kau ākonga mo'oni 'o e 'Eiki pea mo e fānau 'a e 'Otuá. Ke ke loto-to'a 'i ho fatongiá. Nofu ma'u 'i loto. 'Oua na'a ta'e lava ke fakahoko ho'o ngāue mahu'inga tahá, 'a ia ko hono tauhi ho tu'unga hono uá. Faitotonu ki ho fatongiá, he te ne 'omai koe ki he 'Otuá.

'Oku ou fai atu 'eku faka-mātoato mo'oni, ko e hala pē 'eni ke ma'u ai 'a e fiefiá pea tokoni'i e pule'angá ke tupu mo mo'uí. ■

Toe fokotu'utu'u lelei e mata'itohi lahi mo e fakapalakalafi.

TO'OHĒMA: FAITĀ 'A CRAIG DIMOND; TO'OMAI'U, MEI 'O'UINGA: FAITĀ 'A JED A. CLARK © IRJ, JEFFREY ALIRED © DESERET NEWS, © DESERET NEWS, MO CHRISTINA SMITH

TŌMASI S. MONISONI

Ko Hono Tali ‘a e Ui ‘o e Fatongiá

Na’e fuoloa pē e tukupā ‘a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ia ke fakahoko ‘a hono fatongiá ke fai e ngāue ‘a e ‘Eikí pea ke muimui ‘i he fa’ifa’itaki’anga ‘a Sīsū Kalaisí

Fai ‘e Heidi S. Swinton

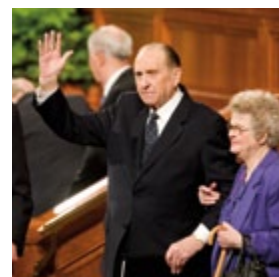
Kuo tā tu’o lahi e lea ‘a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, “Oku ou sai’ia ‘i he fo’i lea ko e ngafā.” Okú ne fakakaukau ko ha “me’a toputapu”¹ ia. ‘I he’ene fakahoko hono fatongia ko e Palesiteni hono 16 ‘o e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, na’á ne pehē, “Oku tukupā ke l’oa ‘eku mo’uí, hoku mālohí—mo ia kotoa pē ‘oku ou ma’u ke foakí—ki he ngāue [‘a e ‘Eikí] pea ki hono tataki ‘a e ngaahi me’a ‘i Hono Siasi ‘o fakatatau mo Hono finangaló pea mo ‘Ene ue’i fakalaumālié.”²

‘Oku ‘iloa ‘a Palesiteni Monisoni ‘i he’ene tokoni’i e ni’ihi kehé, ‘i he taimi ‘okú ne folau ai ki muli ‘o fakahoko ha ngaahi ngāue, he ‘okú ne fa’a foaki ‘a hono ngaahi sutí mo e suú pea foki mai mo e vala pē ‘okú ne tuí mo hono silipá. Kuó ne angamaheni ‘aki e ‘a’ahi ki hono ngaahi kaungāme’a mo e maheni ‘oku nau fie ma’u ha fakalotolahí. Kuó ne faitāpuekina ha kakai tokolahi ‘i he ngaahi falemahakí mo e ngaahi senitā ‘oku nau tokangaekina e kakai mahamahakí, peá ne muimui ki he ue’i fakalaumālie ke fai ha ngaahi telefoni, pea mo lea ‘i ha ngaahi me’a-faka’eiki lahi ‘aupito. Kuó ne ‘ave ha ngaahi me’atokoni, moa kuo ‘osi maau ke tunu, mo

ha ngaahi tohi ‘oku hiki ai ha pōpoaki ‘oku ongo ki he lotó. ‘I he’ene hoko ko e Palesiteni ‘o e Siasi ‘oku fonu ‘a ‘ene taimitēpilé ‘i he ngaahi fakatahá mo e ngaahi taimi ‘a’ahí, ka ‘okú ne faka’ata’atā ma’u pē hono taimí ma’á e kakaí—ko e lahi tahá ko e fakataha fakatāutaha mo kinautolu. ‘E ‘iloa ia ‘i he ngaahi fakamatala ‘i he hisitōlia ‘o e Siasi, ‘i he’ene ‘ofa ki he kakaí mo ‘ene fakahā ‘o e ‘ofa ko iá ‘aki ‘ene foaki kiate kinautolu ‘a hono taimí.

Fa’ifa’itaki’anga ‘a Sīsū Kalaisi ‘o e Fatongiá

‘Oku hanga ‘e he fakamo’oni ‘a Palesiteni Monisoni ki he ‘Eiki ko Sīsū Kalaisi ‘o tākiekina ‘ene ngāue. Na’á ne pehē: “Neongo na’a Ne hā’ele mai ki he mamaní ko e ‘Alo Ia ‘o e ‘Otuá, ka na’á Ne tauhi ‘i he loto fakatōkilalo ki he kakai na’á Ne feohi mo iá. Na’á Ne ha’ele mai mei he langí ke nofo ‘i he māmaní ‘i He’ene hoko ko ha tangata matelié pea mo fokotu’u ‘a e pule’anga ‘o e ‘Otuá. Na’e hanga ‘e He’ene ongoongolelei nāunau-‘iá ‘o liliu e fakakaukau ‘a e mamaní.”³ Na’e fakahā ‘e he Fakamo’uí ‘a ‘Ene ongo ki hono fatongiá ‘i he taimi na’á Ne folofola ai, “Kuó u ha’u ki he māmaní ke fai ‘a e finangalo ‘o

Mei ‘olungá: Ko e hāsino e ‘ofa ‘a Palesiteni Monisoni ki he kakai ‘i he’ene lulululu mo e kau Sikautí, tali ha me’a’ofa (mo hono uaifí, Falanisesi), fakahinohino ‘i ha ki’i ta’ahine ‘i ha tāpuaki kekeleke, pea mo ta’ata’alo ki he kāingalotú ‘i he konifelenisi lahi (mo hono uaifí).

Na'e akonaki 'a Sīsū Kalaisi 'i he fale lotú mo e ve'e vaitupú. Na'á Ne tāpuaki 'i 'a e longa 'i fānau pea mo fokotu'u hake 'a e 'ofefine 'o Sailosi mei he maté.

'eku Tamai" (3 Nifai 27:13). Na'á Ne "fa'a fe'aluaki 'o fai lelei, . . . he na'e 'iate ia 'a e 'Otuá" (Ngāue 10:38) 'i he loto vilitaki mo e angalelei ko e tupu mei he vakai ki he ta'engata.

'Oku fakatokanga 'i e Palesiteni Monisoni ko e taimi na'e hoko mai ai kia Sīsū Kalaisi 'a e ui ki he fatongia 'i he Ngoue Ketisemaní, na'á Ne tali, "A 'eku Tamai, kapau 'e fa'a fai, pea 'ave 'a e ipú ni 'iate au: kae 'oua na'a fa'itelihia pē au, ka ko koe pē" (Mātu 26:39). Na'e 'afio 'i 'e he Fakamo'uí peá Ne tali ma'u pē ki Hono fatongia ke tataki, fakamāma'i, mo fakalotolahi 'i 'a e fānau kotoa 'a 'Ene Tamai. Na'e lea 'a Palesiteni Monisoni 'o kau ki he me'á ni: "Na'e ngāue mo femo'uekina ma'u pē 'a e Fakamo'uí—ke ako'i, fakamo'oni'i, mo fakamo'ui 'a e kakai kehé. 'Oku hoko 'a e ngaahi ngāue ko iá ko hatau fatongia fakafo'ituitui foki 'i he'e-tau hoko ko e [kāingalotú]."⁴

Ko e Ako ke Fakahoko Hono Fatongia

Na'e tupu hake 'a Palesiteni Monisoni 'i he Uooti Ono-Fitú 'i he Siteiki Temipale Viu 'Iutaá. Na'á ne ako ai fekau'aki mo hono fatongia ke fakahoko 'ene ngaahi ngāue 'i he lakanga fakataula'eiki 'i hono tataki ia 'e ha kau taki lakanga fakataula'eiki poto, peá ne ma'u 'a e 'ilo mo ha fakamo'oni ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi mei ha kau faiako na'e ue'i fakalaumalie.

Na'e fokotu'u 'a Tōmasi Sipenisā Monisoni 'i he ta'u 1950, 'i hono ta'u 22 ke hoko ko e pīsope 'o e Uooti Ono-Fitú. Na'á ne faka'aonga 'i 'a e me'a na'á ne ako 'o kau ki hono fua e fatongia kiate kinautolu na'a nau ako'i ange hono 'uhingá. Na'á ne hoko ko e tamai 'o e uotí, ko e palesiteni 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné, ko ha tauhi ki he masivá mo e faingata'a'ia, ko e tokotaha

"Na'e ngāue mo femo'uekina ma'u pē 'a e Fakamo'uí—ke ako'i, fakamo'oni'i, mo fakamo'ui 'a e ni'ihiki kehé. 'Oku hoko 'a e ngaahi ngāue ko iá ko hatau fatongia fakafo'ituitui 'i he'etau hoko ko e [kāingalotú]."

tauhi lekōtí, pea mo e fakamaau ki 'Isileli. Na'e lahi hono ngaahi fatongia, ka na'á ne fua kinautolu 'aki hono 'ulu-ngaanga fakatu'amelie ki he lelei.

Ko e taha 'o e ngaahi fatongia 'o e pīsopé ko hono 'ave ki he kau ngāue fakakautau kotoa pē 'a e ongo makasini *Church News* mo e *Improvement Era* pea mo fai ha tohi fakatāuta-taha kiate ia 'i he māhina

taki taha. Koe'uhí ne hoko 'a Palesiteni Monisoni ko ha sōtia 'i he tautahí 'i he Tau Lahi Hono II, na'e hounga kiate ia 'a e mahu'inga 'o ha tohi mei 'api. Na'e 'i ai ha'ane kau mēmipa 'e toko 23 'i he uotí na'e ngāue fakakautau, ko ia ai na'á ne uiui'i ha fine'ofa 'i he uootí ke ne tokanga 'i hono meili 'a e ngaahi tohi ko 'eni. 'I ha efiafi 'e taha na'á ne 'oange kiate ia 'a e tohi 'e 23 'oku 'ave fakamāhiná.

Na'á ne 'eke ange, "E Pīsope, 'oku 'ikai koā ke ke fo'i koe? Ko e toe tohi ē kia Misa Palaisoni. Ko e tohi 'aki 'eni hono 17 kuó ke 'ave ki ai mo e 'ikai pē tali mai."

Na'á ne tali ange, "Sai pē, mahalo ko e māhina 'eni 'e tali mai aí." Pea ko e me'a ia ne hokó. Ko e tali meia Misa Palaisoni na'e peheni: "Si'i Pīsope, 'oku 'ikai ke u fu'u poto he faitohí. 'Oku ou fakamālō atu he makasini mo e *Church News*, kae me'a tepuú, 'oku ou fakamālō atu he ngaahi tohi fakatāutahá. Kuo liliu 'eku mo'uí. Kuo fakanofu au ko ha taula'eiki 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné. 'Oku ou ma'u ha loto nonga. Ko ha tangata fiefia au."

Na'e vakai 'a Palesiteni Monisoni 'i he tohi ko iá ki he hoko 'o mo'oni e lau 'oku pehē "Fai [ho] fatongia, ko e lelei tahá ia. Tuku e toengá ki he 'Eiki." Hili ha ngaahi ta'u lahi mei ai, lolotonga 'a 'ene kau atu ki ha konifelenisi

fakasiteikí, na'á ne lea ai he me'a na'á ne a'usia 'i he faitohi ki he kau ngāue fakakau-taú. Hili 'a e fakatahá, na'e ha'u ha talavou kiate ia 'o fehu'i ange, "E Pisope, 'okú ke manatu'i au?"

Na'e 'ikai toe tatali 'a Palesiteni Monisoni ka ne tali ange, "Misa Palaison! 'Okú ke fēfē hake? Ko e hā ho fatongia 'i he Siasí?"

Na'e tali fiefia ange 'e he tangata ngāue fakakautau mālōlō ko 'ení 'okú ne sai pē pea 'okú ne fua fatongia 'i he kau palesitenisí 'o e kōlomu kaumātu'á. "Oku ou toe fie fakamālō atu koe'uhí ko si' o tokanga kiate aú pea mo e ngaahi tohi fakatāutaha na'á ke 'oangé pea 'oku ou kei tauhi'ofa pē ia."⁵

Na'e lea 'a Palesiteni Monisoni 'o kau ki he ngaahi me'a pehení 'o pehē: "Oku fa'a hoko e fanga ki'i ngāue tokoni ikí ko e me'a pē ia 'e fie ma'u ke langaki mo faitāpuekina ha taha kehe: ha ki'i fehu'i pē 'o kau ki he fāmili 'o ha taha, ngaahi lea fakalotolahi, ha fakamālō'ia mo'oni, ha ki'i tohi fakamālō pe telefoni nounou pē. Te tau lava 'o fakahoko ha lelei lahi 'o kapau te tau fa'a tokanga mo 'ilo'i e ngaahi me'a 'oku hokó pea kapau te tau ngāue 'o fakatatau ki he ngaahi ue'i fakalaumālie 'oku tau ma'ú."⁶

Ko Hono Ako ke Fakahoko Hotau Fatongia

Na'e pehē 'e Palesiteni Monisoni, "I he'e-tau muimui 'i he ngaahi 'ahó ni ki [he] sī-pinga ['a Sīsū Kalaisí], 'e lava ke tau toe ma'u ai ha faingamālie ke faitāpuekina e mo'ui 'a e ni'ihí kehé. 'Oku fakaafe mai 'a Sīsū kiate kitautolu ke tau foaki: 'Vakai, 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí 'a e loto mo e 'atamai fie faí."⁷

Ko e vakai ko ia hotau palōfitá ki he fatongia, 'oku fie ma'u ki ai ha vakai 'oku mahulu ange ia 'i he holí, lavame'á, fakafiemālie, pe fakafiefa fakatāutahá kae a'u atu ki he 'ilo'i mo tali ki he lelei 'oku ma'ongo'onga angé. Na'e pehē 'e Palesiteni Monisoni, "Ke ma'u 'a e fiefia mo'oní, kuo pau ke tau fekumi ki ai 'i he nofotaha 'etau tokangá he tokoni ta'esio-kitá. Kuo te'eki ai ke ako ha taha 'a e 'uhinga 'o e mo'uí kae 'oua leva kuó ne tukulolo hono loto-hikisiá ke ngāue tokoni ki hono kāingá. Ko e tauhi ki he ni'ihí kehé 'oku tataua mo e fatongia, 'a ia 'okú ne 'omai 'a e fiefia mo'oní 'i hono fakahoko iá."⁸

'Okú ne tui ko e fakakaume'á 'okú ne fakafaingofua 'i 'a e tauhi 'o e ni'ihí kehé. Na'á ne pehē "Oku tokanga lahi ange 'a e kaungāme'a lelei ke tokoni'i 'a e kakaí kae

'I he kole 'a Palesiteni Monisoni ke tu'u hake 'a e tokotaha kotoa pē na'e tākiekina 'ene mo'ui 'e he palesiteni fakasiteiki, na'e kamata ke tu'u taha taha hake 'a e kāingalotú kae 'oua kuo tu'u hake 'a e tokotaha kotoa pē.

'ikai ko 'ene ma'u ha lāngilangí. 'Oku tokanga 'a e kaungāme'á. 'Oku 'ofa 'a e kaungāme'á. 'Oku fakafanongo 'a e kaungāme'á. Pea 'oku ala atu 'a e kaungāme'á ke tokoni."⁹

'I he ngaahi ta'u kuo hilí na'e 'alu 'a Palesiteni Monisoni ki ha konifelenisi fakasiteiki 'i Sitā Veili, Uaiōmingi, USA, 'i ha fatongia ke fokotu'utu'u fo'ou 'a e kau palesitenisí fakasiteikí. Ka na'á ne fai ha me'a na'e mahulu ange 'i hono fakahoko e fatongia ko íá. Na'e ongo ki he taha kotoa pē na'e 'i he fakataha'angá 'a e founa mahinongofua 'o e 'ofá na'á ne tukuange 'aki 'a e palesiteni fakasiteikí, 'a E. Falanisisi Uinitā, 'a ia na'á ne fua fatongia 'i ha ta'u 'e 23.

'I he 'aho 'o e konifelenisi fakasiteikí, na'e fakafonu 'e he kāingalotú 'a e falé. Ne hangē nai na'e taki taha "fakahā fakalongolongo pē 'a e *fakamālō* ki he takimu'a faka'e-i-eiki ko 'ení," 'a ia na'á ne fua hono fatongiá 'aki hono lotó kotoa 'i he māteaki. 'I he tu'u hake 'a Palesiteni Monisoni ke leá, na'á ne fakahā 'a e fuoloa hono tokanga 'i 'e Palesiteni Uinitā 'a e siteikí mo 'ene hoko ma'u pē "ko ha pou tu'uloa mālohi ki he tokotaha kotoa pē 'i he tele'á." Na'e ue 'i ia ke ne fai ha me'a ne te'eki ai ke ne fai kimu'a pe talu mei ai. Na'á ne kole ki he tokotaha kotoa pē ne tākiekina 'e he mo'ui 'a Palesiteni Uinitā ke nau tu'u hake ki 'olunga. Ko hono olá na'e fu'u fakafiefia. Na'e tu'u hake 'a e tokotaha kotoa pē 'i he ha'ofangá.

Na'e fakahā 'e Palesiteni Monisoni ki he fakataha'angá, 'a ia ko e tokolahi ai na'a nau lo'imata'ia, "Oku 'ikai ngata pē hono fakasino mai 'e he tokolahi ko 'ení 'a e ngaahi loto fakafo'ituituí, ka 'oku kau ai mo e fakahounga 'i ki he 'Otuá 'o ha mo'ui 'aonga mo'oni."¹⁰

Ko e Fakamo'oni 'a Hotau Palōfitá ki he Fatongiá

Kuo 'omai kiate kitautolu 'e Palesiteni Monisoni 'a e ngaahi akonaki fakalotolahi ko 'eni fekau'aki mo e fatongiá:

"Ko e hā pē hao lakanga, pe lahi ho'o manavasi'í pe tailiilí, tau lotu mu'a pea laka atu 'o fakahoko, mo manatu 'i e folofola 'a e 'Eikí, 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, 'a ia na'á Ne tala'ofa: "Oku ou 'iate kimoutolu ma'u ai pē 'o a'u ki he ngata'anga 'o māmaní."¹¹

"Te tau lava 'o fefakamālohia'aki; he 'oku tau malava 'o fakatokanga 'i 'a e ngaahi me'a 'oku 'ikai fa'a fakatokanga'í. Ko e taimi 'oku tau ma'u ai ha mata 'oku mamatá, ha telinga 'oku fanongo mo ha loto 'okú ne 'ilo mo ongo'í, te tau lava leva 'o tokoni pea mo fakahaofi kinautolu 'oku fakafatongia 'aki kitautolú."¹²

"Oku 'ikai ha taha 'iate kitautolu 'oku nofo tuēnoa—'i hotau koló, hotau pule'angá, pe 'i he māmaní. 'Oku 'ikai

*"Oku fa'a hoko
e fanga ki'i
ngāue tokoni
ikí ko e me'a pē
ia 'e fie ma'u
ke langaki mo
faitāpuekina
ha taha kehe."*

ha 'ā vahevahe 'i he vaha'a 'o 'etau tu'umalié mo e masivesiva 'a hotau kaungā 'apí."¹³

"Oku 'i ai ha ngaahi va'e ke fokotu'u ma'u, nima ke pukepuke, 'atamai ke pou-pou'i, loto ke tatakí fakalaumālie pea mo ha mo'ui ke fakahaofi."¹⁴

"Mahalo pē 'i he taimi te tau fehangahangai ai mo e Fakamo'uí, he 'ikai ke Ne fehu'i mai, 'Ko e ngaahi fatongia 'e fiha na'á ke fua?' ka ko e, 'Ko e kakai 'e fiha na'á ke tokoni'í?"¹⁵

"'I he 'etau mo'ui faka'ahó, 'oku tau 'ilo ai ha ngaahi faingamālie lahi ke muimui 'i he sīpinga 'a e Fakamo'uí. 'I he taimi 'oku feongo-

ongoi ai hotau lotó mo 'Ene ngaahi akonakí, 'oku tau 'ilo 'i 'a e ofi mai 'o 'Ene tokoni fakalangí. 'Oku meimei hangē nai 'oku tau fai e fekau 'a e 'Eikí; pea tau 'ilo'í leva ai, 'i he taimi 'oku tau fai ai e fekau 'a e 'Eikí, 'oku 'i ai 'etau totonu ki he tokoni 'a e 'Eikí."¹⁶

"'I he 'etau ako, tui, pea mo muimui kiate Iá, 'oku tau ma'u ai ha faingamālie ke hoko 'o hangē ko Iá. 'E lava pē ke liliu [hotau] fōtungá, lava ke fakavaivai'i mo e lotó; 'e lava pē ke fakavave'i ange 'etau laká; pea mo fakalelei'i hotau faingamālie ki he kaha'ú. Pea a'usia 'e he mo'ui 'a e tu'unga 'oku tonu ke 'i ai."¹⁷

'E lava ke tau hangē ko hotau palōfitá, Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, 'o tau tukupā ke fakahoko hotau fatongiá ke fai 'a e ngāue 'a e 'Eikí mo muimui 'i he sīpinga 'a Sīsū Kalaisí. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, "Ngaahi Maka Fakatūkia'angá, Tuí, mo e Ngaahi Maná," *Liahona*, Sune 1996, 20; "Happy Birthday," *Ensign*, Mar. 1995, 59.
2. Thomas S. Monson, "Vakai ki he Kuohilí pea Laka Ki Mu'a," *Liahona*, Mē 2008, 90.
3. Thomas S. Monson, "Ko e Tangata Fa'u Hala Fakakavakavá," *Liahona*, Nōvema 2003, 68.
4. Thomas S. Monson, "Femo'uekina 'i he Ngāue Lelei," *Liahona*, Nov. 2004, 56.
5. Vakai Thomas S. Monson, "The Call of Duty," *Ensign*, May 1986, 39.
6. Thomas S. Monson, "Ngaahi Taumu'a 'e Tolu Ke Ne Tataki Koe," *Liahona*, Nōvema 2007, 121.
7. Thomas S. Monson, "Ko e Ngaahi Me'a'ofa 'o e Kilisimasi," *Liahona*, Tisema 2003, 2.
8. Thomas S. Monson, "The Lord's Way," *Ensign*, May 1990, 93.
9. Thomas S. Monson, "Ke Tau 'Alu Atu 'o Fakahaofi," *Liahona*, Siulai 2001, 59.
10. Thomas S. Monson, "Ko ho 'Api Ta'engatá," *Liahona*, Siulai 2000, 70.
11. Thomas S. Monson, "Oku Nau Lotu pē Mo Tukufolau," *Liahona*, Siulai 2002, 57.
12. Thomas S. Monson, "Ko e Ui ke Tokoní," *Liahona*, San. 2001, 58.
13. Thomas S. Monson, "In Search of the Abundant Life," *Tambuli*, Aug. 1988, 4.
14. Thomas S. Monson, "Ko ha Fakava'e Pau," *Liahona*, Nov. 2006, 68.
15. Thomas S. Monson, "Faces and Attitudes," *New Era*, Sept. 1977, 50.
16. Thomas S. Monson, "Windows," *Ensign*, Nov. 1989, 69.
17. Thomas S. Monson, "Ko e Founa 'a e 'Eikí," *Liahona*, Sānuai 2003, 4.

KO E TOKONI KI HE FAKAFO'ITUITUÍ

Fai 'e Al VanLeeuwen

I he taimi na'á ku kamata ai hoku fuofua ta'u i he 'univēsítí, na'e vave 'eku fakakaungāme'a mo ha toko ua kehe na'a mau hū fakataha i he 'uluaki ta'ú, ko e tahá ko ha tangata tauhi 'o e fanga monumanú pea ko e tahá ko ha tangata ngoue. Na'a 'ikai ha 'amanaki te mau kaungāme'a he na'e hangē ne 'ikai ha me'a ne mau faitatau ai—ko ha ongo tamaiki anga fakapotopoto mei he tuku'uta 'o e fakahihifo 'o e 'Unaiteti Siteití mo ha nofo kolo ne tokotaha ngutu poto he fakamatalá mei he Matāfanga faka-Hahaké. Hili 'emau tñnakitu'unga mei he 'univēsítí, na'á na foki ki 'api ki he tauhi 'o e fanga monumanú mo e fāmá, peá u kau atu au ki he māmani 'o e ngāue fakapisinisi.

Ne mau fe'ilonaki tu'unga i he ngaahi kaati Kilisimasi fakata'ú mo e ngaahi fetelefoní'akí 'o mau 'ilo 'a e ngaahi me'a fakamuimitahá kuo hokó i he faka'au 'a e taimí. I he taimi na'á ku a'u ai ki hoku ta'u 30 tupú, kuo 'osi tu'o ua ha'aku hoko ko ha Taki Sikauti. Kimui aí, i he faka'osi 'a e "takai" hono ua 'o 'eku hoko ko ha tokoni taki nesilií, ne lolotonga ngāue hoku ongo kaungāme'á i he pīsopekikí. I he faka'au atu 'a e taimí, na'á ku mo'ua i hono fakatatau hoku ngaahi uiu'i ki he ngaahi uiu'i hoku ongo kaungāme'á, pea kamata leva ke u ongo'i 'oku 'ikai fie ma'u mo fakatokanga i au.

I hoku ta'u 40 tupú, ne hoha'a 'eku fakakaukau i ha ngaahi 'aho lahi i he taimi na'e foaki ai ha fatongia fakatakimu'a ki he ni'ihhi kehé. Ko e taimi kotoa pē na'e uiu'i ai ha taha ki ha fatongia fakatakimu'a i he uōtí pe siteikí, na'e fanafana mai 'a Sētane 'o pehē 'oku 'ikai ke u taau mo fe'unga pe 'oku 'ikai ke u ma'u 'a e tui fe'unga ki ha ngaahi fatongia pehē. Ne u lava pē ke fai ha ngaahi fakakaukau fakapoto ke ikuna i 'aki e fakakaukau peheé i he lotu mo e ako, ka na'á ku kei fefa'uhi pē mo hoku tu'unga mahu'inga fakatāutahá. Ne 'ikai te u teitei fakakaukau te u hoko pē "ko ha kaumātu'a" mo ha fakamaau he ngaahi va'inga pasiketipolo 'a e to'u tupú i hoku ta'u 50 lolotonga ia 'oku fua fatongia hoku ngaahi kaungāme'á i he kau palesitenisi fakasiteikí.

Na'e hoko mai leva ha me'a na'á ne lilii 'a 'eku mahino ki he ongoongolelé. Na'á ku tokoni i ha Sāpate 'e taha ki hoku uaifí mo

'ene kalasi Palaimeli ne fonu i he fānau ta'u fitu longomo'uí. I he kamata 'a e taimi fe'i-nasi'aki 'a e Palaimelí, na'á ku fakatokanga i atu ha taha 'o e kau mēmipa i he kalasi 'okú ne hanoku i hono seá 'o mahino 'oku 'ikai ke ne ongo'i sai. Na'e fanafana mai 'a e Laumālié 'okú ne fie ma'u ha fakanonga, ko ia ai na'á ku tangutu hono tafa'akí mo 'eke le'o si'i ange pe ko e hā e me'a 'oku hokó. Na'e 'ikai ke ne tali mai ka na'e hangē 'okú ne fu'u faingata'a-ia, ko ia ai na'á ku kamata ke hiva le'o si'i.

Na'e lolotonga ako 'e he Palaimelí ha hiva fo'ou, pea i he taimi na'a mau hiva ai, "Ongo mai e le'o 'o e Fakamo'uí,"¹ ne kamata ke u ongo'i ha maama mo ha māfana makehe mo'oni 'okú ne fakafonu hoku lotó. Na'á ku ongo'i 'a hono ākilotoa au 'e he ongo nima ta'engata 'o e ofá. Na'e mahino kiate au na'e ongo'i 'e he Tamai Hēvaní 'a e lotu 'a e ki'i ta'ahine ko 'ení pea na'á ku i a'i ke 'oange 'a e fakafiemālie na'á Ne finangalo ke 'oange kiate iá. Na'e toe lahi ange 'a 'eku mahino fakalaumālié, peá u ma'u ha fakamo'oni fakatāutaha ki he ofa 'a hotau Fakamo'uí kiate iá, pea ki He'ene fānau taki taha, pea kiate au foki. Na'á ku 'ilo i na'á Ne falala mai ke u tokoni i ha taha na'e faingata'a'ia, pea na'á ku i he feitu'u na'á Ne finangalo ke u i a'i. Na'á ku 'ilo ko Hono to'ukupú kitautolu i he taimi 'oku tau tokoni i ai ha tahá.

'Oku ou fiefia i ha fa'ahinga faingamālie pē ke ngāue tokoni ai, pea 'oku ou feinga ke u taau mo fe'unga ma'u pē ke u ongo'i 'a e ngaahi ue'i 'a e Laumālié pea ke u i he feitu'u 'oku finangalo 'a e Tamai Hēvaní ke u i a'i i he taimi 'oku fie ma'u tokoni ai ha taha 'o 'Ene fānau. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Sally DeFord, "Fakaongo 'Aki Hoku Lotó," *Ko e Fokotu'utu'u ki he Taimi Fe'inasi'aki ki he 2011*, 28.

KO E KAKAI 'E TOKO FIHA NA'Á KE TOKONI'Í?

"Mahalo pē i he taimi te tau fe-hangahangai ai mo e Fakamo'uí, he 'ikai te Ne fehu'i mai, 'Ko e ngaahi fatongia 'e fiha na'á ke fua?' ka ko e, 'Ko e kakai 'e fiha na'á ke tokoni'í?' Ko hono mo'oni, he 'ikai lava ke ke ofa ki he 'Eikí kae 'oua leva kuó ke tauhi kiate la 'aki ho'o tokoni ki Hono kakai."

Palesiteni Thomas S. Monson, "Faces and Attitudes," *New Era*, Sepitema 1977, 50.

Lonitoni, 'Ingilani

Pengikaloa, 'Initia

Ko Hono Fakamanatua

Fai 'e Kathryn H. Olson
Ngaahi Tokoni Fakaelofea

Na'e fufulu ha 'u fale, mopi e ngaahi faliki, ako'i e fānau akó, tānaki ha me'atokoni, tokoni'i ha kau hiki fonua mai, 'a'ahi ki ha kau uitoú, huo e loto'aá, pea vali mo ha ngaahi 'apiako. Ko ha ni'ihii pē 'eni 'o e ngaahi ngāue tokoni lahi na'e fakahoko 'e he kau mēmipa 'o e Siasí 'i he ta'u kuo 'osí ko 'enau tali ki he fakaafe 'a e Kau Palesitenisi 'Uluaki ke fakahoko ha 'aho ngāue tokoni ke fakamanatua 'aki 'a e ta'u 75 'o e polokalama uelofea. Na'e hanga 'e he ngaahi ngāue ko 'eni 'o liliu e mo'ui 'a e kau ngāue tokoni pea mo kinautolu na'e tokoni'i. Kuo lahi ha tukui kolo 'i he tapa kotoa pē 'o māmaní kuo liliu 'o lelei ange.

Lonitoni, 'Ingilani

Na'e katoanga'i 'e he kāingalotu 'o e Siasí 'i Lonitoni 'a e 'aho fakamanatú 'aki hono fakama'a Toutenihami, ko ha kolo na'e uesia 'e he ngaahi fakamoveuveu 'o 'Aokosi 2011. Na'e hanga 'e he kau ngāue tokoni 'o huo, ngaahi ha ngoue matala'i'akau, mo fakama'a e veve 'i ha pa'ake fakakolo.

Na'e 'ikai ngata e tokoni 'a e kāingalotú 'i ha falemahaki ma'a e fānau, 'o nau fakama'a 'a e fanga ki'i hala he ngoue'angá mo ngaohi 'a e loto'a 'o e falemahaki ke toe fakafiemalie ange ki he fānau mo honau fāmili. Na'e tokoni 'a Sālotē 'Ilea ke fakafekau'aki 'a e ngāue. Na'a ne pehē, "Ko ha ngāue faingata'a mo'oni, ka na'e toe hoko foki ia ko ha ngāue fakafiefia. 'Oku lava pē ke 'aonga ha ki'i me'a si'i 'o hangē ko e tafi. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke lahi ha'o pōto'i ngāue. 'E lava 'e he fanga ki'i me'a ikí 'o fai ha liliu 'i he kakai kehē."

Na'e vahevahe 'e Luti Samipeni 'ene vakai ki he ue'i fakalaumālie na'e muiaki mai 'i he fakaafe 'a e Kau Palesitenisi 'Uluaki ke tokoni: "Oku ou pehē ko e fakahā ko 'eni na'e fie ma'u ke fakatahataha'i kinautolu ke mau toe vāofi ange—ke mau 'alu atu ki he koló, pea fe'iloaki mo ha kakai fo'ou." Na'a ne hoko atu 'o pehē, "Ko ha me'a fakafo'ete sio ki he fengāue'aki 'a e Siasí mo e koló. 'Oku makehe ange 'ete kau atu ki ai. Kuó ne fakamālohia 'eku fakamo'oní, pea

Pusumupula, Puluniti

ha 'Aho 'o e Ngāue Tokoní

kuó ne 'omai kiate au ha loto holi ke toe ngāue lahi ange."

Hongo Kongo, Siaina

Na'e kole 'e he kakai lalahi 'oku nau taki 'i he to'u tupu 'o e Siteiki Hongo Kongo Siainá, ki he fakataha alēlea 'a e to'u tupú ke nau fili pē 'enau ngāue tokoní. Hili e vakai e to'u tupú ki he ngaahi fie ma'u 'i honau koló, na'a nau loto ke ako'i e fānau mei he ngaahi fāmilí 'oku masivesivá 'i ha 'apiako fakalotofonua. Na'e fe'unga mo ha to'u tupu 'e toko 125 na'a nau ako'i ha fānau ako 'e 80 tupu 'o fekau 'aki mo hono fakatupulaki e ngaahi talēnití, ngaohi 'o e me'atokoni fakatupu mo'ui lelei, fakahoko e ngaahi fakataha'anga fakafāmilí, mo fakatupu e ngaahi fakakaungāme'a mo'oní.

Na'e pehē 'e 'Anita Samu, ko e palesiteni 'o e Kau Finemui 'i he siteiki, "Na'e 'ikai ko ha tākiekina 'eni 'e hoko tu'o taha pē. 'E lava ke tu'uloa e me'a na'e fakahoko 'e he to'u tupú mo e fānau." Na'a ne toe pehē kuo ma'u 'e he to'u tupú he taimí ni ha ngaahi manatu mo e a'usia lelei te ne tǎpuekina kinautolu 'o ta'engata.

'Akalā, Kana

Na'e kau atu 'a e kāingalotu 'i 'Akalā, Kaná ki ha 'aho ngāue tokoni 'o nau vali ai ha ngaahi 'apiako, tafi e ngaahi halá mo e fakatafé, pea mo fakama'a e ngaahi loto'a 'i he ngaahi falemahakí mo e kilinikí.

Na'e kau 'a 'Ema 'Ousu 'Anisā 'o e Siteiki 'Akalā Kana Kalisitianepoaké 'i hono palani honau 'aho ngāue tokoní. Na'a ne pehē, "I he'emaui fakataha mai ko e kāingalotu 'o e Siasí 'okú ne fakauouangataha 'i kimautilu pea ngaohi ke faingofua ange e talangofua ki he tefito 'i mo'oni hangē ko e ngāue tokoní." Na'e fakataha mai 'a e kāingalotú hili 'a e ngāue, 'o vahevahe 'enau fakamo'oní. Na'e pehē 'e Sisitā 'Anisā, "Hili 'eku fanongo ki he ngaahi fakamo'oní fakafo'ituituí, na'a ku fakatokanga 'i 'a e lahi e me'a 'oku mole meiate kinautolú 'i he taimi 'oku 'ikai ke tau tokoní 'i ai e ni'ihí kehé."

'I he taimi na'e fakaafe mai ai 'a Palesiteni Henelí B. 'Aealingi, ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí, ke fakahoko ha 'aho 'o e ngāue tokoní, na'a ne lea ai ki he fa'ahinga fāitaha 'e ma'u 'i he ngaahi ngāue 'oku fakalelé:

Siasi Folosa, Veisinia, USA

**NGAAHI ONGO
‘O E ‘OFA
FAKA-KALAIŠÍ**

“‘Oku tauhi ‘e he ‘Eiki ‘Ene ngaahi tala‘ofa kiate koé ‘i he taimi ‘okú ke tauhi ai ha‘áú. ‘I ho‘o tokoni‘i e ni‘ihi kehé koe‘uhi ko lá, te Ne tuku atu ke ke ongo‘i ‘Ene ‘ofá. Pea ‘e a‘u ki ha taimi ‘e hoko leva e ongo‘i manava‘ofá ia ko ha kongá ‘o ho natulá. Pea te ke ma‘u leva e loto fakapapau ‘a Molomoná ‘i ho lotó ‘i ho‘o vilitaki ke tokoni‘i e ni‘ihi kehé ‘i he mo‘uí ni, ‘a ia ‘e lelei e me‘a kotoa pē ‘e hoko kiate koé.”

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni ‘Uluaki ‘i he Kau Palesiteni ‘Uluaki, “Ko ha Fakamo‘oni,” Liahona, Növema 2011, 68.

“Ko [e] tefito‘i mo‘oni [‘o e ongoongolelei] . . . kuó ne tataki au ‘i he ngāue fakauelofeá, ko e mālohi mo e tāpuaki ko ia ‘o e uouangatahá. ‘I he‘etau fetakinima ke tokoni‘i e faingata‘a‘iá, ‘oku fetaiaki leva ai ‘e he ‘Eiki hotau lotó.”¹

Kotoupa, ‘Āsenitina

Neongo ‘a e ‘uhá ‘i ha ‘aho ‘e taha ‘i ‘Oka-topa, ka na‘e foaki ‘e ha Kāingalotu ‘e toko 1,601 mei ha ngaahi siteiki ‘e nima ‘i Kotoupa, ‘Āsenitina, ha ngaahi houa ngāue tokoni fakakātoa ‘e 10,234 ‘i he ‘api ma‘á e kau vaivaí. Na‘e fetuku ‘e he kāingalotú ha ngaahi me‘a na‘a nau ‘osi tånaki hangē ko e vala, me‘a-tokoni, mo e ngaahi nāunau fakahaisini. Na‘a nau huo foki e ngoué, vali e ngaahi holisí mo e seá, pea fakahoko mo ha faka‘ali‘ali talēniti. Na‘e foaki foki ‘e ha kau fefine honau taimí me ngaohi honau ‘ulú, va‘é, pea mo honau nimá.

Na‘e pehē ‘e Lūsio B., ta‘u 14 hili ‘a e ngāué, “‘Oku ou ‘ilo‘i na‘e ‘ikai ngata pē e tokoni ‘a e ngāué kiate kinautolú ka na‘á ne tokoni‘i foki mo au. Ne u ‘ilo‘i na‘á ku fai ‘a e me‘a ‘oku totonú pea na‘e hōifua mai ‘a e Tamai Hēvaní kiate au.”

Sao Paulo, Palāsila

Na‘e ue‘i fakalaumālie e kāingalotu ‘o e Siteiki Sao Paulo, Palāsilá ke nau tånaki ha suka, lolo, laise, mo ha piini pea foaki ‘a e me‘atokoní ki ha ongo kautaha tokoni ‘ofa. Na‘a nau ako‘i leva ha kau fakafofonga mei he ongo kautaha tokoni ‘ofá ki he ngaahi tefito

‘o hono ngaohi mo fakatolonga ‘o e me‘atokoní. Na‘e toe loto foki e kāingalotú ke fai ha ako ‘o kau ki he akó, me‘a fakapa‘angá, mo e ma‘u ngāué ki he kau mēmipa ‘i he siteiki mo e koló ke tokoni‘i kinautolu ke fakatupulaki e ngaahi pōto‘i ngāue ‘oku fie ma‘u ke nau lava ‘o fe‘auhi ai ki he ngaahi ngāue ‘oku ‘ataá.

Na‘e pehē ‘e ha mēmipa ‘o e siteiki, ko Katea Lōpeti, “Na‘e fiefia ‘a e kakai ‘o e koló na‘a mau fakaafe‘i ‘i he ngāue ‘a e Siasí. Na‘e tokolahi e ni‘ihi na‘e ‘ikai te nau ‘ilo‘i kinautolú, ka na‘a nau foki atu mo e ngaahi ongo ‘oku lelei. Na‘e ‘i ai ha laumālie ‘o e uouangatahá mo e fetokoni‘akí ‘i he kāingalotú, pea na‘e ‘i ai ha laumālie ‘o e ongo‘i loto hounga mo‘oni ‘iate kinautolu na‘e tokoni‘i.”

Siasi Folosá, Veisinia, USA

Na‘e ongo‘i fiefia e kāingalotu ‘i Siasi Folosá, Veisinia, USA, ‘i he‘enua ngāue fakataha ‘i ha fale ‘e ua ma‘á e kau tukuhāusia. ‘I he‘ene fakama‘a ‘a e holisí, na‘e fakahā ‘e ‘Atiana ‘Alavalesi ki ha kaungā mēmipa ‘i he uotí, “Ne u ongo‘i hoha‘a he uiké ni, ka ko ha me‘a fakafiefia ke to‘o atu e loto hoha‘á ‘i hono olo ‘o e holisí ni! ‘Oku tau fie ma‘u kotoa pē ‘a e ngāue tokoni‘i ha ngaahi taimi ‘e ni‘ihi ‘i he‘etau mo‘uí, pea ‘oku lelei ke fai ia ma‘á e kakai kehé.”

Na‘e pehē ‘e Ane Sōleniseni ko ha mēmipa ‘o e uotí, “Ko ha founga lelei ‘eni ke te fehokotaki ai mo hoto koló. ‘Oku ou ongo‘i ‘oku toe lahi ange ‘eku tokoni ‘oku fai ‘e he kautaha ko iá. ‘I he taimi kotoa pē ‘oku ou faka‘uli hake ai hení, te u fakakaukau ki he kakai ‘oku nau ma‘u kalasi hení mo faka‘amu ne ongo‘i mo‘oni ‘e kinautolu ne mau fakahoko e ngāue ki aí ‘i hení, ‘oku ‘ikai ke nau tuēnoa ‘i he me‘a ‘oku nau fai ke fakalakalaka ai ‘enua mo‘uí.”

Tokolosaua, Siapani

Na‘e fakahoko ‘e he kāingalotu ‘o e Siasí, ‘i ha ‘apiako lautohi si‘i ‘i Tokolosaua, ha ako ki hono ngaohi mo fakatolonga ‘o e me‘atokoní ki ha mātu‘a mo ha kau faiako ‘e toko 50. Na‘e fie ma‘u ‘e he kakai ‘o e koló ke ako ki he founga ‘o e teuteu ki he ngaahi fakatamaki fakaenatulá, tautautefito ki he founga ‘o hono tånaki ‘o e me‘atokoní ki ha vaha‘a taimi lōloa koe‘uhí ko e mofuike ‘o Mā‘asi ‘o e 2011.

Na'e pehē 'e ha tokotaha na'e kau mai ki he polokalamá, "Neongo na'e hoko 'a e mofuike lahi 'i he fakahahake 'o Siapaní, ka na'e te'eki ke u fai ha me'a ke u mateuteu ai. Na'á ku fiefia 'i he lava ke u ako ki he me'á ni. 'Oku ou fie ma'u ke u kumi ha feitu'u ke tãnaki ki ai 'a e me'atokoní, pea 'oku ou fie ma'u ke fai 'eni ke malu 'i si'oku fãmilí."

Na'e fakatokanga 'i 'e 'Akihito Suta ko ha mē-mipa 'o e Siteiki Musasino Siapaní 'a e a'u atu 'a e Maama 'o Kalaisí ki he koló 'i hono faka'ali-ali 'e he kãngalotú 'a e ngaahi mateuteu na'a nau fai 'o ka hoko ha faingata'a. Na'á ne pehē, "Ko Kalaisi 'a e Maama 'o Mãmaní. 'Oku fakamaama 'e He'ene ngaahi akonakí 'a e koló."

Talini, 'Esitõnia

Na'e tuku 'e he kãngalotu 'o e Siasí 'i Taliní ha 'aho 'e taha ke tokoní 'i ai 'a e kau faingata'a 'ia 'i honau koló 'aki hano monomono honau 'apí. Na'e 'i ai e ni'ihí na'a nau tã e 'akau mo tata 'a e malalá, kae fakama'a e kãpetí, fetongi e puipuí, mo fufulu e matapã sio'atã mo e holisí.

Na'e 'alu 'a Maila Seni mo hono fãmilí 'o 'a'ahi ki ha fefine matu'otu'a pea tã e 'akau ma'ana. Na'á ne pehē, "I he'eku hoko ko ha fa'éé 'oku ou fu'u fiefia he 'usia 'e hoku fãmilí ha me'a fakaofu pehē. Ko ha me'a fakafiefia 'a e lava ke ngalo 'aupito 'ete ngaahi palopalemá he lolotonga 'ete tokoní 'i e ni'ihí kehé. 'Oku ou 'ilo' 'oku tau tauhi ki hotau

'Otuá 'i he'etau tokoní 'i 'a e ni'ihí kehé."

Na'e toe fakatokanga 'i foki 'e Makita Timakovi 'o pehē, "Na'e mahino kiate au 'a e mãlohi 'o e feilaulá 'i he'eku ki' fakatoloi 'eku ngaahi ngãue kae tukupã kakato 'a 'eku mo'uí ke tokoní 'i ha taha kehe. 'Oku 'ikai fie ma'u ke tau 'eke 'a e 'uhingá pe na'e malava nai ke tau fai ha me'a kehe. Na'a mau ala atu pē 'o tokoní. 'Oku tau tokoní koe'uhí ko 'etau 'ofá. 'Oku tau tokoní koe'uhí 'oku tau fie muimui 'i he sippinga 'a Kalaisí."

Ko e Fua 'o Ho'o Ngaahi Ngãue

'Oku ako 'i kitautolu 'e he ngaahi fakamo'oni 'a kinautolu na'a nau tokoní 'i honau tũkui koló 'i he tapa kotoa pē 'o mãmaní ko e taimi 'oku tau tokoní aí, 'oku tupulaki 'etau fakamo'oni pea tau ongo'í lelei ange. Na'e fakahã 'e Palesiteni 'Aealingi 'oku tãpuekina kitautolu 'i he'etau tokoní: "'Oku ou fakaofonga 'i atu 'a e 'Eikí 'i hono 'oatu 'o e fakamãlõ ki ho'omou ngãue ke tokoní 'i e fãnau 'a 'etau Tamai Hēvaní. 'Okú Ne 'afio 'i kimoutolu pea 'okú Ne 'afio 'i ho'omou ngãue, faivelengá, mo e feilaulá. 'Oku ou lotua ke Ne foaki atu 'a e tãpuaki 'a ia ko ho'omou mamata ki he fua 'o ho'omou ngaahi ngãue 'i he fiefia 'a e kakai kuo mou tokoní 'i ma'á e 'Eikí.'" ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Henry B. Eyring, "Ngaahi Faingamãlie ke Fai Lelei," *Liahona*, Mē 2011, 25.
2. Henry B. Eyring, *Liahona*, Mē 2011, 26.

KO HONO TALI 'O E NGAHI FEHU'Í

'E fífili e ni'ihí 'i he'enu mamata ki he Nima Fietokoni 'o e Mãmongá 'i he koló, pe 'oku tokoní pē 'a e kãngalotu 'o e Siasí ia ki honau kãngalotú pē pe 'oku kau atu ki ai mo ha ni'ihí 'o e ngaahi siasí kehé. Ko hono mo'oni 'oku tau tokoní 'i fakatou'osi kinaua. 'Oku tau feinga ke muimui 'i he sippinga 'a e Fakamo'uí 'i he ngãue tokoní, 'o tatau ai pē pe ko hono tafi e la'akau 'a e kaungã'apí pe ko hono 'oatu mo tufaki ha ngaahi toni 'o ha ngaahi nãunau ko e tokoní ki ha fakatamaki fakatenatula. 'Oku tau fekumi ke tokoní 'i e ni'ihí kehé, 'o tatau ai pē pe ko e hã 'enu tui fakalotú pe anga fakafonua.

KO HONO FAKATOKANGA 'I HE TUKUI KOLÓ

Ko e taha 'o e ngaahi me'a angamaheni na'e hoko 'i he 'aho fakamãmani lahi 'o e ngaahi ngãue tokoní ko 'ene ola lelei 'i he tukui kolo fakalotofonua. Na'e tokolahi e ni'ihí 'o e kau fononga he halá na'a nau tu'u 'o fakafehu'í ki he kau ngãue ha ngaahi me'a fekau'aki mo e Siasí, pea na'e vahevahe 'e he kãngalotú 'enu ngaahi fakamo'oni.

Na'e fakatokanga 'i 'e he kau ngãue fakapule'anga 'i ha ngaahi feitu'u kehekehe 'i mãmaní, 'a e ngaahi ngãue 'a e kãngalotu 'o e Siasí. Hangē ko 'eni, 'i ha faka'eke'eke 'i he lëtioó fekau'aki mo e 'aho 'o e ngãue tokoní, na'e hanga 'e ha nõpele mei he feitu'u Kisanga 'o Lupumupasí, Lepupelika Faka-Temokalati 'o Kongokou, 'o fai ha ui ki he kakai 'o e ngaahi tui fakalotu kehé ke nau muimui 'i he sippinga 'a e "Kau Mãmongá" 'i hono tokoní 'i e koló.

'I he ngãue tokoní na'e fai 'e ha kãngalotu 'e toko

300 'o e Siasí 'i he 'elia 'o Lonitoní, na'e pehē 'e he pulekoló, Poalisi Sionisoni, "Ko ha me'a fakafiefia ke vakai ki ha kakai—ngãue tokoní—tokolahi 'o e tukui kolo 'o Lonitoní 'oku nau ha'u 'o fai ha ngãue 'o lahi ange 'i ha toe taimi kimu'a."

Na'e fakahoko 'e Kõvana Tanele Maloi 'o Konetikati, USA pea mo Kõvana Lõpeti Makõnolo 'o Veisinia, USA ha ngaahi fanongonongo ke fakalãngilangi 'i 'a e ngaahi 'aho ngãue tokoní 'i hona vahefonua. Na'e pehē 'e Kõvana Maloi 'i he'ene fanongonongó, "'Oku tau fakamãlõ ki he Siasí 'o Sisũ Kalaisi 'o e Kau Mã'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he'enu ngãue tokoní ki he ni'ihí kehé pea [mo 'enu] fakafe'í 'a e taha kotoa pē 'o e ngaahi tui fakalotú mo e puipuitu'a kotoa pē ke kau mo kinautolu 'i he'enu fakamanatu e ta'u 'o e ngãue tokoní."

Fai 'e 'Eletā
Jeffrey R. Holland

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

KO E FAAITAHA 'i he Ngāue 'a Kalaisí

*Ko e fakamatala ko 'ení na'e to'o mei ha lea na'e fai
'i Sōleiki Siti 'i he 'aho 10 'o Mā'asi 2011, ki ha kulupe
'o e kau takimu'a faka-Kalisitiane fakafonua.*

Ngaahi kaungāme'a, 'oku mou 'ilo'i 'a e me'a 'oku ou 'ilo'i—'oku fu'u lahi 'a e faiangahalá mo e hōloa 'a e tu'unga fakaeangama'a 'i he māmani 'o onopōnī pea 'okú ne uesia e tokotaha kotoa pē, kae tautau-tefito ki he to'u tupú, 'oku hangē 'oku 'alu pē 'a e 'ahó mo 'ene toe kovi angé. 'Oku lahi e ngaahi me'a 'oku tau hoha'a ki ai 'o fekau'aki mo e mafola 'o e ponokalafi mo e masivá, ngaohikoviá mo e fakatōtamá, ngaahi mau-maufono fakasekisuale ta'efakalaó (tatau pē 'i he vaha'a 'o e tangata mo e fefine pe ko e tangata mo e tangata, pe fefine mo e fefine), fetā'akí, lea ta'efe'ungá, fakamamahí, mo e ngaahi 'ahi'ahí, he 'oku hangē 'oku nau ofi mai pē 'o tatau mo e telefoni to'oto'o ho 'ofefiné pe ko e iPad ho fohá.

Ko e mo'oni 'oku 'i ai ha founga 'e lava ke tu'u fakataha ai e kakai loto-lelei 'oku nau 'ofa 'i he 'Otuá pea kuo nau to'o kiate kinautolu 'a e huafa 'o Kalaisí 'o tu'u fakataha tu'unga 'ia Kalaisi pea fakafepaki'i e ngaahi mālohi 'o e angahalá. 'Oku 'i ai 'etau totonu 'i he me'á ni ke tau loto-to'a mo tui, he "kuo kau 'a e 'Otuá ma'atautolu, pea ko hai 'e angatu'u kiate kinautolu?" (Loma 8:31).

'Oku mou tauhi mo malanga, akonaki mo ngāue 'i he loto falala ko iá, 'o tatau pē mo au. Pea 'i hono fai 'ení, 'oku ou tui te tau lava ke falala ki he veesi hono hokó, meia Loma:

KO HONO TALI 'O E NGAahi FEHU'Í

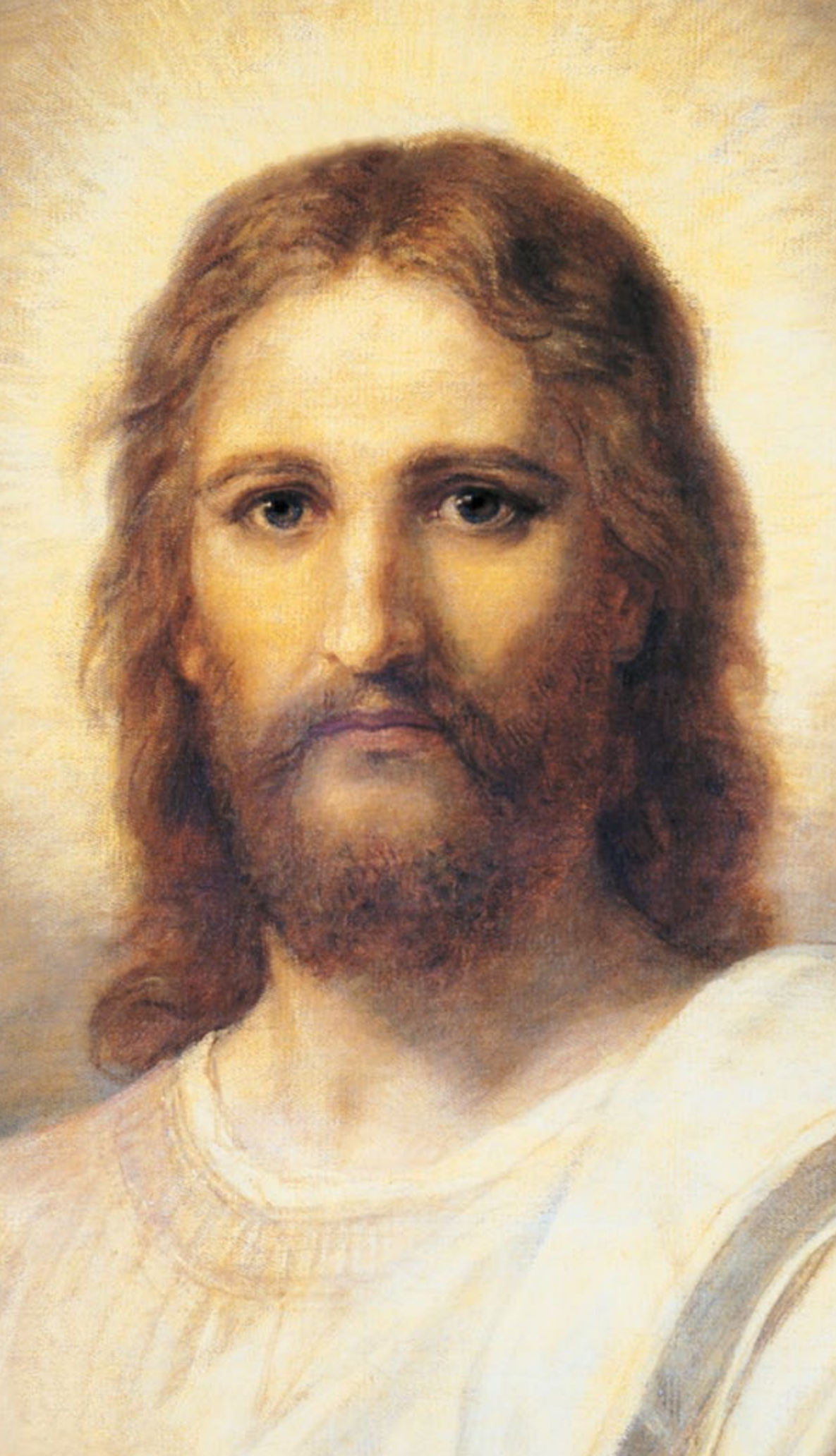
Ko e Kau Kalisitiane Nai 'a e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni? 'Io, ko e mo'oni ia. Hangē ko e fakamatala 'a 'Eletā Hōlani, "Oku mau tui ki he Sīsū 'o e hisitōliá 'a ia na'á Ne hā'elea e ngaahi hala efua 'o e Fonua Tapú mo fakahā ko lá ko e 'Otua tatau pē mo e Sihova fakalangi 'o e Fuakava Motu'á."

"Ko ia ia na'e 'ikai te ne mamae ki hono 'Alo 'o'oná, ka ne tukuange ia koe'uhí ko kinautolu kotoa pē, pea fēfē, 'e 'ikai te ne foaki fiemālie foki mo ia 'a e ngaahi me'a kotoa pē kiate kinautolú?" 'Oku ou tui mo'oni kapau te tau feinga mālohi ange 'i māmani ke 'oua na'a tau fakamavahevahe 'i kinautolu mei he "'ofa 'a Kalaisí," te "tau ikuna pea mālohi lahi 'iate Ia na'e 'ofa kiate kinautolú" (Loma 8:32, 35, 37).

Fetalanoa'aki Faka-Teolosiá

'Oku 'ikai ke fa'a vā lelei ma'u pē 'a e kau 'evangelioó mo e Kāingalotu 'o e Siasí. Talu mei hono fakahā'i lototo'a 'e he ki'i talavou ko Siosefa Sāmitá 'i he kamata'anga 'o e senituli 19 'a e ma'u fakahā fakaofo na'á ne ma'u 'i he'ene kei tupu haké, mo e 'ikai ke toe fu'u māfana 'a e feohí.

Ka 'i he taimi tatau, 'oku ngali kehe—ka 'oku ou tui ko e kongá 'eni 'o ha fokotu'utu'u fakalangi 'o ha ngaahi me'a 'oku hoko 'i he ngaahi taimi faingata'á ni—kuo fakatahataha mai ai ha kau mataotao 'i he akó mei he Siasi LDS, kau 'evangelioó mo e kau taki faka-siasí talu mei he kongá ki mui 'o e 1990 'a ia 'oku ou pehē 'oku hoko ia ko ha fepōtalanoa'aki fakalotu 'oku fakatupu fakakaukau mo 'aonga foki. Ko ha feinga mo'oni ke ma'u 'a e mahinó mo to'o atu 'a e ngaahi talatupu'á mo e ngaahi ma'u halá 'i he ongo tafa'akí fakatou'osi, ko ha ngāue 'o e 'ofa 'oku ongo'i mo ue'i e ni'ihí 'oku kau ki a'i ke nau 'ilo'i 'oku 'i ai ha mālohi 'oku 'ikai lava ke mamata ki ai 'oku loloto mo lahi ange ia 'i he feohi fakalotu angamahení.

*Ko e mo'oni
'oku 'i ai ha
founga 'e lava
ke tu'u faka-
taha ai e kakai
loto-lelei 'oku
nau 'ofa 'i he
'Otuá pea kuo
nau to'o kiate
kinautolu 'a e
huafa 'o Kalaisí
'o tu'u faka-
taha tu'unga
'ia Kalaisi pea
fakafepaki 'i e
ngaahi mālohi
'o e angahalá.*

Na'e fuofua fakahoko 'i he 'Univēsi Pilikihami 'Iongí 'a e ngaahi fepōtalanoa'aki ko 'ení 'i he fa'ahita'u failau 'o e 2000. 'I he kamata ko ia 'a e fetalanoa'akí, na'e mahino pē 'a e fekumi 'a e ni'ihi na'e kau ki he fakatahá ni ki ha fa'ahinga fakatātā, pe sīpinga, 'o ha me'a ke fai ki ai 'a e fakama'ungá. 'E hoko nai e ngaahi me'á ni ke fai ai ha fehanga hangai, fakakikihi, pe tipeití? Te nau fakatupu nai ha tokotaha 'oku mālohi pe ha tokotaha 'oku fo'í? Ko e hā nai e tu'unga 'o e mo'oní mo e fakamāto-ató 'oku 'amanaki atu ke nau fakahokó? Na'e fakakaukau ha ni'ihi 'o e Kāingalotu 'o e Siasí: 'Oku pehē nai 'e he "kau tama" ko 'eé ko e ngaahi fepōtalanoa'aki ko 'ení ko "'ahi'ahi" ia ke ma'u ha tu'unga 'i he timi lotu faka-Kalisitiané? Ko ha feinga lahi nai 'eni ke "fakalelei" 'a e tui faka-Māmongá, ke ngaohi ia ke hangē ko e kau Kalisitiane anga mahení, mo ala tali ange 'e he kakai ta'etuí?

'I he tafa'aki 'e tahá, ne fifili e ni'ihi 'o e kau 'evangelioó 'o pehē: 'Oku mo'oní nai e "kau tama ko 'eé," pe ko ha kongá pē ia 'e taha 'o 'enau ngāue fakafaifekau? 'E lava nai ha taha 'o hoko ko ha Kalisitiane 'o e Fua-kava Fo'ou kae 'ikai ke ne tali 'a e ngaahi tu'utu'uni fakalotu kimuí ni maí 'a ē ne ohi mai 'e he tokolahi 'o e Kalisitiane tukufakaholó? Ne 'i ai ha fehu'i na'e toutou 'ohake 'e he ongo tafa'akí fakatou'osi pe ko e hā e lahi 'o e "teolosia hala" 'e lava 'e he 'alo'ofa 'a e 'Otuá 'o totongi huhu'í? Na'e 'ikai fuoloa mei aí, kuo hoko e ngaahi me'á ni ko e kongá ia 'o e fepōtalanoa'akí, pea kamata leva ke molia atu e fefusiakí.

Kuo mole 'a e fuofua ongo 'o e anga fakafaingata'a'ia'akí (formal) kae hoko mai ha ongo'i fakakaume'a 'oku fakafaingofua angé, ko ha ongo'i fakatokoua mo'oní, 'o anga'ofa neongo 'a e lotu kehekehé, faka'apa'apa'i e ngaahi fakakaukau 'oku 'ikai ke nau faitatau aí, ko ha ongo'i 'o e fatongia ke feinga ke ma'u mo'oní e mahinó (neongo e 'ikai ke lotu tatau mo) kinautolu 'o e ngaahi tui fakalotu kehé—ko ha fatongia ke fakafofonga'i totonu 'a e ngaahi tokāteliné mo e ngaahi founga ngāue pea ma'u ha mahino ki he ngaahi tokāteline 'a e ni'ihi kehé 'i he founga tatau. Ne iku pē 'o "fefaka'apa'apa'aki" 'enau ngaahi fepōtalanoa'akí.¹

'Oku mau vēkeveke ke fetakinima mo homau kaungāme'a faka'evangelioó 'o faaitaha 'i ha feinga faka-Kalisitiane ke fakamālohia e ngaahi fāmílí mo e nofomalí, ke teke 'a e mītiá ke angama'a ange, ke fai ha feinga tokoni fakatangata 'i he ngaahi taimi 'o e ngaahi fakatamaki fakaenatulá, ke fakahoko ha ngāue ki he ngaahi faingata'a'ia 'a e masivá, pea ke fakapapau'í 'a e tau'atāina ke lotú ke 'atá ai ke tau lava kotoa 'o lea 'i he ngaahi me'a 'oku ongo ki he konisēnisi 'o e kau Kalisitiane.

'I hono 'ilo'i ko ia 'oku kehe 'aupito 'a e fakatu'utu'unga mo e fokotu'utu'u 'o e Kāingalotu 'o e Siasí mei he ngaahi lotu faka'evangelioó 'o e māmaní, 'oku te'eki ke kau ha fakafofonga faka'ofisiale 'o e Siasí 'i he ngaahi fepōtalanoa'akí ni, pea kuo te'eki ha fakamatala fakasiasi ki ai. Hangē pē ko kimoutolú, 'oku 'ikai ke mau lotu ke fakangaloku (compromise) 'etau tokāteline makehé pe tukuange 'a 'etau ngaahi tuí 'okú ne fakamahino'i ko hai kitautolú. Neongo ia, 'oku tau vēkeveke ke 'oua na'a fai ha ma'u hala, pe tukuaki'i ki ha ngaahi tui 'oku 'ikai ke tau ma'u, pea ke 'oua 'e lau ko ha me'a noa 'a 'etau tukupā kia Kalaisí mo 'Ene ongoongoleléi pea 'oku 'ikai ke fai ha lau ia ki hono fakangalikovi'i 'o e Siasí 'i he foungá ni.

Ko e tahá, 'oku mau fekumi ma'u pē ki ha ngaahi me'a 'oku mau faitatau ai mo ha ngaahi hoa ngāue faitatau 'i hono "fakahoko" 'o e ngāue fakafaifekau. Te mau vēkeveke ke fetakinima mo homau kaungāme'a faka'evangelioó 'i ha feinga faka-Kalisitiane fakataha ke fakamālohia e ngaahi fāmílí mo e nofomalí, ke teke e mītiá ke angama'a ange, ke fai ha feinga tokoni 'ofa fakatangata 'i he ngaahi taimi 'o e ngaahi fakatāmaki fakatenatulá, ke fakahoko ha ngāue ki he ngaahi faingata'a'ia 'a e masivá, pea ke fakapapau'í 'a e tau'atāina ke lotú ke fakangofua ai kitautolu kotoa ke tau lava 'o lea ki he ngaahi me'a 'oku kau ki he fakakaukau faka-Kalisitiane fekau'aki mo e ngaahi kaveinga fakasōsiale 'o hotau kuongá. 'I he 'uhinga fakamuimui ko 'ení kuo pau ke 'oua na'a 'i ai ha 'aho kuo tapui ai koe pe ko au pe ko ha faifekau fakapotopoto 'i he fonuá ni ke malanga 'aki mei he tu'unga malangá 'a e tokāteline 'oku tau pehē 'oku mo'oní. 'E lava pē ke hoko 'a e 'aho ko iá 'i he hoko e ngaahi me'a fakapolitikalé mo e ngaahi fakafe'atungia fakalao 'oku lolotonga hokó, tautautefito ki he toputapu ko ia 'o e nofomalí, 'e lava pē ke hoko mai 'a e 'aho ko iá tuku kehe kapau te tau fakahoko ha ngāue pau ke ta'ofi 'aki ia.²

Ko e lahi mo faítaha ange 'a e kau Kalisitiane, ko e toe malava ange ia ke tau ikuna 'i he ngaahi me'á ni. 'Oku totonu ke tau manatu'i 'a e fakatokanga mai 'a e Fakamo'uí 'i he me'a ko 'ení fekau'aki mo "[ha] fale 'oku

Ke ma'u ha fakamatala lahi ange fekau'aki mo e hoko 'a e kãingalotu 'o e Siasí ko e kau Kalisitanié, vakai ki he "About Mormons" 'i he Frequently Asked Questions 'i he Mormon.org; "Christianity: Following Jesus in Word and Deed" 'i he News Releases 'i he MormonNewsroom.org; pea mo e Gordon B. Hinckley, "A Prophet's Testimony," Ensign, May 1993, 93.

fe'ite'itani" —ko ha fale 'okú ne 'ilo'i he 'ikai lava ke ne matu'uaki ha fili 'oku fãitaha ange 'ene fekumi ki ha me'a 'oku fa'a ta'emã'oni'oní (vakai, Luke 11:17).

Ko e Kalaisi 'oku Tau 'Apsasia ki Aí

'Oku ou faka'amu 'i he'eku fakamatala ki he ni'ihí 'o e hisitōlia ko 'ení ke 'oua na'a tau ta'efelotoi 'i he me'a 'oku 'ikai fie ma'u ke tau ta'efelotoi aí, 'oku ou fie fakamo'oni kiate kimoutolu ko homau ngaahi kaungāme'a, 'o kau ki he Kalaisi 'oku mau 'apsasia mo faka'apa'apa 'i he Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku mau tui ki he Sisū 'oku hā 'i he hisitōliá 'a ia na'á Ne 'a'eva 'i he ngaahi hala efua 'o e Fonua Tapú mo fakahā ko Ia 'a e 'Otua fakalangí ko e Sihova 'o e Fuakava Motu'á. 'Oku mau fakahā 'okú Ne fakatou hoko ko e 'Otua 'i Hono tu'unga fakalangí pea ko ha tangata 'i he ngaahi me'a na'á Ne a'usia 'i he matelié, ko e 'Alo na'e hoko ko ha 'Otua mo e 'Otua na'e hoko ko ha 'Alo; pea 'okú Ne hoko 'o hangē ko e fakalea 'i he Tohi 'a Molomoná, "ko e 'Otua Ta'engatá [Ia]" (peesí talamu'aki 'o e Tohi 'a Molomoná).

'Oku mau fakamo'oni 'Okú Ne taha mo e Tamaí pea mo e Laumālie Mā'oni'oní, ko e Toko Tolú ni 'oku nau Taha: taha 'i he laumālie, taha 'i he mālohi, taha 'i he tau-mu'a, taha 'i he le'o, taha 'i he nāunau, taha 'i he finangalo, taha 'i he lelei, pea mo taha 'i he 'alo'ofa—taha 'i he me'a kotoa pē pea uouangataha 'i he me'a kotoa pē *tukukehe* 'a e mavahevahe Honau sinó (vakai, 3 Nifai 11:36). 'Oku mau fakamo'oni na'e 'alo'i 'a Kalaisi ki He'ene Tamai fakalangí mo ha fa'ē tāupo'ou, pea mei hono ta'u 12 'o fai atu, na'á Ne fe'alu'aki 'o fai e ngāue 'a 'Ene Tamai mo'oní, 'i He'ene fai iá, na'á Ne mo'ui haohaoa, 'ikai ha angahala pea 'omai ai ha sīpinga kiate kitautolu kotoa 'oku ha'u kiate Ia ke fakamo'uí.

'Oku mau fakamo'oni ki he malanga kotoa pē kuó Ne faí, lotu kotoa pē kuó Ne folofola 'akí, mana kotoa pē kuó Ne ui hifo mei he langí, mo e ngāue huhu 'i kotoa pē kuó Ne fakahokó. 'I he me'a fakamuimui ko 'ení oku mau fakamo'oni ko hono fakahoko e palani fakalangí 'o hotau fakamo'uí, na'á Ne fua 'a e ngaahi angahala, mamahi, mo e mahamahaki kotoa pē 'o e māmaní, 'o tauta'a toto 'i he ava kotoa 'o Hono kilí 'i he mamahi fau 'a e me'a ko iá, 'o kamata 'i Ketisemani pea toki pekia he funga kolosi 'o Kalevalé 'a ia ko ha feilaulau fakafofonga 'o e 'ofa ma'á e ngaahi angahala mo e faiangahalá, 'o kau ai 'a kitautolu kotoa.

'I he kamata'anga 'o e Tohi 'a Molomoná na'e 'i ai ha palōfita Nifai na'á ne "mamata 'oku hiki hake [a Sisū] ki he kolosí 'o tāmata'i koe'uhí ko e ngaahi angahala 'a māmani" (1 Nifai 11:33). Na'e toki fakapapau 'i mai 'e he 'Eiki pē ko iá 'o pehē: "Vakai kuó u 'oatu kiate kimoutolu 'a 'eku ongoongolelé, pea ko e ongoongolelé 'eni 'a ia kuó u 'oatu kiate kimoutolú—kuó u ha'u ki he māmaní ke fai 'a e finangalo 'o 'eku Tamaí, koe'uhí na'e fekau 'i au 'e he'eku Tamaí. Pea na'e fekau 'i au 'e he'eku Tamaí koe'uhi ke hiki hake au ki he kolosí" (3 Nifai 27:13–14; vakai foki, T&F 76:40–42). Ko e mo'oni, ko ha me'afuaki 'o e Laumālié "ke nau 'ilo'i ko Sisū Kalaisí ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá, pea na'e kalusefai ia koe'uhí ko e ngaahi angahala 'a e māmani" (T&F 46:13).

'Oku mau fakahā na'e hili e 'aho 'e tolu mei hono Kalusefai, na'á Ne toe tu'u mei he fonua lotó 'i he nāunau 'ia ta'e-fa'a-maté, ko e 'uluaki fua 'o e Toetu'ú, 'o vete ange 'a e ngaahi ha'i fakamatelie 'o e maté mo e ngaahi ha'i fakalaumālie 'o helí, 'o 'omai ha kaha'u ta'e-fa'a-mate ma'á e sinó mo e laumālié fakatou'osi, ko ha kaha'u 'e lava ke 'ilo'i 'i hono nāunau 'ia kakató mo e lahi 'i hono tali Iá mo Hono huafá ko e "hingoa [pē ia] ki he kakai 'i lalo langí, ke

Ko ha me'afuaki 'o e Laumalié "ke nau 'ilo'i ko Sisu Kalaisi ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá, pea ná'e kalusefai ia koe'uhi ko e ngaahi angahala 'a e māmani."

[nau] mo'ui ai." Pea 'oku 'ikai, pea 'e 'ikai, "ha fakamo'ui 'i ha taha kehe" (Ngāue 4:12).

'Oku mau fakahā te Ne toe hā'ele mai ki māmani 'i he mālohi, lāngilangi, mo e nāunau'ia, ke pule ko e Tu'i 'o e Ngaahi Tu'i mo e 'Eiki 'o e Ngaahi 'Eiki. Ko e Kalaisi 'eni, 'a ia 'oku mau fakalangilangi'ī, pea 'oku 'i He'ena 'alo'ofā 'emau falalá kotoa, pea ko ia "[a e] Tauhi mo e Le'ohi 'o [hotau] laumalié" (1 Pita 2:25).

Na'e fai ange ha fehu'i kia Siosefa Sāmita, "Ko e hā e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga 'o ho'omou tui fakalotú? Na'á ne tali 'o pehē, "Ko e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga 'o [emau] tui fakalotú ko e fakamo'oni ko ia 'a e kau 'Aposetoló mo e kau Palōfitá 'o fekau'aki mo Sisu Kalaisi, na'á Ne pekia, pea telio, pea toe tu'u 'i he 'aho hono tolú, 'o hā'ele hake ki he langi; pea ko hono toenga 'o e ngaahi me'a kehe kotoa pē fekau'aki mo [emau] tui fakalotú ko ha ngaahi tānaki atu pē ki ai."³

'Oku 'iloa e Kāingalotu 'o e Siasi ko ha kakai fa'a ngāue, ko ha kakai 'oku maheni mo e ngāue. Kiate kitautolú, ko e ngaahi ngāue 'o e angatonú, 'a ia te tau lava 'o pehē ko e "ngāue faka-ākongā 'oku fakatapu'i," ko ha fua totonu ia 'o hono mo'oni 'o 'etau tu'i. 'Oku tau tui mo Sēmisi, ko e tokoua 'o Sisuú, 'oku fakahā ma'u pē 'a e tui mo'oni 'i he tui faivelengá (vakai, Sēmisi 2). 'Oku tau ako'i na'e ofi ange ki he mo'oni 'a e kau Lotu Haohaoá (Puritans) 'i he me'a na'a nau 'ilo'ī 'i he taimi na'a nau 'amanaki atu ai ke "a'eva . . . 'i he anga faka-'Otuá" (T&F 20:69) 'a kinautolu kuo fakafuakava'ī.

'Oku ta'etotongi pē fakamo'u'i mo e mo'ui ta'engatá (vakai, 2 Nifai 2:4); ko e mo'oni ko e ma'ongo'onga taha kinaua 'i he ngaahi me'a'ofa 'a e 'Otuá (vakai, T&F 6:13; 14:7). Kae kehe, 'oku tau ako'i kuo pau ke te mateuteu ke tali e ngaahi me'a'ofa ko iá 'aki hono fakahā mo fakahoko e "tui ki he 'Eiki ko Sisu Kalaisi" (Ngaahi Tefito 'o

e Tui 1:4)—'o falala mo fakafalala ki he "ngaahi ngāue mā'oni'oni, mo e 'alo'ofa, mo e manava'ofa 'a e Misaia Mā'oni'oni" (2 Nifai 2:8; vakai foki 2 Nifai 31:19; Molonai 6:4). Kiate kitautolú, ko e ngaahi fua 'o e tui ko iá 'oku kau ai 'a e fakatomalá, tali 'o e ngaahi fuakava mo e ouau 'o e ongoongolelei ('o kau ai 'a e papitaisó), pea mo ha loto houngā'ia 'okú ne faka'ai'ai kitautolu ke tau fakafisi mei he anga ta'e faka-'Otuá kotoa pē, ke "to'o hake ['etau] 'akau mafasiá 'i he 'aho kotoa pē" (Luke 9:23), pea ke tauhi 'Ene ngaahi fekau—'a e—*kotoa* 'o 'Ene ngaahi fekau (vakai, Sione 14:15). 'Oku tau fiefia fakataha mo e 'Aposetolo ko Paulá: "Kae fakafeta'i ki he 'Otuá, 'a ia 'okú Ne foaki ke tau malohi 'i hotau 'Eiki ko Sisu Kalaisi" (1 Kolinitō 15:57). 'I he laumalié ko iá, 'o hangē ko ia ne tohi 'e ha palōfita 'e taha 'i he Tohi 'a Molomoná, "'Oku mau lea 'ia Kalaisi, 'oku mau fiefia 'ia Kalaisi, 'oku mau malanga 'aki 'a Kalaisi, 'oku mau kikite 'ia Kalaisi . . . ke 'ilo' 'e he' emau fānaú ki he tupu'anga 'a ia te nau lava ke sio ki ai ke ma'u ai ha fakamolemole 'o 'enau ngaahi angahalá . . . [pea] te nau lava 'o 'amanaki ki he mo'ui ko ia 'oku 'ia Kalaisi" (2 Nifai 25:26, 27).

'Oku ou faka'amu 'e tokoni 'a e fakamo'oni ko 'eni 'oku ou fa'i ke mahino kiate kimoutolu pea ki he māmani 'a e 'ofa 'oku mau ongo'i ki he Fakamo'ui 'o e māmani, 'i he Siasi 'o Sisu Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

Ko ha Ui ke Mo'ui 'Aki e Loto Faka-Kalisitiané

'I he 'etau kaungā mateaki 'i 'a e 'Eiki ko Sisu Kalaisi mo fehangahangai mo e ngaahi faingata'a 'i hotau sosaietí, ko e mo'oni te tau lava 'o 'ilo'ī ha founga ke tau fāitaha fakafonua ai—pe fakavaha'apule'anga—'o kole ke mo'ui 'aki e loto faka-Kalisitiané. Na'e tohi 'a Timi LaHeia 'i he ngaahi ta'u kimu'a atu 'o pehē:

“Kapau ‘e ngāue fakataha ‘a e kau ‘Amelika ‘oku tui fakalotú ki he ngaahi me‘a fakamōlale ‘oku tau hoha‘a ki aí, mahalo pē te tau lava ‘o toe fokotu‘u ‘a e ngaahi tu‘unga mo‘ui fakamōlale na‘e fakakaukau ‘etau ngaahi kuí na‘e fakapapau‘i mai ‘e he Konisitūtone [‘o e ‘Iunaiteti Siteití]. . .

“ . . . ‘Oku fie ma‘u ke fakatupulaki ‘e he tangata‘i fonua kotoa pē ‘oku tui fakalotu ‘i hotau pule‘angá ha faka‘apa‘apa ki he kakai ‘o e tui fakalotu kehé mo ‘enau ngaahi tuí. ‘Oku ‘ikai fie ma‘u ia ke tau tali ‘enau ngaahi tuí, ka ‘e lava ke tau faka‘apa‘apa‘i ‘a e kakaí mo ‘ilo‘i ‘oku lahi ange e me‘a ‘oku tau faitatau ai mo kinautolú ‘i he ní‘ihi ‘oku ‘ikai tui fakalotu ‘i hotau fonuá ni. Kuo taimi ki he kau tangata‘i fonua kotoa pē kuo fakatukupaa‘i ‘enau mo‘uí ki he tui fakalotú ke fāitaha ‘i he‘etau fehengahangai mo hotau filí.”⁴

Kuo pau ke ‘i ai ha faingata‘a ‘i hono ako ha me‘a fo‘ou ‘o kau ki ha taha kehe. ‘Oku hanga ma‘u pē ‘e he ngaahi fakakaukau fo‘ou ‘o uesia ‘a e ngaahi fakakaukau motu‘á, pea ko ia ai kuo pau ke fai hano toe fakakaukau‘i, fokotu‘utu‘u, mo toe langalanga hake ‘etau mahino ki māmaní. ‘E hoko ha me‘a lelei mo ‘aonga kiate kitautolu ‘i he taimi te tau vakai atu ai ‘o fakalaka ‘i he lanu e kakaí, kulupu fakamatakali, siakale fakasōsialé, siasí, fale lotú, fale lotu lahi, tu‘utu‘uní fakalotú, mo e fakamatala ‘o e tuí, pea fai hotau lelei tahá ke vakai totonu pe ko hai kinautolu —ko e fānau ‘o e ‘Otua tatau— ‘oku hoko ha me‘a lahi mo ‘aonga ‘i lotu ‘iate kitautolu pea te tau toe vāofi ange ai mo e ‘Otua ko ia ‘oku hoko ko e Tamai kiate kitautolu kotoá.

‘Oku sí‘isi‘i ke ‘i ai ha me‘a ‘e fie ma‘u ‘i he māmani faingata‘a mo puputu‘u ko ‘ení ka ko e tui faka-Kalisitiané, manava‘ofa faka-Kalisitiané, pea mo e mahino faka-Kalisitiané. Na‘e pehē ‘e Siosefa Sāmīta ‘i he 1843, ‘i ha ta‘u nai ‘e taha kimu‘a peá ne pekiá: “Kapau te u pehē ‘oku fehalaaki e fa‘ahinga e tangatá, te u tuku hifo nai kinautolú? ‘Ikai. Te u hiki hake kinautolu, ‘i he founa pē ‘anautolú, ‘o kapau ‘e ‘ikai te u lava ke fakaloto‘i kinautolu ‘oku lelei ange ‘eku founá; pea ‘e ‘ikai te u fakamālohi‘i ha tangata ke tui ‘o hangē ko aú, kae tu‘unga pē he faka‘uhingá,

Na‘e fehu‘i ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmīta ‘o pehē, “‘Okú ke tui kia Sīsū Kalaisi pea mo e Ongoongolelei ‘o e fakamo‘ui na‘á Ne fakahaá? ‘Oku pehē pē mo au. ‘Oku totonu ke ta‘ofi ‘e he Kalisitiané ‘a e fefusiaki mo e fefakafekihiki‘aki, pea fakatupulaki e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e fāitahá mo e femaheni‘aki ‘i honau lotolotonga; pea te nau fai ia kimu‘a ‘i he nofotu‘i pea ma‘u ai ‘e Kalaisi Hono pule‘angá.”

he ‘e kumi pē ‘e he mo‘oní hono halá. ‘Okú ke tui kia Sīsū Kalaisi pea mo e Ongoongolelei ‘o e fakamo‘ui na‘á Ne fakahaá? ‘Oku pehē pē mo au. ‘Oku totonu ke ta‘ofi ‘e he Kalisitiané ‘a e fefusiaki mo e fefakafekihiki‘aki, pea fakatupulaki e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e fāitahá mo e femaheni‘aki ‘i honau lotolotonga; pea te nau fai ia kimu‘a ‘i he nofo tu‘i pea ma‘u ai ‘e Kalaisi Hono pule‘angá.”⁵

‘Oku ou faka‘osi ‘aki ‘a e ‘ofa kiate kimoutolu na‘e fakahā ‘e ha ongo tu‘ukimu‘a ‘i he‘etau folofolá. Ko e ‘uluakí mei he tokotaha fa‘u tohi ‘o e Kakai Hepeluú ‘i he Fua-kava Fo‘ou:

“[Fakatauange] ko e ‘Otua ‘o e monū‘iá, na‘á Ne toe omi mei he pekia ‘a hotau ‘Eiki ko Sisuú, ko e Tauhi Lahi ‘o e fanga sipí ‘i he ta‘ata‘a ‘o e fuakava ta‘engatá,

“‘Ofa ke Ne ngaohi ‘a kimoutolu ke mou haohaoa ‘i he ngāue lelei kotoa pē, ke fai Hono finangaló, ‘o Ne fai ‘iate kimoutolu ‘a ia ‘oku lelei ‘i Hono ‘aó, ‘ia Sīsū Kalaisi; ke ‘iate Ia ‘a e [langilangi] ‘o ta‘engata pea ta‘engata. ‘Ēmeni” (Hepelū 13:20–21).

Pea ko e to‘o ‘eni mei he Tohi ‘a Molo-moná, ko ha tohi ‘a ha tamai ki hano foha:

“Tui faivelenga kia Kalaisi . . . [pea] ‘ofa [ke Ne] hiki hake koe, . . . [pea ke ‘i homou ‘atamaí] ‘a ‘ene ngaahi mamahí mo e pekiá . . . mo ‘ene ‘alo‘ofá mo e kātaki fuoloá, pea mo e ‘amanaki lelei ki hono nāunaú mo e mo‘ui ta‘engatá.

“Pea ‘ofa ke ‘iate koe ‘a e ‘alo‘ofa ‘a e ‘Otua ko e Tamai, ‘a ia ‘oku mā‘olunga ‘a hono ‘afio‘angá ‘i he ngaahi langí, pea mo hotau ‘Eiki ko Sīsū Kalaisi, ‘a ia ‘oku ‘afio ‘i he to‘ukupu to‘omata‘u ‘o hono māfimaí, kae ‘oua ke mo‘ulaloa kiate ia ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē, pea nofo ‘iate koe ‘o ta‘engata. ‘Ēmeni” (Molonai 9:25–26). ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Ko ha fo‘i lea na‘e fakafe‘iloaki mai ‘i he Richard J. Mouw, *Uncommon Decency: Christian Civility in an Uncivil World* (1992).
2. Vakai, Dallin H. Oaks, “Preserving Religious Freedom” (speech, Chapman University School of Law, February 4, 2011), newsroom.lds.org/article/elder-oaks-religious-freedom-Chapman-University.
3. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesitani ‘o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 57.
4. Tim LaHaye, *The Race for the 21st Century* (1986), 109.
5. Joseph Smith, ‘i he *History of the Church*, 5:499.

Fai 'e 'Eletā
Stanley G. Ellis
'O e Kau Fitungofulú

Ngaahi Fakatamaki Fakanatulá

'OKU 'IKAI FIE
MA'U KE TAU ILIFIA

Efaka'ilonga'i 'aki e ngaahi 'aho faka-'osí 'a e ngaahi faingata'a lahi pea mo fakautuutu 'a e koví 'i māmani. Kuo 'omi 'e he 'Eikí mo 'Ene kau palōfitá ha ngaahi fale'i kiate kiatuolu ki hono fakafepaki'i 'o e ngaahi fakamanamana ko 'ení 'aki 'etau mo'ui angatonu mo faka'ehi'ehi mei he ngaahi fakatauele fakalaumālié mo e koví. Ko e ngaahi fakatamaki—hangē ko e 'ahiohió, mofuiké, mo e peau kulá—'oku hangē 'oku nau hoko noa pē 'o faka'auha 'a e faitotonú mo e ta'efaitotonú fakatou'osi. 'Oku ilifia hotau tokolahi 'i he ngaahi fakatamaki ko 'ení. Ka kuó u ako 'oku 'ikai fie ma'u ke tau ilifia 'i he ngaahi fakatamaki. 'I he taimi 'oku fakatefito ai 'etau mo'uí 'i he ongoongoleléi pea tau mateuteu, te tau ikuna'i ha fa'ahinga 'ahi'ahi pē.

Kimu'a 'i he Matangí: Fakamu'omu'a 'e he Fāmilí 'a e Mateuteu

Na'á ku hoko ko ha Fitungofulu Faka-'Ēlia 'i he 'Ēlia Faka-Tongahihifo 'o 'Amelika Noatē 'i Sepitema 'o e 2005, 'a ia na'e kau ai e ngaahi kongá 'o e 'Tunaiteti Siteití hangē ko Hiusitoni 'i Tekisisí. Ne mau 'ilo'i ne hu'u fakahanganu mai kiate kiamautolu 'a e Matangí ko Litá—'a ia ko e saikolone mālohi taha ia kuo hā he hisitōlia e Kūlifa 'o Mekisikou. Na'e kole mai ke u tokanga'i e tokoni 'a e Siasí 'i he 'ēliá ki he me'a fakatu'upakeé. Ne mau fetelefoní 'aki faka'aho mo e kau taki lakanga fakataula'eikí, kau

*'I he 'etau fekumi ki
he fakahinohino
'a e Tamai Hēvaní,
'e tokoni 'i kitau-
tolu 'e he Laumālie
Mā'oni'oni ke tau
mateuteu, kātaki,
mo fakaakeake
mei he ngaahi
fakatamaki
fakaenatulá.*

palesiteni fakasiteikí, kau palesiteni fakamisioná, kau fakafofonga uelofea 'a e Siasí mo e tokoni 'ofa fakaetangatá, mo e kau taki ki hono tali 'o e me'a fakatu'upakeé. Na'a mau talanoa ki ha ngaahi me'a kehekehe—pe 'oku maau nai e fale tauhi'anga koloa 'a e pīsope, feitu'u ke fetukutuku ki ai e kakaí, pea mo e founga lelei taha ki hono fakafehokotaki e ngaahi ngāue fakaakeake hili 'a e matangí. Na'e hoko ia ko ha ngāue ne fakafehokotaki lelei 'e he Siasí mo ha a'usia fakalaumālie faka'ofa'ofa.

Na'e ongo'i 'e ha taha e kau palesiteni fakasiteiki 'i he 'ēliá ke fakalotolahi'i e kau mēmipa 'i he siteikí ke nau mateuteu 'i ha māhina 'e valu pe hiva nai kimu'a pea tō mai e matangí. Na'á ne pehē ne 'ikai ke ne

tala ko ha palōfita ia ka na'e mahino e ngaahi ue'i mei he Laumālié. Na'e muimui e kau mēmipa 'i he siteikí ki he ngaahi tefito'i founga mateuteu na'e fokotu'u 'e he Siasí. 'I he taimi ne tō mai ai e afaá, na'e 'ikai ke mole ha mo'ui 'a ha mēmipa 'i he siteikí. Makehe mei aí, na'e 'i ha tūkunga lelei ange e kāingalotú koe'uhí na'a nau 'osi tākaki fakataha e ngaahi nāunau ne fie ma'ú pea 'i ai mo ha'anau palani. Na'a nau tokanga ki he fakatokanga ko ia mei he Laumālié.

Na'e hoko ha me'a tatau kiate au mo hoku fāmilí. Ne mau ongo'i ke teuteu 'emau misini tufaki 'uhilá (generator) 'i ha māhina nai 'e tolu kimu'a pea tō mai e matangí.

‘Okú ke fie talanoa ki ho ‘o fānaú ‘o fekau-‘aki mo hono ‘oange mo ma‘u ‘a e fakafiemālié lolotonga e ngaahi fakatamakí? Vakai ki he fakamo‘oni fakalaumālie ‘a ha ongo talavou na‘á na hao mo‘ui ‘i he peesi 60–61 ‘o e makasini ko ‘ení.

Peesi kimu‘á: Fekumi ‘a e kau ngāué ‘i he maumau ‘o ha fale nofo‘anga na‘e holo lolotonga ‘a e mofuike ‘i Sānuali ‘o e 2010 ‘i Haití.

Fetukutuku e kakaí mei Hiusitoni, Tekisisi, ‘i he USA, kimu‘a pea tō mai ‘a e Matangi ko Litá.

‘Oku tokolahi e kakaí ‘i he feitu‘ú ni ‘oku ‘i ai ‘enau fanga ki‘i mīsini tufaki ‘uhila (generator) koe‘uhí ka tō mai e matangí pea mate e ‘uhilá, ‘e kei ngāue pē ‘enau ‘uhilá ke tolonga e me‘atokoni ‘i he ‘aisí. ‘I he taimi ne mau ‘ave ai ‘emau mīsini tufaki ‘uhilá ke vakai‘í, ne ‘ilo ai ‘oku maumau. Na‘á ma lava ‘o ‘ave ia ‘o ngaahi ke sai kimu‘a pea tō mai e matangí. Na‘e iku ngāue ‘aki ‘e homau fāmilí, kāingalotu ‘o e uōtí, mo e kaungā‘apí kotoa ‘emau mīsini tufaki ‘uhilá (generator) hili e matangí. Na‘e hoko ia ko ha tāpuaki lahi.

‘Oku ‘aonga ‘a e tefito‘i mo‘oni ko ‘eni ‘o e mateuteú ki he ni‘ihi fakafo‘ituituí mo e fāmilí foki. Ngaahi mātu‘a, te mou lava ‘o ma‘u ha tākiekina mālohi ‘i homou fāmilí ‘aki hono fakakau ho‘omou fānaú ‘i he teuteú pea mo e ngaahi lotu fakafāmilí ke ma‘u ‘a e fakahinohino ‘a e ‘Eikí. ‘I hono fakalea ‘e tahá, ‘i he taimi ‘oku fakakaukau ai ho fāmilí ki he mateuteú, ‘oku totonu ke hoko e fehu‘í, ko e hā e me‘a ‘oku totonu ke tau faí? ko ha kongā mahu‘inga ‘o ho‘omou lotu fakafāmilí. Te mou lava foki ‘o talanoa ‘i e ngaahi taumu‘a ko ‘ení mo vahevahe e ngaahi fakakaukau ‘i he efiāfi

fakafāmilí ‘i ‘apí. Pea fakahoko leva e ngaahi palani ko iá.

Ko ia ai, ko e me‘a lelei taha ‘e lava ke fai ‘e he mātu‘á ko hono mo‘ui ‘aki e ngaahi akonaki ko ‘ení. Na‘e ‘i ai ha tokotaha na‘á ne pehē ‘oku “ma‘u mai” kae ‘ikai “ako‘i” e ngaahi tefito‘i ‘ulungaanga mahu‘ingá. ‘Oku mo‘oni ia. ‘I he vakai e fānaú ki he fekumi mo muimui ‘enau mātu‘á ki he fakahinohino e Laumālié, te nau ako leva ki he founga ngāue ‘o e ma‘u fakahaá.

Lolotonga ‘a e Matangí: Muimui ki he Fakahā ‘okú ke Ma‘u ki Ho Fāmilí

‘I he tō mai e matangí, ne mau fehu‘ia pe ‘oku totonu nai ke fetukutuku e kakaí mei he feitu‘u ko iá. Ne fakahinohino‘i au ‘e he Laumālié ke ‘oua na‘á ku fai ha tu‘utu‘uni fakalūkufua ki he feitu‘u ko iá, ka ke u kole ki he taki fakasiteiki taki taha, kau pīsopeliki taki taha, pea mo e fāmilí taki taha ke nau lotua e tu‘unga ‘oku nau ‘i aí pea ma‘u ha‘a-nau ngaahi ue‘i fakalaumālie ki he me‘a ‘oku totonu ke nau faí. Na‘e hā mahino mai ‘a e ‘ilo‘i pē ‘e he Laumālié ‘a e me‘a lelei taha ki he fāmilí fakafo‘ituitui taki taha ‘i he ngaahi me‘a kehekehe ne hokó.

Hangē ko ‘ení, na‘e fale‘i ha kāingalotu ‘e he kau takimu‘a ‘i ha siteiki ‘e taha ne nau nofo tonu pē ‘i he halanga afaá ke nau fetukutuku. Na‘e fetukutuku ‘a e palesiteni fakasiteiki mo hono uai‘í ki he ‘apí ‘o hono tuofefiné. Hili iá, na‘e afe e matangí ‘o toe hu‘u fakahangatonu atu kiate kinautolu. Na‘a nau fetukutuku atu pē ki he uhohonga e matangí!

Mahalo pē te ke fehu‘i hifo, “Ko e hā nai e fa‘ahinga ue‘i fakalaumālie ko iá?” Ka ke fakakaukau angē ki he me‘a na‘e hokó. Na‘e ‘ilo‘i ‘e he palesiteni fakasiteiki ko ‘ení mo hono uai‘í ‘a e founga ‘o hono teuteu‘i ha ‘apí ki ha afaá, ka na‘e ‘ikai ‘ilo‘i ia ‘e hono tuofefiné. Na‘á na malava ke tokoni‘i hona kāingá ke teuteu ki he matangí, pea ‘i he taimi na‘e tō aí, na‘e si‘isi‘i pē ‘a e maumu‘o fakatatau ki he me‘a ne mei hokó. Na‘e fakahinohino‘i kinautolu ‘e he ‘Eikí ki he me‘a lelei taha te nau ala lava ‘o faí.

Fekumi ha tokotaha ngāue tokoni mei he Nima Fietokoni 'o e Mamongá 'i he maumau 'i Sopilini, Mísulí, USA, hili ha 'ahiohio 'i Mē 2011.

Na'a mau ongo'i 'i he tu'unga homau fāmilí, 'oku 'ikai totonu ke mau fetukutuku. Ko ia ai na'a mau nofo pē. Na'e 'ikai ngata pē 'emau malu mei he matangí, ka na'a mau malava foki ke tokoni'i e kakai kehe 'i he feitu'u ko iá. Na'e 'i ai e ni'ihí 'o 'ema fānau 'osi malí ne nau ongo'i ke fai ha fetukutuku, pea na'a nau mavahe. Na'e tāpuekina e fāmilí, uooti, mo e siteiki taki taha 'i he'enau fakaongongo ki he Laumālié.

Hili 'a e Matangí: Tuku ki he Ongongolelé ke ne To'o e Koná

'I he taimi 'e ni'ihí 'oku faingata'a'ia 'a e kakai lelé 'i he ngaahi fakatamakí. 'Oku 'ikai to'o 'e he 'Eikí 'a e faingata'a'ia—he ko e kongá pē ia 'o e palaní. Hangē ko 'ení, na'e faka'auha kimuí ni mai 'e ha 'ahiohio ha siteiki senitā 'i he feitu'u lotoloto 'o e 'Tunaiteti Siteití. Na'e toe faka'auha foki 'e he 'ahiohió 'a e 'api 'o e palesiteni faka-siteikí. Na'e mole kotoa e koloa fakaemāmani 'a e fāmilí. Kae kehe, ko e ngaahi koloa fakamāmani pē ia. Ne fakamamahi e molé, ka na'e 'ikai ko ha maumau ta'engata ia. 'I he taimi 'e ni'ihí ko e me'a ko ia 'oku tau pehē 'oku mahu'ingá 'oku 'ikai mahu'inga mo'oni ia. 'Oku 'ikai fa'a faingofua ke tali lelé 'a e 'ilo ko iá, ka 'oku mo'oni ia, 'oku 'omi 'e he mahino ko 'ení ha toe fakapapau'i.

Ko e me'a fakamamahi taha 'e lava ke hoko 'i he taha 'o e ngaahi fakatamakí ko 'ení ko e mole ha mo'ui 'a ha taha. Ko ha me'a fakamamahi 'aupito ia. Ka 'i he'etau 'ilo'i 'a e mo'oni, 'oku tau 'ilo ko e fa'ahinga mole ko 'ení ko e kongá pē ia e palani 'a e Tamai Hēvaní. 'Oku tau 'ilo'i 'a e 'uhinga totonu 'o e mo'ui; 'oku tau 'ilo'i 'a e 'uhinga 'oku tau 'i heni

ai mo e feitu'u 'oku tau 'alu ki ai. Koe'uhi ko e mahino ta'engata ko 'ení, 'e lava pē ke fakafiemālie'i 'a e mamahí. 'Oku to'o atu e kona 'o e maté 'i he 'ilo ki he palani 'o e fakamo'ui (vakai, 1—Kolinitō 15:55).

Na'e 'ikai 'ilo'i 'e Setaleki, Mēsake mo 'Apetenikō 'o e kuonga mu'á, 'a e me'a 'e hokó, 'i he taimi na'e lī ai kinautolu ki he afi vela kakahá koe'uhí ko 'enau fakafisi ke hū ki ha 'otua loi. Na'a nau pehē ki he tu'í, "Ko homau 'Otuá . . . te ne fakahaofi 'a kimautulú. . . . Pea kapau 'e 'ikai, 'e 'ikai [pē] te mau tauhi 'a ho ngaahi 'otuá " (Tāniela 3:17–18).

Na'e tatau pē ia mo e kau paionia tokolahi 'o e Siasi kuo toe fakafoki mai 'a ia ne nau loto ke fononga 'i he ngaahi feitu'u tokalelei 'o 'Amelika Noatē 'i he kongaloto 'o e 1800, neongo 'e malava ke nau mate ai lolotonga e fonongá. 'Oku fakamatala'i 'e he Tohi 'a Molomoná hono tamate'i 'o e kakai lelé pea akonaki mai ai 'oku nau "monū'ia, he kuo nau 'alu atu 'o nofo mo honau 'Otuá" ('Alamá 24:22).

'I he me'a taki taha ne hokó, na'e fehanganhangai e ni'ihí fakafo'ituituí mo e maté 'i he loto tui. Na'e to'o meiate kinautolu e kona 'o e maté koe'uhí ko e melino 'oku 'omi 'e he ongoongolelé. Neongo 'oku fakamamahi ke mole ha 'ofa'anga, pea neongo 'etau fehi'a ki he maté koe'uhí ko e ngaahi me'a lelé 'o e mo'ui ní, ka ko hono mo'oni kuo pau ke tau mate kotoa. 'I ho'o 'ilo'i 'a e palani 'o e ongoongolelé, 'okú ke 'ilo'i ai 'oku 'ikai ko e maté 'a e ngata'anga 'o e mo'ui. 'E hokohoko atu pē ho'o mo'ui, pea 'e lava pē ke hoko atu 'a e ngaahi feohi fakafāmilí hili hono tuku ki fa'itoka hotau sino fakamatelié. Ko hono fakakātoá, 'oku 'ikai fakamamahi 'o ta'engata 'a e maté. Hangē ko e akonaki 'a 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "Oku tau mo'ui ka te tau mate pea 'oku tau maté ke tau toe mo'ui. 'I he vakai mei he ta'engata, ko e mate pē 'oku taimi halá, 'a e mate ko ia 'a ha taha 'oku 'ikai mateuteu ke fe'iloaki mo e 'Otuá."¹ Ko e kongá 'o e melinó 'e lava ke 'omi kiate kitautolu 'e he ongoongolelé, ko hono ma'u ko ia ha mahino ki he ta'engata.

'Oku 'afio'i kitautolu 'e he 'Eikí. 'Oku 'ofa'i kitautolu 'e he 'Eikí. Pea 'oku finangalo 'a e 'Eikí ke Ne tokoni'i kitautolu. 'E hoko mai e ngaahi fakatamakí, ka 'oku 'ikai totonu ke tau ilifia ai. Kapau 'oku tau loto ke fakahinohino'i kitautolu mo kolea 'Ene tatakí, 'e tokoni'i kitautolu 'e he 'Eikí ke tau mateuteu, kātaki'i mo fakaakeake mei ha fa'ahinga fakatu'utamaki fakaenatula pē 'o fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Russell M. Nelson, "Fehanganhangai mo e Kaha'ú 'i he Tui," *Liahona*, Mē 2011, 34.

KO HONO MA'U 'A E TUÍ

'i he Ngata'anga 'o Māmaní

Fai 'e Michael R. Morris

Ngaahi Makasini 'a e Siasi

‘O ku tu’u ‘o hangē ha tangata le’ó ‘a e Fale Maamakamo Le ‘Ikeleá ‘i ha ki’i motu ‘i he Takinga Vai Píkolo (Beagle Channel) momokó. ‘Oku tuku atu ‘e he Le ‘Ikeleá ‘a ia ko hono ‘uhinga faka-Falaniseé ko e “Kau Sikautí” pe ko e “Kau Fakamāmá” ha maama mei hono tu’u’anga maomaonganó ‘i he sekoni ‘e 10 kotoa pē.”

‘Oku tu’u ‘a ‘Usaia, ko e kolo mama’o taha ‘i he fakatonga ‘o ‘Āsenitiná, ‘i ha maile tahi ‘e nima (9 km) ki he fakatokelaú, ‘i he ngata’anga ‘o e ‘otu motu Tiela tela Fuekó. ‘Oku tu’u ‘a Keipi Hoane ‘i ha maile ‘e hivangofulu (145 km) ki he tongá pea fakalaka atu áí, ko e fonua momoko ia ko ‘Anetātikaá.

‘Oku hoko ‘a e Le ‘Ikeleá ko ha fakatātā ia ‘o e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí kiate kinautolu kuo kau maí ki he Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘i ha feitu’u ‘oku ui ‘e he kakai fakalotofonua “ko e ngata’anga ‘o māmaní.” ‘Oku hangē ‘a e

Na'e pehē 'e Kuilima Leiva ('olunga, 'i lotó), ko e palesiteni fakakolo ia 'o 'Usaiá, "Na'e tali ['e he 'Otuá] 'a e lotu mahu'inga taha kuó u fai," koe'uhi ko e Tohi 'a Molomoná. 'I 'olunga ki to'omata'u: Fale Maama Le 'Ikeleá mo e ngaahi 'ata 'o 'Usaiá.

ongoongolelei ha fale māmá, ko ha maama kamo kuó ne 'omai kinautolu mei he fakapo'uli fakalaumālie 'o e māmaní pea nau tū'uta lelei ai ki he matāfonua 'o e tuí mo e feohi fakakaume'á.

Na'á ku Ma'u e Tali

‘Oku manatu’i ‘e Kuilima Havea Leiva ‘a e mamahi ‘o ‘ene vete mali ‘i he 2007. Na’e pau ke ne kumi ha fale ke nofo ai pea ‘ikai lava ke ne foki ki ‘api he efiāfi kotoa ki hono foha kei si’i ko Sulianí. Na’á ne ongo’i ta’elata mo tuenoa.

Na’á ne pehē, “Na’á ku loto mamahi ‘aupito pea na’á ku fekumi ki he ‘Otuá ‘i he taimi ‘o e mamahi lahi.”

Na’e kamata lotu ‘a Kuilima ke ma’u ha ngaahi tali mo ha tokoni. “Na’á ku pehē, “Tamai, ‘oku ‘ikai te u fe’unga mo taau ke hūfia ‘e he ‘Afioná ‘a hoku falé, ka ‘e fe’unga pē ha folofola mei he ‘Afiona ke ne fakamo’ui au.”

Na’e ma’u e tali ki he lotu ko iá ‘i ha ki’i taimi nou-nou mei ai ‘i ha a’u atu ha ongo talavou ‘okú na sote

hina mo hēkesi 'o nau talanoa lolotonga 'ene va'inga mo hono ki'i fohá 'i tu'a 'i hono fale nofo'anga fo'ou.

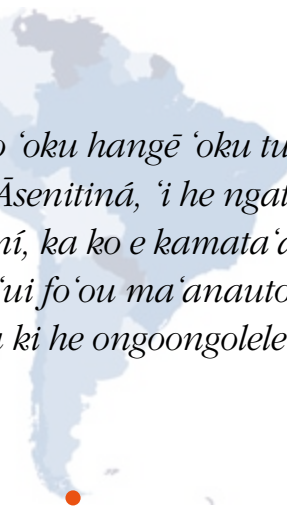
Na'á ne manatu'i, "Ne fakafe'iloaki mai ha taha 'o kinaua 'o fehu'i mai pe na'á ku ma'u 'a e tuí. Na'á ku talaange kiate ia 'io, ka na'e 'ikai ko ha Kalisitiane lelei au. Na'á ne kole mai pe te u lava 'o lau ha tohi 'o kapau te ne tuku mai ia. Na'á ku talaange ki ai 'io."

I he kamata lau 'e Kuilima e ngaahi veesi 'i he 'Alamá 32 'a ia na'e faka'ilonga'i 'e he ongo faifekaú, na'á ne pehē, "Na'á ku ongo'i 'i he taimi pē ko iá ha fiefia lahi 'a ia ne fuoloa 'eku ta'eongo'i. Na'e ongo ki hoku lotó 'a e tohí. Na'e 'ikai lava ke u tuku hono lau."

Na'e 'ikai toe 'alu 'a Kuilima ki he lotu na'á ne tomu'a 'i aí, ka na'á ne fakahā ange ki he ongo faifekaú na'e 'ikai ke 'i ai ha'ane fakakaukau ke toe papitaiso. Kae kehe, na'á ne talitali lelei 'ena ngaahi 'a'ahí mo lau e ngaahi vahe na'á na 'oange ke ne lau 'i he Tohi 'a Molomoná.

I he'ene lau iá, na'e mamahi hono lotó fakataha mo Nifai 'i he'ene 'ilo e mamahi lahi 'a e palófito ko iá "i he ngaahi 'ahi'ahí mo e ngaahi angahala 'a ia 'oku faingofua 'aupito 'eku mo'ua ki aí" (2 Nifai 4:18). Na'e pehē 'e

*Neongo 'oku hangē 'oku tu'u 'a
'Usaia 'i 'Āsenitiná, 'i he ngata'anga
'o māmaní, ka ko e kamata'anga ia
'o ha mo'ui fo'ou ma'anautolu kuo
kau ki he ongoongoleléi.*

Kuilima, “Na’á ku ‘ilo’i ne u faiangahala foki mo au, peá u ongo’i loto tautea ai.”

‘I he’ene laú, na’á ne ongo’i hono fakahaofi ia mei he fakapo’ulí mo e ‘amanaki tō noá pea ‘omi ia ki he “maama . . . ‘o e nāunau ‘o e ‘Otuá” (‘Alamá 19:6).

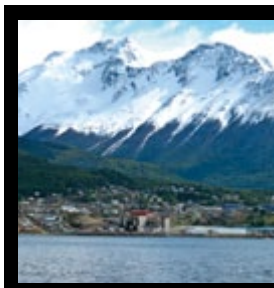
Pea ‘i he’ene lau e fuakava ‘o e papitaiso na’e fokotu’u ‘i he Vai ‘o Molomoná, na’á ne ‘ilo’i ‘a e mahu’inga ‘o e papitaiso ‘aki e mafai totonu ‘o e lakanga fakataula’eikí. Na’á ne fehu’i loto pē, “Kapau na’á ku ‘ilo’i ‘oku lelei ‘a e tenga’i ‘akaú, ko e hā e *me’a* ‘oku ou [ma’u] . . . ke ‘oua [na’á ku] papitaiso [ai] . . . ‘i he huafa ‘o e ‘Eikí?” (Mōsaia 18:10).

Na’e pehē ‘e Kuilima, “Na’á ku ongo’i ‘a e nongá pea ma’u ‘a e ngaahi talí ‘i he taimi kotoa pē na’á ku lau aí.

kehekehe. Na’á na fekumi ki ha siasi na’e ‘ikai ngata ‘i he’ene muimui ki he ngaahi akonaki ‘a Kalaisí ka te ne fakamālohia foki hona fāmilí.

‘Oku manatu ‘i e ‘Amanitā, “Ko ha taimi faingata’a ‘eni ki homa fāmilí, pea na’á ma ‘ilo’i na’á ma fie ma’u ha siasi te ne tokoni’i kimaua.”

‘I he konga kimu’a ‘o e 1990 na’e hiki ‘a e fāmilí Loupaletó mo ‘ena fānau ‘e toko faá mei Menitousa, ‘i he tokelau-hihifo ‘o ‘Āsenitiná, ki ‘Usaia. ‘I he taimi na’e fakafe’iloaki ai kinautolu ki he Siasí hili ha ta’u ‘e ua mei aí, na’e mahino kiate kinautolu ‘i he taimi pē ko iá ‘a e ma-kehe e laumālie mo e ngaahi akonaki ‘a e ongo faifekau taimi kakató.

To’omata’ú: Ne hoko e ako ‘a ‘Amanitā mo Lisiate Lopaletó (mo ‘ena ongo tamaiki fefine ko Pāpulā mo ‘Ailini), ki he nofo ta’engata fakataha e fāmilí ko e tokāteline fungani ia na’á ne tokoni’i kinautolu ke nau talí ‘a e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí.

Na’á ku ‘ilo’i ko e Tohi ‘a Molomoná ko e folofola ia ‘a e ‘Otuá na’á ku fa’a lotuá.”

‘I he taimi na’e papitaiso ai ia ‘i Mā’asi ‘o e 2009, na’á ne a’usia ha fānau ‘i fo’ou fakalaumālie mo ha fakafo’ou ‘o e ‘amanaki lelei ki he kaha’ú. ‘Oku pehē ‘e Kuilima, “Ko e papitaisó ko ha faingamālie ia ke toe kamata fo’ou. Kuo liliu ‘eku mo’uí. ‘Oku ou fu’u fiefia ‘aupito he taimí ni. ‘Oku ou ‘ilo’i ko e Siasí mo’oni ‘eni ‘o Sīsū Kalaisí pea ‘oku tali ‘e he ‘Otuá ‘etau ngaahi lotú koe’uhi na’á Ne tali ‘a e lotu mahu’inga taha kuó u faí.”

Ne Mau Fie Ma’u ha Siasi

‘I he’ene kei si’í, na’e ‘ikai ha faito’o fakalaumālie ki he mamahi fakaesino na’e tofanga ai ‘a ‘Amanitā Loupaletó hili e mālōlō ‘ene fa’ee. Pea na’e ‘ikai ma’u ha ngaahi tali ki he ngaahi fehu’i fakalotu loloto ‘a hono husepāniti ko Lisiaté, hili e mālōlō hono tokouá.

Ko e taha ‘o e ngaahi fehu’i ko iá, ‘Oku ‘i ai ha siasi ‘i māmani ‘oku muimui ‘i he ngaahi akonaki ‘a Sīsū Kalaisí? Na’e teuteu’i kinaua ke na tali e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí ‘i he’ena fekumi ki he siasi ko iá mo e tali ki he’ena ngaahi fehu’i.

‘I he’ena fekumí, na’á na ma’u lotu ‘i ha ngaahi siasi kehekehe peá na fakatotolo’i e ngaahi tui fakalotu

Na’e si’i e ‘ilo’i ‘a ‘Amanitā ki he Siasí. Na’á ne pehē, “Na’e ‘ikai sai e me’a na’á ku fanongo aí.” Ka na’á ne toe fakaongo mai, fakataha mo Lisiate mo ‘ena fānau, ‘a e me’a na’á nau akó.

Na’e pehē ‘e he’ena ta’ahine ko Papulaá, ‘a ia na’e ta’u 11 ‘i he taimi ko iá, “Na’á ku ongo’i e Laumālie ‘i he taimi ne ako’i ai kinautolu ‘e he ongo faifekau. Pea na’á ku sai’ia ‘i he taimi na’á na ako’i ai kinautolu te mau lava ‘o lotu fakafāmilí.”

Na’e pehē ‘e Lisiate ko hono fakahoko ‘o e ngaahi lēsoni fakafaifekau, lau e Tohi ‘a Molomoná, mo ‘alu ki he lotú, “na’á ne ‘omi e ngaahi tali ne mau fekumi ki aí—ngaahi tali fekau’aki mo e papitaisó, mo’ui kimu’a ‘i he māmani, ko e tu’unga faka-‘Otuá ‘o Kalaisí, ko e mo’ui ta’e-fa’a-mate ‘a e tangatá, ngaahi ouau ‘o e ongoongolelei, nofomalí, pea mo e natula ta’engata ‘o e fāmilí.”

Ne hoko e ‘ilo’i ‘e he fāmilí Loupaletó ‘e lava honau fāmilí ‘o nofo fakataha ‘o ta’engatá, ko e tokāteline fungani ia ‘o e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí.

Na’e pehē ‘e Lisiate, ‘a ia ne papitaiso ia ‘i loto ‘i ha uike ‘e tolu hili e fuofua lēsoní pea ‘oku hoko he taimí ni ko e tokoni ua ia ‘i he kau palesitenisí fakavahefonuá, “Na’á ku ului ‘i he taimi pē ko iá. Na’á ku faingata’a ia ‘i he taimi na’e mole atu ai hoku tokouá ‘i hono ta’u 49, ka na’e mahino te u lava ‘o fakamo’ui ia ‘i ha’aku fakahoko kiate ia

Neongo pē na'a ngali tu'u 'a 'Usaiá 'i he ngata'anga 'o māmaní, ka "ko e kamata'anga ia 'o e me'a kotoa pē" ma'anautolu kuo nau 'ilo'i heni 'a e ongoongolelei 'o hangē ko Maselino Tōseni.

hono ngāue fakatemipalé. Na'á ku ma'u ha nonga mo ha fiefia 'i he 'ilo fakapapau ko 'eni."

Na'e pehē 'e 'Amanitā, 'a ia na'e papitaiso ia fakataha mo ha taha 'o 'ena fānau tangatā 'i ha ki'i taimi nounou mei ai, "Talu 'eku kei si'i mo e 'ikai ai ha'aku fa'ē. Ne u pehē ma'u pē kuó ne mole 'aupito, pea na'e tupu heni ha'aku loto mamahi lahi. Ka 'i he taimi na'e fakahā mai ai 'e he ongo faifekau 'e lava ke nofo fakataha 'a e fāmilí 'o ta'engatā, ne ongo mo'oni ia ki hoku lotó. 'Oku fakafiefia 'eku fakakaukau te u toe sio ki ai ha 'aho."

Hili e mali 'a Lisiate mo 'Amanitā ki he ta'engatā 'i he Temipale Puenosi 'Aealisi 'Āsenitiná, na'e sila'i 'ena fānau kiate kinaua. Kuo fiefia lahi 'a Lisiate mo 'Amanitā 'i hono sila'i kinautolu ko ha fāmilí, fakakakato e ouau ki he kā-inga tokolahi kuo pekiá, mo hono tuku atu e toko tolu 'o 'ena fānau ke ō 'o ngāue fakafaifekau taimi kakató.

Na'e pehē 'e 'Amanitā, "Ko e taha e ngaahi tāpuaki ma'ongo'ongo taha 'o 'ema hoko ko e kau mēmipa 'o e Siasí ko e talangofua 'ema fānau ki he 'Otuá."

Ko e Kamata'anga 'o e Me'a Kotoa Pē

Na'e tui 'a Maselino Tōseni ki he 'Otuá, lau e Tohi Tapú, mo fiefia ke talanoa ki he tui fakalotú, ko ia ai 'i he taimi na'e tukituki atu ai e ongo faifekau taimi kakató 'i hono matapaá 'i ha 'aho māfana 'i Sānuali 'o e 1992, na'á ne fakaafe'i kinaua ke na hū ange. Na'e liliu 'ene mo'uí 'e he fili ko iá.

'Oku manatu 'i 'e Maselino Tōseni, "Ne ngāue 'a 'Eletā Sani mo 'Eletā Holo 'i he ngaahi ue'i 'a e Laumālié." Kimu'a pea 'osi e fuofua lēsoní, na'e talaange 'e he ongo faifekau 'e papitaiso ia ki he Siasí, peá na talaange mo e 'aho 'e papitaiso ai iá.

Na'e talaange 'e Maselino, "He 'ikai te u papitaiso. 'Oku ou fie talanoa pē mo kimoua."

Na'e 'oange 'e he ongo faifekau ha Tohi 'a Molomona ki ai peá na kole ke ne lau ha ngaahi kupu'i folofola mo lotu 'i he po ko iá fekau'aki mo 'ena pōpoakí. Na'á ne fai 'eni ka na'e 'ikai ke ne ongo'i ha me'a.

Ne fehu'i ange 'e 'Eletā Sani lolotonga ha lēsoni kimui ange ai, "E sai pē kapau te tau lotu koe'uhí ke ke lava 'o fehu'i ki he Tamai Hēvaní pe 'oku mo'oni e me'a kuó ma ako'i atu?"

Na'e pehē 'e Maselino, 'i he taimi na'á ne lotu aí, "na'e kamata ke u ongo'i ha vela makehe 'i hoku lotó. Na'e te'eki ai ke hoko ha me'a pehē kiate au. Na'e 'ikai lava ke u faka'osi 'eku lotú, ko ia ne u tu'u hake leva."

Na'e fehu'i ange 'e 'Eletā Sani kia Maselino pe na'á ne ongo'i ha me'a lolotonga 'ene lotú. 'I he fakahā ange 'e Maselino ne 'ikai, na'e pehē atu 'e he faifekau, "Na'á ku ongo'i mālohi 'aupito e Laumālié. 'Oku ngali kehe 'a e 'ikai ke ke ongo'i ha me'a."

Na'e pehē 'e Maselino 'i he taimi na'á ne fakahā 'i ai e me'a na'á ne ongo'i "na'e lau 'e he ongo faifekau mei he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, 'o talamai mai kiate au ko e taimi 'oku fie ma'u ai 'e he 'Eikí ke tau 'ilo'i 'a e me'a 'oku totonú, 'okú Ne tuku mai 'Ene melinó pe ngaohi ke vela hotau lotó [vakai T&F 6:23; 9:8]. Na'e liliu 'a 'eku mo'uí 'i he 'aho ko iá."

Talu mei ai mo e ngāue e Laumālie kiate ia mo faka-mo'oni 'i e mo'oni 'i ha ngaahi a'usia fakalaumālie lahi. Na'e pehē 'e Maselino, "Na'á ku toe ongo'i e loto velá lolotonga 'eku nofo tokotaha 'i hoku falé. 'I he'eku fakaava e matapā sio'atá, ne u sio ki he ongo faifekau 'okú na ako'i e kaká 'o kau ki he Siasí 'i ha tuliki ofi mai. Ne u ongo'i e taimi na'á na ofi mai aí, pea kamata ke u fakakaukau fakamātoato ki he me'a na'á na ako'i maí."

Na'e talitali māfana 'a Maselino 'i he taimi na'á ne kamata 'alu ai ki he lotú. Na'e papitaiso ia hili ha ki'i taimi si'i mei ai 'i he 'aho 22 'o 'Epelelí—'a ia ko e 'aho totonu pē ia na'e talaange 'e he ongo faifekau 'e papitaiso ai 'i ha māhina 'e tolu kimu'a. Hili ha'ane fua fatongia 'i ha ta'u 'e hiva ko e palesiteni fakavahefonua 'o 'Usaiá, 'okú ne hoko ko e tokoni ua 'i he kau palesitenisí 'o e Misiona Puenosi 'Aialisi Tokelaú.

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōseni, "I he taimi 'oku tau lau ai 'e 'oatu ['e he 'Eikí] 'a ["Ene] leá ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmaní [T&F 112:4], 'oku 'uhinga ia ki 'Usaiá. Ko 'Usaiá ko e ngata'anga ia 'o e māmaní. Ka ko e kamata'anga ia 'o e me'a kotoa pē kiate kimautolu ne mau 'ilo'i 'a e ongoongolelei 'i heni. Te ke 'ilo'i heni 'a e fale maama 'i he ngata'anga 'o māmaní. Ka ko e feitu'u 'eni na'á ku ma'u ai 'a e tuí mo e fale maama 'a e 'Eikí." ■

VAKAI KI HE PEESI FAKA'OSÍ

Ihe'eku kau ki he Siasí, na'á ku vĕkeveke ke u kau atu ki he ngāue 'i he hisitōlia fakafāmilí. Na'e kamata ke u 'a'ahi ki ha ngaahi tauhi'anga lĕkooti fakalotofonua ke fekumi ki he ngaahi fakamatala 'o 'eku ngaahi kuí mei ha ngaahi lekooti kuo tuku atu ki he kakai.

Na'e fakafiefia e ngāué, ka na'e 'ikai ke faingofua ma'u pĕ. Na'e fa'a faingata'a ke lau e tohinima motu'á, pea ne tuhituhi e ngaahi tohí 'e ni'ihi, 'a ia ne uesia lahi ai 'a hoku mahaki helá. Ka ne u kei hokohoko atu e fekumí 'i he lelei taha ne u ala lavá.

Na'á ku fekumi 'i ha 'aho 'e taha ki he'eku kuitangatá, 'ou kumi hono 'aho fā'ele'í. Na'á ku ma'u ha tohi peesi 'e 1,500 ne ngali 'aonga kiate au. Kae fĕfĕ kapau he 'ikai ma'u e tali na'á ku fie ma'ú? Na'á ku manavasi'i ke fekumi 'i ha ngaahi tohi lahi mo efua.

Na'á ku kamata sio fakavavevave ki he tohí, mo faka'amu ke u fakatokanga'i ha hingoa 'oku ou 'ilo. Ne fakafokifā e hangĕ ne u ongo'i 'oku pehĕ mai ha taha, "Ko e peesi fakamuimui tahá." Na'á ku vakai takai holo, ka na'e 'ikai ha taha ne lea mai kiate au. Na'e hoko atu 'eku lau tohí. Peá u toe ongo'i e lea tatau pĕ: "Ko e peesi fakamuimui tahá." Na'á ku vakai'i 'i he loto veiveiua e peesi fakamuimui tahá. Na'á ku ma'u ai e fakalea angamaheni: ko ha fakamatala nounou 'o e fānau na'e fā'ele'í mo e lahi fakakātoa 'o e ngaahi pĕsí. Ne u vakai'i e peesi kimu'a 'i he peesi faka'osí, ka na'e 'ikai ma'u ai ha me'a 'e ala tokoni mai, ko ia ai na'á ku toe foki ki he peesi na'á ku tomu'a laú.

Ne toe tohoaki'i 'eku fakakaukaú 'e he ki'i le'o sí'i mo vilitakí: "Ko e

peesi fakamuimui tahá!" Na'á ku toe fakakaukau ke toe huke ki he peesi fakamuimui tahá peá u toutou lau e fakalea angamaheni.

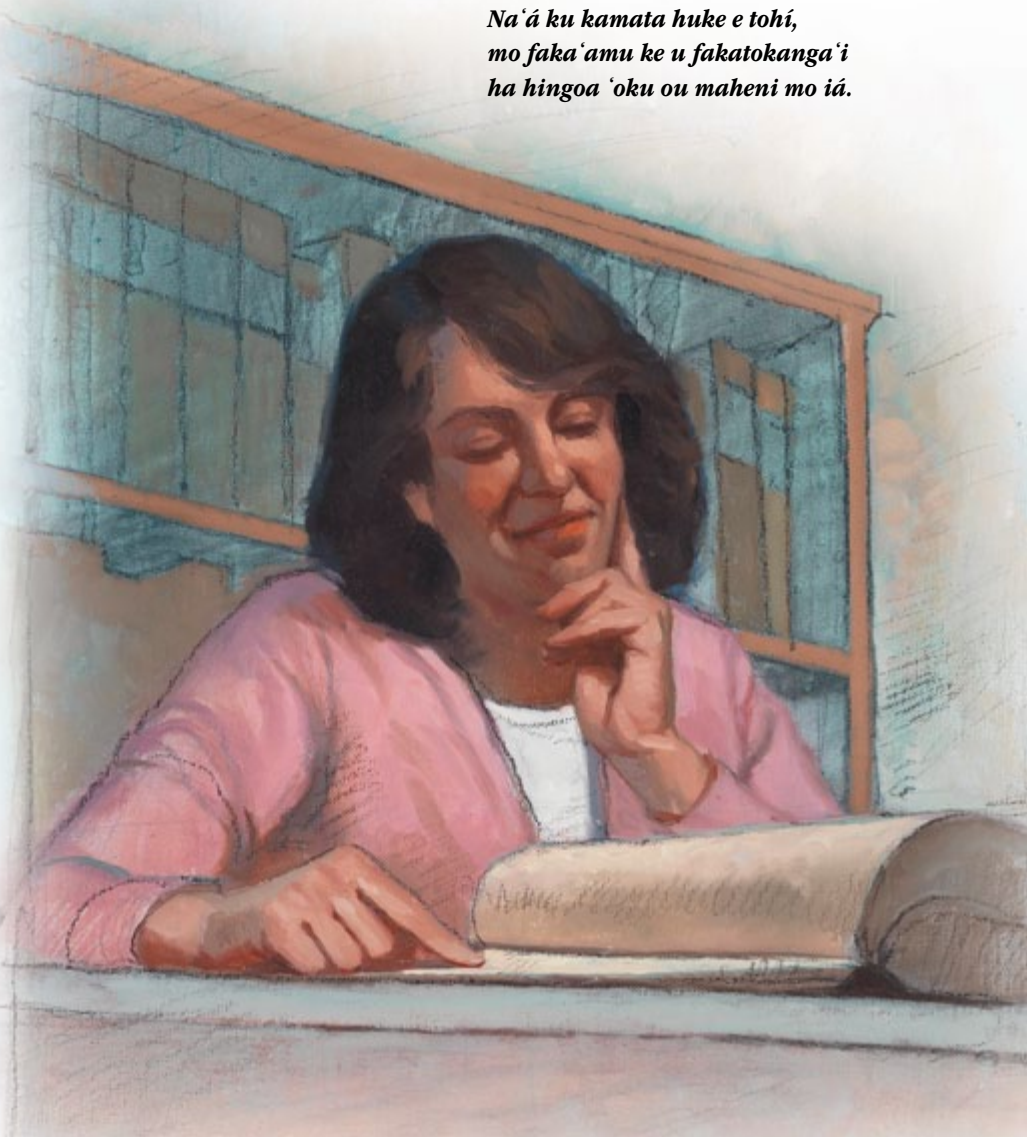
Na'á ku fakatokanga'i leva ha me'a ne 'ikai te u 'ilo'i kimu'a: ko ha peesi makehe na'e fakapipiki 'i he takafi 'i muí. 'I he'eku lau e tohinima 'i he pĕsí, na'á ku vakai ai ki ha ngaahi hingoa 'o e fānau na'e fā'ele'í 'i he kongā kimui 'o Tĕsemá. Na'á ku 'ilo'i ai e hingoa 'o 'eku kui tangatá

peá u vakai ai ki he feitu'u mo e taimi na'e fā'ele'í mo papitaiso ai iá. Na'á ku 'ohovale mo loto hounga'ia 'i hono takiekina au ki he fakamatala na'á ku fie ma'ú.

'E lava pĕ ke faingata'a e hisitōlia fakafāmilí 'i he taimi 'e ni'ihi, ka 'oku ou 'ilo'i 'oku tataki mo tokoni'i ki-tautolu 'e he 'Otuá 'i he'etau ngaahi feingá. ■

Natalia Sepakova, 'lukuleini, 'o hangĕ ko hono fakamatala kia Pavalina 'Upikó

Na'á ku kamata huke e tohi, mo faka'amu ke u fakatokanga'i ha hingoa 'oku ou maheni mo iá.

NA'Á KU FILI 'A E KONGA 'OKU LELEÍ

I he'eku teuteu ki he mali 'a hoku 'ofefiné, na'á ku femo'uekina 'i hono palani e malí 'o 'ikai ke u fa'a fakakaukau ki ha me'a kehe mei he'eku lisi 'o e ngaahi me'a ke faí. Na'á ku vakai 'i ha pongipongi 'e taha ki he'eku lisi lōloa 'o e ngaahi me'a ke faí. Na'e 'i ai ha fakalaka-laka, ka na'e kei fie ma'u pē ke u fai ha fakama'a lahi. Ne u fakatoloi hono fakama'a e puipui he peitó, ko ia ai na'á ku pehē ke u fai e ngāue ko iá.

I he'eku kaka hake ki he funga kānitá mo 'eku konga holó, polosí, mo e hina fakama'á, ne u 'ilo'i ko ha ngāue 'uli ia. Lolotonga 'eku ngāué, na'á ku fakakaukau ki he talanoa kia Ma'ata mo Melé, 'a e ongo tautehina na'á na talitali lelei e Fakamo'uí ki hona 'apí. Lolotonga e "femo'uekina 'a Ma'ata 'i he tauhi lahi, na'e nofo [a Mele] 'i he va'e 'o Sisuú, 'o fanongo ki He'ene leá." Na'e kole 'e Ma'ata kia Sisu ke fekau hono tokouá ke tokoni'i ia he ngāué, ka na'e pehēange 'e he Fakamo'uí kiate ia "kuo fili 'e Mele 'a e me'a lelei" (vakai Luke 10:38–42).

Na'á ku fakakaukau, "Te u hoko ko Ma'ata he 'ahó ni." Ko hono mo'óni ne u Ma'ata mai 'i ha ngaahi uike lahi, 'o "femo'uekina" 'i he ngāue angamaheni mo e teuteu ki he mali.

Na'á ku toe fakakaukau, peá u feinga ke u manatu'i e taimi fakamuimitaha ne fufulu 'o ma'a lelei ai 'eku puipuí. Ne u fakakaukau ki he ongo tamaiki fefine na'á na tokoni kiate au ke teuteu'i hoku 'apí ki ha fakataha 'i ha ta'u 'e ua kimu'a. Na'á na ngāue fakataha 'o olo hoku peitó

Na'á ku to'o hake 'a e telefoní 'o tā ki he fika hoku kaungāme'a ne fuoloa 'ema ta'efelea'aki, ko e palani ke fakahā ki ai e mali 'eku ta'ahiné.

mei he falikí ki he 'aofi, pea kau ai mo e puipuí. Na'e fakamanatu mai 'e he me'á ni 'a 'ena fa'eé, 'a ia ko hoku kaungāme'a ne fuoloa 'ema ta'efepōtalanoa'aki.

Na'á ku to'o hake 'a e telefoní 'i he taimi ko iá 'o tā ki he'ene fiká ke talaange ki ai e mali 'a 'eku ta'ahiné. Na'e 'ikai te u 'amanaki te ne tali mai ia he na'e faiako, ka na'e fe'unga 'eku tā atú mo 'ene houa palani. Na'á ma kakata, tangi, mo fevahevahe'aki 'i ha houa 'e taha. Ne toki 'osi ha'ane vete mali faingata'a peá ne ongo'i tuenoa mo li'ekina. Na'e hiki hake homa laumālié pea fakafiemālié'i homa lotó 'i he'ema talanoá.

Na'á ku ofo 'i he founa ne malava ai e 'Eikí ke ngāue 'iate au lolotonga 'eku fai ha ngāue angamaheni 'o

hangē ko hono fakama'a 'o e puipuí. Na'á ku toe ofo lahi ange 'i he mo'óni ko ia 'okú Ne 'afio'i mo 'ofa'i kitautolu taki taha 'o a'u ki ha tu'unga te Ne 'omai e tokoni 'i he taimi pē ko ia 'oku tau fie ma'u aí.

Na'á ku malimali he pō ko iá 'i he'eku faka'ilonga'i e lisi 'i he tafa'aki e "fakama'a e ngaahi puipui 'i he peitó." Neongo pē na'á ku ongo'i ha fiamālie 'i hono fakakakato e ngāué, ka ne lahi ange 'eku ongo'i loto houngā'ia 'i he'eku hoko ko ha me'angāue 'i he to'ukupu e 'Eikí. Na'á Ne fakahinohino mai e founa ke u hoko ai ko Mele, 'o fili ki he "me'a lelei" neongo pē 'eku hoko ko Ma'atá 'o "femo'uekina" 'i he'eku ngaahi ngāué. ■

Sineti Mahe, Mísuli, USA

KO E FOLOFOLA TOTONÚ 'I HE TAIMI TOTONÚ

Lolotonga 'eku hoko ko ha tokoni faifekau 'i he polokalama Falepōpula 'o e Vahefonua Malikopá 'i 'Alesona, USA, na'á ku 'a'ahi mo vahevahe ai ha folofola pea mo lotu fakataha mo e kau nofo hopoate na'a nau kole ke talanoa mo ha faifekau 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī. Na'e fai mai 'e ha finemui ha kole pehē 'i ha taimi 'e taha.

Na'á ku 'alu ki he feitu'u 'okú ne 'i ai he fale fakapōpulá, 'a ia na'e tu'u 'i mui 'i ha ngaahi matapā na'e loka'i. Na'e 'i ai ha ongo tēpile kai mo e sea lōloa 'i he ongo tafa'akí pea mo ha tēpile 'e taha 'oku nofo ai ha tangata le'ó 'i he feitu'u talitalí. Ne u 'oange e foomu kolé ki he tangata le'ó, peá u tangutu hifo 'i he taha e ngaahi sea lōloá, 'o tatali ki he finemui.

'I he'ene hū mai ki he feitu'u talitalí, na'á ku tu'u hake 'o fakafetaulaki kiate ia, mo fokotu'u ange ke ma tangutu 'i he tēpilé. Na'á ne mata mamahi pea mafuefue hono 'ulú pea na'e toe pē ke tangi. Na'á ku fakakaukau ki ha folofola ke u vahevahe 'i he'ene fakamatala'i e tūkunga 'okú ne 'i aí. Ne u fanongo fakalelei ki he'ene loto-hoha'á, 'i he'ene fakahā e faingata'a kuó ne tofanga aí mo e tu'unga kehekehe faka'ulungaanga 'okú ne mo'ua aí mo e ngaahi fili kovi na'á ne faí, pea ne u fakakaukau ki he folofola lelei taha ke tokoni'i 'aki iá: Mōsaia 3:19.

Na'á ku fakaava 'a e Tohi 'a Molo-moná kia Mōsaia 3:19, peá u teke'i atu ki ai, mo kole ange ke ne lau. Na'á ne ki'i ta'efiemālie pea kamata ke ne lau 'i ha le'ó vave mo fakafasifasi 'a ia ne hangē 'okú ne 'ita 'i hono kole ange ke ne lau e folofolá. 'I he'ene faka'osi e kupu'i leá, "He ko

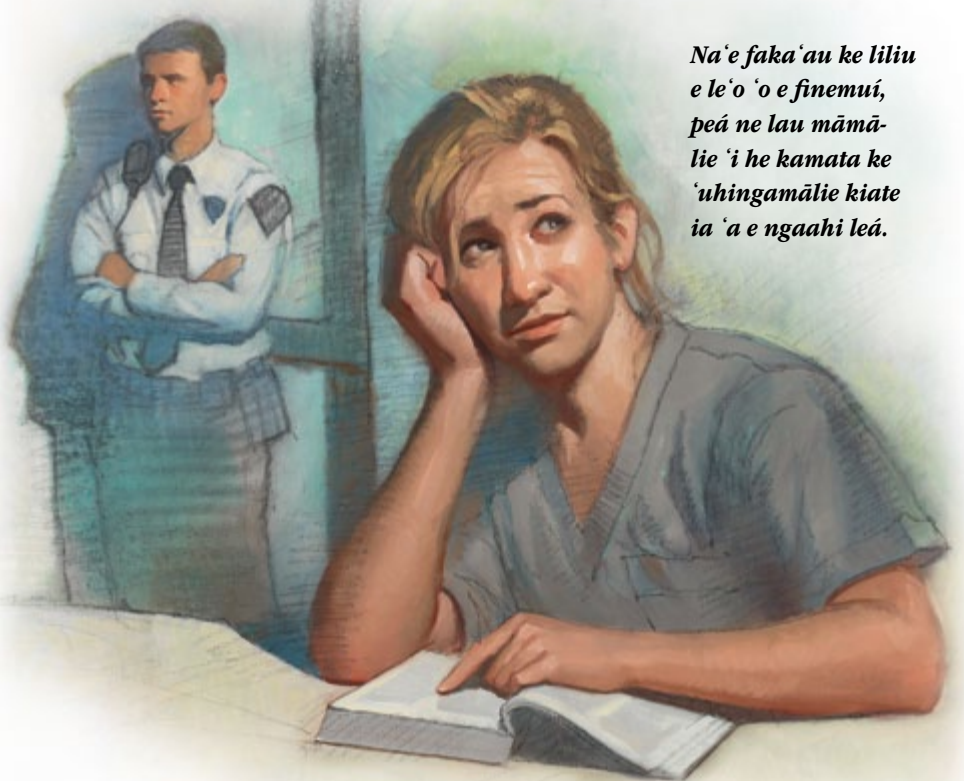
e tangata fakakakanó ko e fili ia ki he 'Otuá," ne u ta'ofi si'i 'o fakamatala'i e 'uhinga e "tangata fakakakanó." 'I he taimi na'á ne 'ilo'i ai hono 'uhingá, ne hoko atu 'ene laú. Na'e faka'au ke liliu hono le'ó, pea kamata ke māmālie hifo 'i he kamata ke 'uhingamālie kiate ia 'a e ngaahi leá.

'I he taimi na'á ne kamata ai ke lau e lisi 'o e ngaahi 'ulungaanga fakatamasi'i 'o "ha tokotaha mā'oni'oni," na'á ne toe māmālie ange. Ne lava ke u tala na'á ne tokanga ki he 'uhinga 'o e 'ulungaanga taki taha na'e lisi 'i he vēsí. Na'á ku ongo'i e Laumālie 'i hono 'ākilotoa kimaua lolotonga 'ene lau 'a e "angavaivaí, angamaluú, loto-fakatōkikaló, fa'a kātakí." 'I he'ene lau e ngaahi lea ko e "fonu 'i he 'ofá, pea loto-fiemālie ke fakavaivaí" na'á ku fakamo'oni'i ha liliu 'iate ia. Na'e ulo

hono fofongá pea hangē ne tākiekina 'e he Laumālie hono 'ulungāngá, fasi 'o hono le'ó, mo hono 'ulungāngá kotoa pē. Na'á ku vakai atu ki he 'amanaki lelei 'i hono ako'i kiate ia 'e he Laumālie 'a e 'uhinga 'o e ngaahi lea ko 'ení mo e founga totonu ke ne fai e ngaahi liliu ne fakamatala'i he folofolá.

Na'á ku fai ha lotu peá u lulululu leva mo e finemui. Na'á ku mavahe mei he fale fakapōpulá 'i ha tu'unga fakalaumālie mā'olunga. Kuo te'eki ke u mamata ki ha ngāue vave, mālohi, mo ma'ongo'onga pehē mei he folofolá. Na'á ku 'ilo'i 'a e Mōsaia 3:19 koe'uhi na'á ku fa'a lau ia lolotonga 'eku lau folofolá, ka ne te'eki ke mahino kiate au e loloto 'o 'ene ue'i ha tahá. ■

'Alani 'Aniseko, 'Alesona, USA

Na'e faka'au ke liliu e le'ó 'o e finemui, peá ne lau māmālie 'i he kamata ke 'uhingamālie kiate ia 'a e ngaahi leá.

KUO TE'EKI AI KE KE 'AUKAI

Na'á ku fiefia 'i he'eku hoko ko ha fa'ē kei talavou 'i he 1998. Ka na'á ku hoha'a lahi 'i ha 'aho 'e taha 'i he'eku fakatokanga'i e hapotu e mānava 'eku tamasi'i mahina-onó 'o 'ikai lava ai ke ne folo ha me'a. Ne vave hono fakamatala'i mai 'e he toketaá ko e mahaki 'okú ne mo'ua ai 'oku fekau'aki ia mo e halanga mānavá (bronchiolitis), 'a ia ko ha fufula 'o e fanga ki'i halanga 'ea iiki 'aupito ki he ma'ama'á 'i hano fakatupu 'e ha vailasi. Na'á ne 'omai e faito'ó mo ha founga fakamalohisino.

Na'e hoko e ngaahi 'a'ahi ki he tokotaha fai-fakamalohisino ko ha 'ahi'ahi ia kiate au mo hoku fohá. Na'á ne ta'efiemalie ki hono ue'i holo iá, peá u manavasi'i na'á ne mamahi'ia mei he fakamalohisino. Kae kehe, na'á ku lotolahi pē 'i he fakamatala'i mai ai 'e he tokotaha faifakamalohisino 'a e ngaahi lelei 'o e fakamalohisino.

Neongo e faito'ó mo e fakamalohisino, ka na'e 'ikai ke fakalalakala e tu'unga 'o 'eku ki'i tamasi'i. Na'e si'isi'i pē 'ene kaí, pea hoko atu pē e hapotu 'ene mānavá. Na'e toe fakalahi 'e he toketaá e lahi hono 'ave ki he tokotaha fai-fakamalohisino ke ma toe 'a'ahi tu'o 5 ki ai, makehe mei he 10 na'á ma 'osi faí.

Lolotonga 'eku tatali ki he'ema 'a'ahi hono 13, na'á ku lau ha fakamatala 'i he 'ōfisi 'o e toketaá 'oku pehē hono tefitó "Oku Tāmate 'a e Mahaki Fekau'aki 'o e Halanga Mānavá (Bronchiolitis)." 'I he'eku lau iá, ne u 'ilo 'e lava pē ke mate 'eku ki'i tamasi'i. Ne u ongo'i 'o hangē ne faingata'a'ia hoku mafú. 'I he 'osi 'a e fakamalohisino, na'e talamai 'e he tokotaha fai-fakamalohisino ne 'ikai ha fakalalakala 'i he tu'unga 'eku tamasi'i. 'Oku 'ikai mahino pe na'e anga fēfē 'eku a'u ki 'apí he na'e 'ikai ke u meimei lava 'o sio lelei 'i he'eku tangi.

Na'á ku telefoni ki hoku husepēnití pea kamata ke u lotu. Na'á ku fakahā ki he'eku Tamai Hēvaní kapau ko Hono finangaló ke 'ave 'a 'eku ki'i tamasi'i, 'e fie ma'u ke Ne 'omi ha mālohi ke u matu'uaki ia.

Hili 'eku lotú ne u fakakaukau pe ko e hā ha me'a te ma lava 'o fai makehe mei he'ema ngaahi lotú mo e tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eiki na'e ma'u 'e he'ema ki'i tamasi'i. Na'á ku hila atu ki he tuku'anga tohí 'ou vakai ai ki ha tatau 'o e *Liahona (L'Étoile* 'i he taimi ko iá). Na'á ku fakaava noa pē, ko e fekumi ki ha tokoni, peá u ma'u ai e fakamatala 'oku tefito "Na'á ku 'Aukai ki He'eku Pēpeé." Peá u fanongo leva ki ha le'o mahino na'á ne pehē, "Kuo te'eki ai ke ke 'aukai ma'a ho'o tamá."

Na'e te'eki ai ke u fai ia, ko ia ai na'á ku 'aukai ma'ana he taimi pē ko iá. Na'á ku kei 'aukai pē 'i he taimi fakamalohisino he 'aho hono hokó. Hili hono sivi'i hoku fohá, ne hangē

'oku mata'i 'ohovalé e tokotaha fai-fakamalohisino.

Na'á ne pehē mai, "Fine'eiki, 'oku sai pē ho fohá. 'Oku 'ikai mahino kiate au hono 'uhingá, ka 'oku 'ikai fie ma'u ia ke toe ha'u."

Ne 'ikai ke u lava 'o ta'ofi e ngaahi lo'imata 'o e fiefiá. 'I he'eku foki ki 'apí, na'á ku tū'ulutui 'o fakamālō ki he 'Otuá koe'uhí ko 'Ene 'alo'ofá mo e 'ofá. Na'á ku tā telefoni ki hoku husepēnití ke talaange ki ai e ongoongo fakafiefiá. Na'á ku vete leva 'eku 'aukaí 'i he loto fiamalie, 'o 'ikai ha toe veiveia ki he tokoni 'a e 'Eiki.

Ne fakamo'ui hoku fohá koe'uhí ko e tui, lotu, ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eiki, mo e 'aukaí. 'Oku 'ikai te u veiveia 'oku 'ofá'i au 'e he Tamai Hēvaní pea 'okú Ne 'ofa foki ki hoku fohá. 'Oku ou falala 'e hokohoko atu 'Ene tokoni ke mau ikuna'i e ngaahi faingata'a. ■

Keti Konisiteni, Kuatalupe

Neongo 'a e faito'ó mo e fai-fakamalohisino, ka na'e 'ikai ke fakalalakala e tūkunga 'eku ki'i tamasi'i.

Fai 'e Pīsope
Gérald Caussé

Tokoni 'Uluaki 'i he
Kau Pīsopeliki Pulé

Ko Hono Tauhi 'a e Tuí

'I HA MĀMANI 'O E PUPUTU 'Ú

Ke fakamālohia 'etau ngaahi fakamo'oni mo malu 'i kitautolu mei he fehālaaki, kuo pau ke tau fafanga mo fakamālohia ma'u pē 'etau tuí.

Na'e fā'ele'i au 'i he fakatongahihifo 'o Falaniseé "i he ongo mātu'a lelei" (1 Nifai 1:1) pea talu mei he'eku kei si'i mo 'ena tokoni'i au ke fakatupulaki 'eku tui kia Sīsū Kalaisi mo ha fakamo'oni ki he ongoongolelei kuo toe fakafoki māi. 'I he tafa'aki 'e tahá, na'e tokolahi e kau palōfesa 'i he akó na'a nau fakamatala'i 'enau veiveiua mo e fakafepaki ki ha fa'ahinga tui fakalotu pē. Na'e tu'o lahi ha'aku fanongo ki he ngaahi akonaki 'a Koliholá meiate kinautolu ne nau tukuhifo 'eku tuí:

"Vakai, ko e ngaahi talatukufakaholo fakasesele ia 'a ho'omou ngaahi tamaí. 'Oku fēfē ho'omou 'ilo'i honau mo'oni?"

"... Vakai, 'oku 'ikai te mou lava 'o 'ilo'i ha ngaahi me'a 'oku 'ikai te mou mamata ki ai" ('Alamā 30:14–15).

'I hoku ta'u 17, na'á ku kamata 'ave ha ngaahi kalasi fakafilōsefa 'i he ako mā'olungá. 'I ha 'aho 'e taha na'e pehē mai 'e he faiakó ki he kalasí, "Oku ou tui 'oku 'ikai ha taha heni 'oku tui ko e mo'oni ne mo'ui 'a 'Ātama!" Na'á ne sio takai he lokí 'o hangē ha taha faka'eke'eké, 'o mateuteu ke 'ohofi ha taha te ne fakahaa'i 'a 'ene tui ki he meá ni. Na'á ku ilifia 'aupito! Ka na'e mālohi ange 'eku holi

ke mateaki'i 'eku tuí. Na'á ku vakavakai holo 'o 'ilo'i ko au tokotaha pē 'i he fānau ako 'e toko 40 ko iá ne hiki hake hono nimá. Na'e 'ohovale e faiakó, 'o ne lilii e kaveingá.

'Oku fehanga'angai e mēmipa kotoa 'o e Siasí 'i ha taimi 'o 'enau mo'uí mo hono sivi'i e mo'oni mo e mālohi 'o 'enau fakamo'oni. 'Oku tokoni'i kitautolu 'i he'etau fehanga'angai loto to'a mo e ngaahi sivi'i ko 'eni 'o 'etau tuí ke tau tu'u ma'u 'i ha māmani 'oku faka'au ke toe fakautuutu ange 'ene puputu'ú. 'Oku mahino e puputu'u ko 'eni 'i he lahi fau 'a e ngaahi pōpoaki 'okú ne 'ākilotoa kitautolú. Hangē ko 'eni, 'i he hake mai 'a e 'Initanetí, 'oku fakautuutu e ngaahi fakakaukau mo e fakamatala tu'u fehanga'angai 'okú ne 'ohofia 'etau mo'ui faka'ahó. 'E lava ke fakatupu 'e he ngaahi

fehanga'angai ko 'eni 'a e ta'e-manongá mo e ongonoá.

'E lava fēfē ke tau fakafaikehekehe 'i 'a e mo'oni mei he me'a 'oku halá? 'E lava fēfē ke tau faka'ehi'ehi mei he'etau hoko 'o hangē ko kinautolu 'oku "ta'ofi . . . mei he mo'oni koe'uhí he 'oku 'ikai pē te nau 'ilo 'a e feitu'u ke 'ilo'i ai iá?" (T&F 123:12).

Ko e me'a pē ia 'atautolu pe te tau tu'uma'u 'i he'etau ngaahi fakamo'oni. 'I he'eku fakakaukau ki hoku kuo hilí, 'oku ou fakatokanga'i ne makatu'unga e lavame'a 'a 'eku fononga fakatāutahá mei he ngaahi tefito'i mo'oni faingofua na'a nau tauhi au he halá. Na'e hanga 'e he ngaahi tefito'i mo'oni ko 'eni 'o faka'atā ke u fakatupulaki fakalaumālie au neongo 'a e "ngaahi 'ao fakapo'ulí" (1 Nifai 12:17) mo e ngaahi fakatauele 'okú ne 'ākilotoa kitautolú.

'Oku fiekaia mo feinuea e kau ākongā 'a Kalaisi 'i he 'aho kotoa pē ki he 'ilo fakalaumalié. 'Oku faka'atā kitautolu 'e he ngāue fakatāutaha ko 'enī ke tau muimui 'i he sīpinga 'a Siosefa Sāmitā.

Hokohoko Atu e Fekumi ki he Mo'oní

Kuo 'omi 'e he 'Eikí 'a e talí kiate kinautolu 'oku nau pehē “'oku 'ikai te mou lava 'o 'ilo'í” ('Alamā 30:15), “Kole, pea 'e foaki ia kiate kimoutolu; kumi, pea te mou 'ilo; tukituki, pea 'e to'o ia kiate kimoutolu” (Mātiu 7:7). Ko ha tala'ofa fakaofa ia.

'Oku fiekaia mo feinuea e kau ākongā 'a Kalaisi 'i he 'aho kotoa pē ki he 'ilo fakalaumalié. 'Oku makatu'unga e ngāue fakatāutaha ko 'enī mei he akó, fakalaululotó, mo e lotu faka'ahó. 'Okú ne faka'atā kitautolu ke muimui 'i he sīpinga 'a Siosefa Sāmitā, 'a ia “na'e faifai peá [ne] fakakaukau kuo pau ke [ne] nofo ma'u 'i he faka-po'ulí mo e puputu'ú, pe . . . kole ki he 'Otuá” (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:13).

'Oku hanga 'e hono ako 'o e folofola 'a e 'Otuá 'o malu'i kitautolu mei he tākiekina 'a e ngaahi tokāteline halá. Na'e folofola 'e he 'Eikí, “He ko ia 'okú ne talí te u foaki 'o lahi ange kiate ia; pea 'ilonga 'a kinautolu 'oku pehē, Kuo mau ma'u 'o fe'ungá, 'e to'o meiate kinautolu 'a e me'a 'oku nau ma'ú” (2 Nifai 28:30).

**Tali 'a e Ngaahi Fehu'i
'Oku 'Ikai Tali Mai**

'I he 'etau fekumi ki he mo'oni, 'e lava ke fakatauele'i kitautolu ke tau fie ma'u ke ma'u e mahino ki he me'a kotoa pe he taimi pe ko ia. Kae kehe, 'oku ta'efakangatangata 'a e poto 'o e 'Otuá 'o "ikai fa'a lava 'e ha tangata 'o 'ilo'i 'a 'ene ngaahi founa kotoa pe" (Sēkope 4:8). Kuo pau ke tau tali 'oku 'ikai ma'u he taimi kotoa pe ha ngaahi tali ki he 'etau fehu'i kotoa pe. Hangē ko Nifai, 'oku tau fakamo'oni 'i he tui faivelenga ko e 'Otuá 'okú Ne "ofa ki He'ene fānaú; ka neongo iá, 'oku 'ikai te [tau] 'ilo'i hono 'uhinga 'o e me'a kotoa pe" (1 Nifai 11:17).

Ka neongo iá, 'oku 'omi 'e he 'Eiki ha 'ilo 'oku fe'unga ki hotau fakamo'uí mo e hākeaki'i. Na'á Ne tala'ofa, "Ilonga ha me'a te mou kole ki he Tamaí 'i hoku hingoá 'a ia 'oku 'aonga ke mou ma'ú, 'e foaki ia kiate kimoutolu" (T&F 88:64). 'Oku tau ma'u fakakongokonga e ngaahi tali ko 'ení 'i he, "otu lea ki he 'otu lea, 'a e akonaki ki he akonaki, ko e si'i 'i heni pea si'i 'i hena" (2 Nifai 28:30), 'o fakatau ki he 'etau ngaahi fie ma'ú mo 'etau malava ke mahinó.

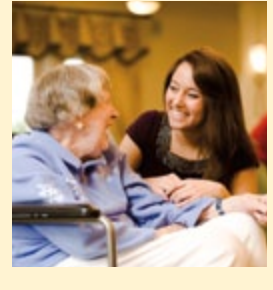
Ko e me'a pe ia 'atautolu ke tau fakafaikehekehe'i e ngaahi fehu'i 'oku mahu'inga mo'oni ki he 'etau fakalalakalaka ta'engatá mo ia 'oku tupu mei he fie'ilo fakapotó, fie ma'u ha fakamo'oni paú, pe ko e holi ki he fakafiemālie fakatāutahá.

**Fekumi ki he Fakamo'oni
'o e Laumālié**

'Oku tau taki taha a'usia ha taimi 'o e ongo'i veiveiua fakatāutahá. 'Oku tātātaha ke to'o 'e he fekumi ki ha ngaahi fakamatala fakapotó e ngaahi veiveiua ko 'ení. Hangē ko 'ení, 'e lava 'e ha ngaahi 'ilo fakasaienisi

Kuo pau ke tau fai e ngāué. He 'ikai lava ke tau 'amanaki atu ke ma'u ha fakahā fakatāutaha kae 'oua kuo tau hoko 'o hangē ko e kau ākonga faivelenga 'a Kalaisí.

pe fakatotolo ki he ngaahi kolo 'o e kuonga mu'á ke fakamālohia 'etau ngaahi fakamo'oni ki he folofolá, ka he 'ikai lava 'e he faka'uhingá pe ngaahi me'a pau 'oku hāsino maí 'o fakamo'oni'i e 'ilo fakalaumālié.

'Oku fakatefito hono 'ilo 'o e mo'oni 'i he fakamo'oni 'a e Laumālié. Hangē ko e lau 'a e 'Aposetolo ko Paulá, "Oku 'ikai ha tangata 'oku ne 'ilo 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá, ka ko e Laumālie pē 'o e 'Otuá" (1 Kolinitō 2:11).

'Oku tau ma'u 'a e 'ilo pau "oku folofola 'aki 'e he Laumālié 'a e mo'oni pea 'oku 'ikai loi" (Sēkope 4:13). 'Oku mālohi ange 'a e ivi tākiekina 'o e Laumālié 'i hotau ngaahi ongo fakaesinó. Na'e tali 'a Sīsū ki he 'Aposetolo ko Pitá, 'a ia na'á ne toki fakahā 'ene tuí, "Saimone Pasona, 'okú ke monū'ia: he na'e 'ikai fakahā ia kiate koe 'e he kakano mo e toto, ka ko 'eku Tamai 'oku 'i he langí" (Mātiu 16:17). Ko hono fakakātoá, ko e toko fiha 'o kinautolu ne maheni mo Kalaisi ka na'e 'ikai ke nau 'ilo'i Ia neongo 'enau mātā tonu Iá!

Fekumi ki he Ngaahi Lea 'a e Kau Palōfitá mo e Kau 'Aposetoló

Ne u fepōtalanoa'aki kimuí ni mai mo ha taki 'o ha siasi kehe. 'I he'ene faka'amu ke fakapapau'i pe ko ha siasi faka-Kalisitiane kitautolú, na'á ne fokotu'u ke fai ha tipeiti 'i he vaha'a 'o e kau mataotao fakatōkāteline 'o e ongo tui fakalotú.

'Oku 'ikai mahu'inga 'a e mālohi mo e mo'oni 'o e tokāteline 'o Kalaisi 'i he tipeiti 'a ha kau mataotao, ka 'oku 'i he ngaahi fakamo'oni topu-tapu 'o 'Ene kau ākongā kuo filí. Na'e fakahā 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, "Ko e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga 'o 'etau tui fakalotú ko e

fakamo'oni ko ia 'a e kau 'Aposetoló mo e kau Palōfitá 'o fekau'aki mo Sīsū Kalaisi, na'e pekia, pea telio, pea toe tu'u 'i he 'aho hono tolú, 'o hā'ele hake ki he langí."¹

Lolotonga e ngaahi senituli lōloa 'o e Hē Mei he Mo'oni, na'e 'ikai masiva 'a māmani 'i he kau mataotao, ka *na'e* mole 'a e kau fakamo'oni 'o Kalaisi. Ko hono olá, na'e fakafetongi 'e he faka'uhinga 'a e tangatá 'a e mālohi 'o e fakahā fakalangí.

'I he taimi 'oku tau faingata'a'ia aí, ko e me'a pē kuo pau ke tau 'uluaki faí, ko e fekumi 'i he folofolá mo e ngaahi lea e kau palōfita mo'uí. 'Oku hoko 'enau ngaahi fakamatalá ko ha ngaahi maama kamo he 'ikai lava 'o kākaa'i ai kitautolu: "Ko ia, 'oku mau fakatotolo ki he kau palōfitá, pea 'oku mau ma'u ha ngaahi fakahā lahi mo e laumālie 'o e kikité; pea 'i he'emaui ma'u 'a e ngaahi fakamo'oni kotoá ni 'oku mau ma'u ai ha 'amanaki lelei, pea 'oku tu'u ma'u ai 'a 'emaui tuí" (Sēkope 4:6).

Fakatupulaki Ho'o Tuí

'Oku 'ikai ke tau ma'u ha "fakamo'oni kae 'oua kuo hili hono 'ahi-'ahi'i 'o ['etau] tuí" ('Eta 12:6). 'Oku ma'u 'e he tuí 'a e mālohi ke faka'atā 'a e 'ilo ki he ngaahi mo'oni ta'engatá. 'Oku kakato mo haohaoa e 'iló hili hono ngāue'i kakato iá. Na'e tohi 'a Molonai 'o kau ki he tokoua 'o Sēletí 'o pehē "koe'uhí ko e 'ilo 'a e tangata ní kuo 'ikai ta'ofi ia 'e he veilí; . . . pea na'e 'ikai ke toe 'iate ia 'a e tuí, he na'á ne 'ilo'i, pea 'ikai ke toe 'i ai ha faka'alo'alongaua" ('Eta 3:19).

Kuo pau ke tau fafanga mo fakamālohia ma'u pē 'etau tuí ke fakamālohia 'etau fakamo'oni mo malu'i kitautolu mei he ngaahi me'a 'oku halá. 'Oku fie ma'u ke tau kamata

'aki hono ma'u ha loto ma'a mo fakatōkilalo mo'oni. Na'e fakatokanga 'a Sēkope ki he kau Nifái 'o fekau'aki mo e hīkisia 'a kinautolu 'oku "ako-nekiná . . . 'oku nau pehē 'oku nau poto, pea . . . 'ikai te nau tokanga ki he akonaki 'a e 'Otuá, he 'oku nau le'ei ia ki he tafa'akí, 'o mahalo 'oku nau 'ilo'i 'iate kinautolu pē" (2 Nifái 9:28).

Ko hono hokó, kuo pau ke tau fai e ngāue. Na'e akonaki e 'Aposetolo ko Sēmisi ko e "ngaue 'o e tuí [na'e] 'i he . . . ngaahi ngāue, pea na'e fakahaohaoa 'a e tuí 'e he ngaahi ngāue" (Sēmisi 2:22). He 'ikai lava ke tau 'amanaki ke ma'u ha fakahā fakatāutaha kae 'oua kuo tau hangē ko e kau ākongā faivelenga 'a Kalaisi. 'Oku fakafe'unga'i kitautolu ke ma'u 'a e feohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he'etau faka'apa'apa'i 'a e ngaahi fuakava na'a tau fai mo e 'Otuá, 'o fakamaama'i 'etau 'iló pea fakatupulaki hotau laumālié.

'Oku ou fakamo'oni ki he mo'oni 'o e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení. 'Oku ou 'ilo'i mei he me'a kuó u a'usia ko e taimi 'oku tau faka'aonga'i ai kinautolu 'i he'etau mo'uí, 'oku nau fakapapau'i mai hono malu'i kitautolu mei ha māmani puputu'u mo ta'emaui. 'Oku ma'u ai ha tala'ofa faka'ofa: "Pea ko e me'a 'i ho'omou faivelengá mo ho'omou tuí mo ho'omou kātakí 'i hono tauhi 'o e folofolá, koe'uhi ke tupu hono aká 'iate kimoutolu, vakai, 'e faifai pea mou toli hono fua 'o iá, 'a ia 'oku fungani mahu'inga tahá, . . . pea te mou kai 'i he fua ko 'ení kae 'oua ke mou mā-kona, 'o 'ikai te mou toe fiekaia, pe toe fieinua" ('Alamā 32:42). ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Siosefa Sāmita* (2007), 57

“Kuo ma'unimā au 'e he ponokalafí. 'Okú ne maumau'i 'eku mo'uí. Ko e hā te u lava 'o fai ke fakangata e ma'unimā ko iá?”

Ko e ponokalafí ko ha palopalema lahi pea 'oku mafola ia. 'Okú ne fakamamahi'i ho laumālié mo uesia ho 'atamaí “i he ngaahi fakakaukau ta'ema'á. 'Okú ne maumau'i ho ngaahi vā fetu'utakí. 'Oku tupu ai ke mole meiate koe e takaua 'a e Laumālie Mā'oni'oni mei hono siofi 'o e ponokalafí.

'Oku 'ikai faingofua hono ikuna'i 'o e ma'unimaá, ka 'oku faingofua pē—fakapapau'i he taimí ni ke ta'ofi ho'o sio pe fakakaukau ki he ponokalafí. Talanoa 'i he vave tahá mo ho'o pīsopé pe palesiteni fakakoló. 'Oua na'á ke mā ke talanoa mo ia. Te ne lava 'o tokoni'i koe ke ke fakatomala kae lava ke fakama'a 'e he Fakalelei 'a e Fakamo'uí ho'o ngaahi fakakaukau mo e laumālié. “Te mou 'ilo 'i he me'á ni 'o kapau 'oku fakatomala ha tangata mei he'ene ngaahi angahalá—vakai, te ne vete ia pea li'aki ia” (T&F 58:43).

Fai e me'a kotoa pē te ke lavá ke faka'ehi'ehi mei he ponokalafí 'i he kaha'ú. Mahalo 'e kau ai ho'o tukuange ho'o telefoni to'oto'ó mo ho'o hū ki he 'Initanetí, tuku kehe pē 'i he ngaahi feitu'u 'oku faka'aonga'i 'e he kakaí, 'a ia kuo fokotu'u ai ha ngaahi me'asivi mālohi ki he 'Initanetí.

'Ai ke nofotaha ho'o mo'uí 'i he lotú, ako folofolá, ngāue tokoní, mo e ngaahi 'ekitiviti kehe 'oku fakatupulakí. Na'e akonaki 'a e 'Eikí, “Tuku . . . ho'omou ngaahi holi kovi kotoa pē” pea “tuku ke ngaohi ke faka'ofu'ofa ma'u ai pē 'e he angama'á 'a ho'o ngaahi fakakaukau” (T&F 88:121; 121:45). Te ke lava 'o ikuna'i 'a e ma'unimā ko 'ení, 'aki ha'o fakatomala fakamātoato mo e tokoni 'a e Fakamo'uí mo 'Ene kau tamaio'eiki kuo filí.

Lau e Folofolá

Lotu ke ma'u ha mālohi. Na'e lotu 'a 'Īnosi 'i ha 'aho kakato 'e taha, 'o tautapa ki he 'Eikí ke fakamolemole'i 'ene ngaahi angahalá, pea 'i he'ene tuí, na'á ne ongo'i 'a e fakafiemālie lahi pea puli atu e ongo'i halaiá. Lau e folofolá ke ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni, koe'uhi 'i ho'o ma'u 'Ene takauá, 'e 'ikai te ke fakakaukau pe fai e ngaahi me'a ta'ema'á. Lau e Ngaahi Saame 24:3–5 (fekau'aki mo hono tauhi kita ke ma'á). Femo'uekina ma'u pē: va'inga sipoti, 'alu atu 'o fiefia 'i he ngaahi me'a lelei, pea 'oua na'a tuku ke takiekina koe 'e he ni'ihi 'okú ke pehē ko ho ngaahi kaungāme'á. 'I he taimi 'oku

hoko ai e ngaahi 'ahi'ahí, fai e fili paú pea si'aki kinautolu. Manatu'i 'oku 'afio'i 'e he Tamai Hēvaní 'a e me'a kotoa pē 'oku ke fakakaukau 'i mo faí.

'Ana G., ta'u 17, Sulia, Venesuela

'Oua Na'á Ke Teitei Fo'i

Na'e faka'auha 'eku mo'uí 'e he ponokalafí, ka kuó u fakangata e ma'unimā ko iá hili ha ngaahi faingata'a lahi. 'Oku lōloa mo faingata'a 'a e hala ki he fakatomalá, ka ke lotu fakamātoato 'i he 'aho kotoa pē ke tokoni 'a e 'Eikí lolotonga 'a e 'ahi'ahi ko 'ení. 'Oua na'á ke fakakaukau 'oku 'ikai ke ke fe'unga ke fakatomala, he ko e Fakalelei ma'á e tokotaha kotoa pē. Manatu'i foki 'oku feinga 'a Sētane he taimi kotoa pē ke 'ahi'ahi'i pea tukuhifo koe ki he faiangahalá. Ka ko e fili ma'u pē ia 'a'au, pe te ke tukulolo pe tuku-noa'i 'a e 'ahi'ahí. 'Oua na'á ke teitei loto fo'i 'iate koe pe ko e 'Eikí, he 'ikai te Ne 'oatu ha 'ahi'ahi te ke ta'e malava ke matu'uaki (vakai, 1 Nifai 3:7).

Ko ha finemui mei Vikatōlia, 'Aositelēlia

Talanoa ki Ho'o Pīsopé

'Alu 'o talanoa mo ho'o pīsopé 'i he vave tahá. 'Oku faingata'a ke fakahoko e 'uluaki sitepú, ka kuo pau ke ke talanoa ki ai ke fakatomala. He 'ikai te ne talanoa hua 'aki pe fehi'a 'iate koe. 'Okú ne tokanga kiate koe peá ne fie ma'u e lelei tahá ma'au. Ne mamahi 'a Sisū Kalaisi koe'uhi ko ho'o ngaahi angahalá pea ke ke lava 'o ongo'i tau'atāina ange mei he ongo'i halaiá mo e loto mamahi kuo fuoloa ho'o ongo'i (vakai, 'Alamā 5:9). 'Oku 'ikai tōmui ke fai ha liliu. Te ke lava 'o toe ongo'i 'a e fiefia mo'oní. Kole ki he 'Otuá ke Ne 'oatu ha lotolahi ke fakatomala.

Teila P., ta'u 18, Kalolaina Noate, USA

'Oku fakataumu'a pē 'a e ngaahi tali ko ha tokoni mo ha fakakaukau, ka 'oku 'ikai ko hano fakahaa 'i 'o ha tokāteline 'a e Siasí.

Hiva'i ha Himi

'Oku 'ikai mei he 'Otuá 'a e ponokalafí. 'Oku lōloa mo fakamamahi e hala ki he fakatomalá, ka 'oku malava pē ke fakahoko! Kuo pau ke ke ma'u 'a e loto holi ke liliú, ke vakai ki he mamafa 'o e angahalá, kae mahulu hake aí ke fekumi ki he tokoni mei he Tamai Hēvaní. 'Oku 'i ai ha'aku tā 'o Sisū Kalaisi 'i he tafa'aki 'o 'eku komipiutá, ke u faka'ehi'ehi mei he tō ki he 'ahi'ahí. 'Okú Ne 'i ai ma'u pē ke Ne tokanga 'i au! 'I he taimi 'oku hoko mai ai e ngaahi 'imisi pe hiva fakaponokalafí ki hoku 'atamaí, 'oku ou hiva'i ha himi pea tuai e kemo e mole atu 'a e ngaahi me'a kovi ko 'ení. *Natália Q., ta'u 18, Sao Paulo, Palāsila*

Lotú

'Oku 'ikai malava ke fakamatala 'i e mālohi 'o e lotú; 'okú ne 'omi kiate kitautolu 'a e mālohi ke matu'uaki e faingata'a pea hoko 'o ikuna (vakai, T&F 10:5). Kapau te ke fekumi ki he Tamai Hēvaní 'i he lotu, te Ne 'oatu kiate koe 'a e mālohi ke fakatau-'atāina 'i koe mei he 'ahi'ahí. 'I ho'o lau faka'aho 'a e folofolá, 'e fakamālohia koe 'o toe lahi ange. Kapau te ke falala ki he 'Eikí kae 'ikai ki ho mālohi 'o'ou, te Ne fakatau'atāina 'i koe mei he ngaahi sēini 'okú ne ha'i koé. 'Oku malava ke fakamo'ui koé tu'unga 'i he Fakaleleí.

Siani G., ta'u 18, Liviela, 'Uhukuai

Vetehiá

Na'á ku ma'u 'a e palopalemá ni. 'Okú ne kei mā'unga nofo 'iate au. Ko hono 'uluakí, ta'ofi ho'o sio 'i he ponokalafí. 'Alu ki he Tamai Hēvaní. Na'á ku ongo'i 'Ene fakamolemole' i aú 'i he taimi ne u fakakaukau ai he 'ikai lava ke fakamolemole' i aú. Peá u pehē 'oku ou sai pē. Na'e 'ikai te u fie ma'u ke 'ilo ki ai ha taha; na'á ku ongo'i mā 'aupito. Ka ko ha me'a

'oku fie ma'u ke ke tala ki ho'o pī-sopé. Na'á ku feinga ke 'oua na'á ku fai ia. Ka na'á ku toutou ongo'i 'a e ngaahi leá, "Kapau 'oku 'i ai ha'o palopalema 'i he ponokalafí, 'alu ki ho'o pī-sopé." 'I hono 'initaviu au 'i ha 'aho 'e taha ki he'eku lekomeni temipalé, na'á ku fakamatala 'i e me'a kotoa pē. Hili iá, na'á ku ongo'i fiemālie. Ne fakatau'atāina 'i au. Na'e mahu 'i atu ha kavenga. Hili iá, na'á ku talaange ki he'eku ongo mātu'á. Na'á na loto mamahi, ka na'á na tali pē ia. 'Oua na'á ke ilifia ke fakahā ia. *Ko ha finemui mei Tenesí, USA*

Talaange ki ha Taha

Na'á ku fefa'uhi mo e ponokalafí 'i ha vaha'a taimi lōloa. Na'e faifai pea u 'atā mei ai koe'uhí ko e pou pou 'a 'eku ongomātu'á mo e tokoni 'a e pī-sopé. 'Oku hoko 'a e fakasi'isi'i hono ngāue 'aki e 'Initanetí pe ko hano ta'ema'u e sākalamēnití 'i ha ngaahi uike si'i ko ha tautea si'isi'i ia ka te ma'u ai ha fiefia 'i he'ete hoko 'o ma'á. 'E lava foki ke tokoni mo e kau fai fale'i fakapalofesinalé pea 'e 'ikai te nau fakamaau 'i koe. 'Oku nau hoko foki ko e me'angāue kuo 'omi 'e he 'Eikí.

Ko ha talavou mei Kalefōnia, USA

FEHU'I HOKÓ

“'E founa fēfē 'a 'eku 'tu'u 'i he ngaahi feitu'u mā'oni'oni' 'i ha taimi 'oku lahi ai e ta'emā'oni'oni 'okú ne 'ākilotoa aú, 'o hangē ko 'ete 'i he 'apiakó?”

FOUNGA MALU'I MEI HE 'AHI'AHÍ

“Kamata 'aki hono fakamavahe'i koe mei he kakai, ngaahi nāunau mo e ngaahi tūkunga 'e fakatu'utāmaki kiate koé. . . .

“'Ai ke 'ilo'i ko e kakai 'oku fihia he seini 'o e 'ulungāanga ma'unimā mo'oní, 'oku nau fie ma'u tokoni ange kinautolu, pea 'e lava ke ke kau ai. Fekumi ki he tokoni ko iá pea tali lelei ia. Talanoa ki ho'o pī-sopé. Muimui ki he'ene fale'í. . . .

“Fakataha mo hono sivi'i 'o e ngaahi polokalama 'i he komipiutá pea ta'ota'ofi mo e manako he kakai kehé, 'oku fie ma'u ke tau manatu'i ko e founa pule'i totonu pē 'a e mapule'i kitá. Ngāue 'aki ha mapule'i lahi ange 'o a'u pē ki he ki'i me'a si'i 'okú ke fehanga'angai mo iá. Kapau 'oku ta'efe'unga ha polokalama he TV, tāmata'í ia. . . .

“Poupou'i pea ke 'i he feitu'u 'oku 'i ai e Laumālie 'o e 'Eikí. Fakapapau'i 'oku fakakau ai ho 'apí pe loki nofo totongí, pea ke pule'i mo e fa'ahinga 'aati, mūsika pe tohi 'okú ke tauhi aí.”

'Eletá Jeffrey R. Holland 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Toko Uá, "I'ikai ha Feitu'u mo'ó e Fili 'o Hoku Laumālie," Liahona, Mē 2010, 45–46.

'Omai ho'o talí kimu'a 'i he 'aho 15 'o Sepitemá, ki he liahona.lds.org, 'i he 'i-meilí ki he liahona@ldschurch.org, pe meili mai ki he:

Liahona, Questions & Answers 9/12
50 E. North Temple St., Rm. 2420
Salt Lake City, UT 84150-3220, USA

'E lava ke 'ētita 'i 'a e ngaahi talí koe'uhí ke lōloa fe'unga pe mahino.

Kuo pau ke fakakau mai 'i ho'o 'i-meilí pe tohi 'a e ngaahi fakamatala ko 'ení mo e fakangofuá: (1) hingoa kakató, (2) 'aho fā'ele'í, (3) uōtí pe koló, (4) siteikí pe vahefonua, (5) ho'o tohi fakangofuá, mo e fakamo'oni hingoa 'a ho'o mātu'á kapau 'okú ke si'i hifo 'i he ta'u 18, ('e tali pē 'a e 'i-meilí) ke paaki ho'o talí mo e taá.

Fai 'e 'Eletā
Tad R. Callister

'O e Kau Palesitenisi
'o e Kau Fitungofulu

'E Founga Fēfē

'Eku 'ILO'I Kuo

FAKAMOLEMOLE'I AŪ?

‘I he taimi na’á ku hoko ai ko ha palesiteni fakamisioná, na’e fa’a fai mai ‘e he kau faifekau’ a e ongo fehu’i ko ‘ení: (1) ‘E anga fēfē ha’aku ‘ilo’i kuo fakamolemole’i ‘eku ngaahi angahalá? pea mo e (2) Kapau kuo fakamolemole’i au, ko e hā nai e ‘uhinga ‘oku ou kei ongo’i halaia a?'

I he taimi na’e fai mai ai e ongo fehu’i ko iá, ko ‘eku tali angamaheni na’e pehē, “Kapau te ke ongo’i ‘a e Laumālié—i he taimi ‘okú ke lotu aí, lau e folofolá, ako’í, fakamo’oni, pe ‘i ha toe taimi kehe—ko e fakamo’oni ia kiate koe kuo fakamolemole’i koe pe, pe ‘oku lolotonga fakahoko e founga ‘o e fakama’á, he ‘oku ‘ikai lava ‘a e Laumālié ‘o nofo ‘i ha tā-panekale ‘oku ta’emā’oni’oni” (vakai, ‘Alamá 7:21). ‘I he ngaahi me’a lahi, ‘oku fie ma’u ha taimi lahi ki he founga ‘o e fakama’á koe’uhí ‘oku fie ma’u ha taimi ki he liliu hotau lotó, ka ‘i he vaha’a taimi ko iá, te tau lava ‘o hoko atu ‘i he loto falala ‘oku finangalo ‘a e ‘Otuá ki he’etau fakalalaká ‘a ia ‘oku hāsino ia he ‘i ai Hono Laumālié.

‘Oku ‘i ai e kakai ‘e ni’ihi ‘oku nau fai tu’utu’uni fefeka pē kiate kinautolu

‘o laka ange ia ‘i he ‘Eikí. Ko e mo’oni, kuo pau ke tau fakatomala ke fe’unga mo e mālohi fai fakama’a mo fakamolemole ‘o e Fakalelei, ka ko ‘etau fakatomalá pē, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ko ha tokotaha ‘uli ‘i he pule’anga ‘o e ‘Otuá. ‘Oku ‘ikai ha faka’ilonga ‘uli’uli ‘i hotau kia’i va’e to’omata’ú ‘okú ne pehē “angahala ‘o e 2008” pe ko ha faka’ilonga melo-melo ‘i mui ‘i hotau telinga to’ohemá ‘oku pehē “faihala ‘o e 2010.” Na’e fakahā ‘e he ‘Eikí ‘a e mālohi ‘o e fakama’a fakalūkufua ‘o e Fakalelei ‘i He’ene folofola, “Neongo ‘a e tatau ‘o ho’omou angahalá mo e kula-’aho-’ahó, ‘e hoko ia ke hinehina ‘o hangē ko e ‘uha hinaekiaki” (‘Isaia 1:18). Ko e mana ia ‘o e Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí.

‘Oku ‘i ai e taimi ‘oku ou tui ‘oku fakama’a ‘etau ngaahi angahalá ki-mu’a pea mavahe ‘a e ongo’i halaiá. Ko e hā nai hono ‘uhingá? Mahalo ‘i he ‘alo’ofa ‘a e ‘Otuá, ‘oku hoko hono manatu’i ‘o e loto-halaia ko iá ko ha fakatokanga, pe ko ha faka’ilonga fakalaumālie “ke tu’u,” ‘oku hoko mai ‘i he taimi ‘oku tau fehangahangai ai mo e ngaahi ‘ahi’ahi tatau: “Oua na’á

ke foua e hala ko iá. ‘Okú ke ‘ilo’i ‘a e mamahi ‘oku lava ke ne ‘omí.” Mahalo ‘oku ‘uhinga ia ke hoko ko ha malu’i kae ‘ikai ko ha tautea kiate kinautolu ‘oku lolotonga fou atu ‘i he fakatomalá.

‘E mavahe atu nai ‘etau ongo’i halaiá? ‘Oku pau ‘a e tala’ofa ‘a e ‘Eikí ‘i he me’a ko iá. Na’e folofola e ‘Eikí ki he kau angatonú, ‘e ‘i ai ha taimi “‘e ‘ikai kei ai ha . . . ongosia, pe ha tangi, *pea ‘e ‘ikai kei ai ha mamahi: he kuo mole atu ‘a e ngaahi me’a mu’á*” (Fakahā 21:4; toki tānaki atu e fakamamafá).

‘Oku ‘ikai te u ‘ilo pe ‘e ngalo ‘iate kinautolu ‘etau ngaahi angahalá, ka ‘e ‘i ai e taimi he ‘ikai toe faingata’a-ia ‘a kinautolu kuo fakatomalá mei he’enua ngaahi angahalá. Na’e hoko pehē mo ‘Inosi, ‘a ia “na’e matafi atu ‘a [‘ene] ongo’i halaiá” (‘Inosi 1:6), pea mo e kau Leimana na’e uluí, ‘a ia na’a nau fakamo’oni ko e ‘Eikí kuó Ne “to’o atu ‘a e ongo’i halaiá mei hotau lotó” (‘Alamá 24:10), pea na’e kalanga ‘a ‘Alamá ‘o pehē, “Na’e *‘ikai* te u toe manatu’i ‘a hoko ngaahi mamahi” (‘Alamá 36:19; toki tānaki atu e fakamamafá). ‘Oku ‘ikai ha toe veiveiua

'E mole atu nai 'etau ongo'i halaiá? 'Oku pau e tala'ofa ki ai 'a e 'Eiki. Na'e folofola e 'Eiki ki he angatonú, 'e 'i ai ha taimi "'e 'ikai kei ai ha . . . ongosia, pe ha tangi, pea 'e 'ikai kei ai ha mamahi."

Ko e lahi ange 'etau ako 'o kau ki he Fakalelei mo ngāue'i 'a e tui ki he ngaahi mālohi faifakamo'ui 'o Kalaisi, ko e lahi ange ia 'etau malava ke fai e fakamolemolé pea mo fakamolemole'i kitautolu foki.

na'a nau manatu'i kotoa 'enau ngaahi angahalá, ka na'e 'ikai ke nau toe faingata'a'ia ai. Na'e fakamo'ui 'e he ngaahi mālohi ta'efakangatangata 'o e Fakalelei 'a e kafo kotoa pē pea fakafiemālie'i 'a e konisēnisi kotoa pē 'aki 'a e "melino 'o e 'Otuá, 'a ia 'oku lahi hake 'aupito 'i he fa'a 'iloá" (Filipai 4:7).

'Oku ngali 'i ai ha tu'unga 'e ua te ne fakatau'atāina'i kitautolu mei he ongo'i halaiá mo e mamahi kotoa pē. Ko e 'uluakí ko 'etau tui ta'eue'ia kia Sīsū Kalaisi mo 'Ene Fakalelei. 'I he taimi na'e fehu'i ai 'e 'Īnosi pe 'e founa fēfē ha "matafi atu" 'ene ongo'i halaiá (vakai, 'Īnosi 1:6–7), na'e tali 'a e 'Eikí, "Ko e me'a 'i ho'o tui kia Kalaisi" ('Īnosi 1:8). Ko ia ai, ko e toe lahi ange 'etau ako 'o kau ki he Fakalelei mo ngāue'i 'a e tui ki he ngaahi mālohi faifakamo'ui 'o Kalaisi, ko e lahi ange ia 'etau malava ke fakamolemolé pea mo fakamolemole'i 'a kitautolu foki. Ko hono uá ko hono fakatupulaki 'o ha 'ulungaanga 'oku "ikai . . . toe ma'u ha holi ke faikovi, ka ke failelei ma'u ai pē" (Mōsaia 5:2). 'I he taimi 'oku hoko ai 'ení, 'oku 'ikai ke tau toe vakai kiate kitautolu 'i hotau "tu'unga fakakakanó" (Mōsaia 4:2) ka ko e ngaahi foha mo e 'ofefine fakatupu fakalaumālie 'a e 'Otuá. 'Oku tau fakatokanga'i 'oku tau kehe mei he tokotaha na'e faiangahalá. Ne liliu lahi 'e Sikulu (Scrooge), ko ha tangata ongoonga 'i he talanoa 'a Sālesi Tikení ko e *A Christmas Carol*, 'a 'ene mo'uí 'o lava ke ne lea mo'oni 'o pehē, "Oku 'ikai ko e tangata tatau au mo ia kimu'á."¹

'Oku tau hoko ko ha tokotaha kehe 'i he taimi 'oku tau fakatomala aí. 'Oku tokoni hono 'ilo'i 'o hotau tu'unga fo'ouí, fakataha mo 'etau tui ki he ngaahi mālohi 'o e fakama'a 'a

Kalaisi, ke tau a'u ki ha tu'unga te tau lava 'o lea ai hangē ko 'Alamaá, "Na'e 'ikai te u toe manatu'i 'a hoku ngaahi mamahi; 'io, na'e 'ikai ke toe tautea'i hoku lotó 'i he'eku manatu ki he'eku ngaahi angahalá" ('Alamā 36:19). Ko ia ai, te tau lava 'o fiemālie 'i he mo'oni ko e 'Otuá te Ne fakamaau'i kitautolu 'i he tu'unga kuo tau a'u ki aí, kae 'ikai ko e tu'unga na'a tau 'i aí.

Na'e fai 'e he 'Aposetolo ko Paulá ha fale'i langaki mo'ui kiate kitautolu kotoa pē kuo faiangahalá ka 'oku kei feinga ke fakatomalá. Na'a ne pehē 'oku totonu ke tau "fakangalo'i 'a e ngaahi me'a ki muí, [ka tau] mafao atu ki he ngaahi me'a ki mu'á" (Filipai 3:13). 'I hono toe 'ai 'e tahá, 'oku totonu ke tau tuku kimui 'a e kuo hilií pea tutui atu ki mu'a, 'o falala ki he mālohi huhu'i 'a e 'Otuá. 'Oku fakaha'i 'etau tuí 'i he'etau feinga ko íá. Na'e hoko atu e fale'i 'a Paulá, "Oku monū'ia ia 'oku 'ikai ke valoki'i ia 'e hono lotó" (Loma 14:22).

'I he taimi lolotongá, kapau 'oku tau ongo'i 'a e Laumālie 'a e 'Eikí 'e lava ke tau hoko atu 'i he 'ilo'i pau kuo fakama'a kitautolu pe 'oku ngāue 'a e mana fakalangi 'o e founa fakama'á 'i he'etau mo'uí kae 'oua leva kuo mato'o atu 'a e ongo'i halaiá. 'Oku pau e tala'ofá—kapau te tau fai hotau lelei tahá ke fakatomala, 'e fakama'a kitautolu mei he'etau ngaahi angahalá pea 'e matafi atu 'etau ongo'i halaiá, koe'uhí ko e Fakalelei 'a e Fakamo'ui he na'e 'ikai ngata 'ene hifo 'o ma'ulalo ange 'i he'etau ngaahi angahalá ka na'e pehē foki ki he'etau ongo'i halaiá. Pea te tau ma'u leva 'a e melino haohaoá 'iate kitautolu pea mo e 'Otuá foki. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Charles Dickens, *A Christmas Carol in Prose* (1843), 150.

Ko 'Etau Tafa'aki

KO E HĀ 'OKU HOKO AI E NGAHI 'AHI'AHÍ?

Oku tau fifili he ngaahi taimi lahi ki he 'uhinga 'oku lahi ai 'etau ngaahi palopalemá neongo 'etau tauhi 'a e ngaahi fekaú mo mo'ui 'aki 'a e ongoongolelé. Kuo pau ke 'oua na'a ngalo 'iate kitautolu na'a tau ha'u ki he māmaní ke sivi'i kitautolu. 'I he taimi 'oku tau ikuna 'i ai 'a e ngaahi 'ahi'ahí pea fakahaa 'i ki he Tamai Hēvaní 'i he 'etau ngaahi filí 'oku tau 'ofa 'iate Iá, te Ne tāpuekina kitautolu koe'uhí ke pule 'a e Laumālie 'o e 'Eikí 'i hotau fāmilí.

Kahelini V. ('i lalo),
Venesuela

FATONGIA KI HE 'OTUÁ

Kuó u ngāue ke fakakakato hoku Pale 'o e Fatongia ki he 'Otuá, 'i he taimi na'á ku nofo ai 'i Venesuelá mo e taimi na'á ku hiki ai mo hoku fāmilí ki Siainá.

Na'e ue'i fakalaumālie mo'oni 'a e polokalama Fatongia ki he 'Otuá. 'E lava 'e ha talavou 'o ako ha ngaahi me'a fakaofa te ne ngāue'aki 'i he toenga 'o 'ene mo'uí 'aki 'ene fakahoko e ngaahi taumu'a 'o e polokalamá. Te ne ako ha ngaahi me'a fakalaumālie, fakatu'asino, fakaenatula, mo ha ngaahi me'a lahi ange.

'Oku 'aonga mo'oni 'a e feinga ke foaki hoto taimí ke fakakakato e ngaahi taumu'a ko 'ení. Kuó u ako ke u hoko ko ha tangata lelei ange, kuo tupulaki 'eku fakamo'oni ki he ongoongolelé 'o Sīsū Kalaisí, pea kuó u mateuteu lelei ange ke ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí pea 'alu 'o ngāue fakafafekau. 'Oku fakafiefia ke u 'ilo' i te u malava ke hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei ki he'eku fānaú 'i ha 'aho.

Sonatane A., Siaina

KO E POTUFOLOFOLA 'OKU OU MANAKO TAHA AÍ

1 Nifai 3:7

'Okú ne fakamālohia 'eku tuí 'e he potu folofola ko 'ení he 'oku fakahā 'e Nifai 'okú ne kei talangofua pē mo fai 'a ia 'oku finangalo 'e he 'Eikí ke ne faí neongo e ngaahi 'ahi'ahí. Pea 'oku tāpuekina ai ia 'e he Tamai Hēvaní.

Kaila T. ('i 'olungá), Filipaini

KO HONO MA'U HA FAKAMO'ONI FAKATĀUTAHÁ

Na'á ku tupu'i Siasi, pea na'e 'ikai fu'u mālohi 'eku fakamo'oni ka ne ta'e'oua 'eku lau loto fakamātoato 'a e folofolá. Makehe mei hono lau e ngaahi lea 'i he pepá, na'á ku fekumi lahi ki honau 'uhingá. Na'á ku lau 'a 3 Nifai 11:3, peá u fakafehoanaki au ki he kakai ko iá. Na'e ongo mo'oni kiate au e potu folofola ko iá mo e ngaahi folofola ne hoko atu aí. Na'e hokohoko atu 'eku lau e folofolá mo lotu fakamātoató, pea na'e tupulaki 'eku fakamo'oni.

Laieni R., Uāsingatoni, USA

FAKALAKALAKA FAKATĀUTAHÁ

Ihe 'aho 27 'o Fēpueli, 2011, na'á ku ma'u ai hoku fiefia 'i he'eku fakakakato 'o e Tu'unga Fakafinemuí. 'Oku ou laka Fakatāutahá, pea tauhi au ke u haohao mo ma'á, pea 'oku ou laukau'aki hono tui hoku mētalí. 'Oku ou 'ilo' i 'oku tokoni' i kitautolu 'e he houalotu 'a e Kau Finemuí ke tau fakalalakaka mo mateuteu ke mali 'i he tempale mā'oni'oni. 'Oku ou hounga'ia ki he'eku Tamai Hēvaní koe'uhí ko e houalotu ko 'ení. Kuó u fakahoko e taha 'o 'eku ngaahi taumu'á 'i hono ma'u hoku mētalí, pea 'oku ou 'ilo' i te u lava 'o hokohoko atu hono fai ha lelei lahi 'i he ngāue 'a e 'Eikí.

Katalina M., Venesuela

Ko ha FEILAU Lau ka ko ha FIEFIA

Na'e meimei mole 'eku holi ke ngāue fakafai fekaú koe'uhi ko 'eku fiefia 'i he pa'anga na'á ku ngāue 'i.

Fai 'e Edward M. Akosah

Na'e fetaulaki 'eku fa'eé mo e kau faifekau 'i hoku ta'u onó, pea na'á ne kau ki he Siasí 'i Kana, 'Afilika. Na'e li'aki ia mo ha fānau 'e toko nima 'e he'eku tamaí, ka na'e tokoni e ngaahi akonaki 'a e Siasí ke ne tauhi lelei homau fāmilí. Na'a mau fe'ofa'ofani pea ma'u 'a e melinó 'i homau 'apí. Na'á ku sai'ia ke 'alu mo 'eku fa'eé ki he lotú peá u sai'ia 'i he ma'u kalasi he Palaimelí pea hoko atu ai pē ki he seminelí.

Na'e uiui'í au 'i he'eku kei talavou ke u hoko ko ha faifekau fakauooti peá u fiefia 'i he malanga mo e kau faifekau. Na'á ku mamata foki ki he 'alu ha ni'ihi 'o e kau talavou 'i homau uootí 'o ngāue fakafai fekaú. Na'a nau makehe he taimi na'a nau foki mai aí. Na'a nau poto mo matu'otu'a ange, fakatu'asino mo fakalaumālie fakatou'osi. Na'e ngāue fakafai fekaú foki hoku ta'oketé. 'I he taimi na'á ne

foki mai aí, na'á ku sio ki he ngaahi fakalalakala lahi 'i hono 'ulungāngá. Na'á ku toutou fehu 'i loto pē, "Ko e hā ha me'a 'okú ne ngaohi 'a e kakai ko 'eni 'i he ngāue fakafai fekaú ke nau liliu mo tupulaki lahi?" Na'e kamata ke u vēkeveke ke 'alu 'o ngāue fakafai fekaú.

Na'á ku ngāue ke tānaki ha pa'anga fe'unga ki he'eku ngāue fakafai fekaú, hili 'eku 'osi mei he ako mā'olungá. Taimi nounou mei ai ne kamata ke mole 'eku faka'amu ke ngāue fakafai fekaú koe'uhi na'á ku fu'u fiefia 'i he pa'anga na'á ku ngāue 'i. 'E hoko 'eku 'alu 'o ngāue fakafai fekaú ko ha feilaulau lahi koe'uhi he na'e tokoni e pa'anga na'á ku ngāue 'i ki hono tauhi hoku fāmilí. Ko e taimi kotoa pē ne u kamata fakafonu ai e ngaahi foomu ngāue fakafai fekaú, na'á ku fakakaukau ki he pa'anga 'e molé, peá u li'aki leva e fōmú kae hoko atu pē 'a e ngāue.

Na'á ku ongo'i tautea 'i he 'alu hoku ngaahi kaungāme'á 'o ngāue fakafai fekaú, he na'á ku 'ilo'i na'e totonu ke u teuteu foki ke u 'alu. Na'e hanga 'e he me'á ni 'o 'ai ke u toe vakavakai 'i 'eku mo'uí. Na'á ku

fakakaukau, "Oku 'ikai ke u pou pou 'i pē e palōfitá mo e kau takí 'i hono hiki hake hoku nima to'omata'ú. Ka 'i hono fai 'o e me'a 'oku nau talamaí mo talangofua ki he ngaahi fekaú 'a 'etau Tamai Hēvaní."

Ko e taimí pē 'eni ke u ngāue fakafai fekaú aí, ko ia na'á ku fakahū 'eku pepa ngāue fakafai fekaú ki he pīsopé. Ko e 'aho fakafiefa taha ia hono ua 'o 'eku mo'uí. Ko e 'aho fakafiefa tahá 'a e 'aho na'e ui ai au 'e he pīsopé ki hono 'ōfisí peá ne 'omai ha sila hinehina 'a ia 'oku 'i loto hoku uiui'í ke u ngāue 'i he Misiona Naisilia 'Ipataní. Na'á ku fiefia 'aupito.

Na'á ku toe 'ilo lahi ange pea ako ha ngaahi me'a fakaofu ki he ngaahi tokāteline 'o e ongoongolelé 'i he senitā ako'anga fakafai fekaú. Na'e lava foki ke ma'u hoku 'enitaumení 'i he temipalé. 'Oku ou hounga'ia koe'uhi ko 'eku fili ke u 'alu 'o ngāue fakafai fekaú, pea kuo 'ikai pē ke u faka'ise'isa ai. Kuó u tupulaki fakalaumālie foki 'i he ngāue fakafai fekaú. 'Oku ou tui 'oku hoko 'eni ko 'eku tokoni 'i e kakaí ke ma'u 'a e ngaahi tāpuaki tatau 'o e ongoongolelé kuó ne 'omi ha fiefia lahi kiate au mo hoku fāmilí. ■

KO 'EKU SIOLOTO ATU KIATE AU 'I HE TEMIPALÉ

Na'e 'i ai ha tangata matātangata he ngāue'angá na'á ne kole ke ma 'alu 'o 'eva, pea na'e 'ikai ko ha mēmipa ia 'o e Siasí, ka na'e 'i ai ha 'aku taumu'a ke u mali 'i he temipalé.

Fai 'e Adriane Franca Leao

'I he'eku kei si'í, na'á ku fie kau ki ha fāmili ta'engata. Na'á ku ta'u 12 'i he taimi na'e sila 'i ai hoku fāmili 'i he Temipale Sao Paulo Palāsilá. 'Oku ou manatu 'i lelei pē 'a 'eku tū'ulutui mo hoku fāmili 'i he 'ōlita 'o e temipalé 'o sila 'i kimautolu ki taimi mo 'itānití. Na'á ku 'ilo' 'i ai ko e fa'ahinga fāmili 'eni na'á ku fie ma'ú. Na'á ku fokotu'u ha tā 'o e Temipale Sao Pauló 'i he tafa'aki 'o hoku mohengá, peá u sio ki ai 'i he pō kotoa pē, 'o fakafo'ou 'eku tukupā ke 'oua na'á ku fiamālie ki ha me'a 'oku si'í hifo 'i he fāmili ta'engatá.

Hili ha ngaahi ta'u si'í mei ai, na'á ku ngāue 'i he potungāue fe-fakatau'aki 'o ha kautaha lahi. Na'e fakafe'iloaki au 'e homau pulé ki ha tokotaha ngāue fo'ou 'i ha 'aho 'e taha. Ko ha talavou palōloa kano'i-mata faka'ofa'ofa mo lanu pulū, mata malimali, pea mo poto he teuteú.

Ne u 'ohovale 'i he kamata ke ne fakakaume'a mai kiate aú. Na'á ku ongo'i fu'u fiefia 'aupito! Na'á ku fiefia ke 'ilo' 'i he'ema fuofua teití, ko ha tokotaha tā nafa ia 'i ha kulupu tāmē'a na'e kamata ke ongoongoa. Na'á ku toe 'ilo' 'i foki na'á ne ifi mo

inu, ka na'á ku pehē 'oku sai pē ia he na'e 'ikai ko ha mēmipa ia 'o e Siasí.

'I he'eku a'u ki 'api 'i he pō ko iá, ne tuku pē 'eku fakakaukaú 'i he talavou faka'ofa'ofa ko iá. Ka 'i he'eku tū'ulutui ke lotú, ne u sio ki he tā 'o e temipalé, pea na'e kāpui au 'e ha ongo faikehe. Na'á ku tukunoa 'i ia peá u 'alu 'o mohe.

'I he'ema 'alu 'o 'eva 'i he 'aho hono hokó, ne 'ikai sai kiate au 'a 'ene inu mo ifi. Na'á ku mā ke u tangutu 'i ha tēpile ne 'i ai e 'olokaholó, neongo na'e 'ikai te u ala ki ai. Na'á ku tomu'a ongo'i fiefia pea mo puputu'u 'i he'ene feinga ke 'uma mai kiate aú. 'I he taimi na'á ku nāmu'i ai 'a e sikaletí mo e kava mālohí

'i he'ene mānava maí, na'e ngata pē ai 'ene feinga 'uma maí!

Ne u tū'ulutui he pō ko iá 'o lotu, peá u sio ai ki he tā 'o e temipalé. Na'á ku fakakaukau he 'ikai lava 'e he talavou ko 'ení 'o 'ave au ki he temipalé ke u mali ta'engata.

Kimu'a peá u tokoto hifo ke mohé, na'á ku fakakaukau fiefia ki he'eku taumu'a ke mali mo ha talavou mo'ui taau te u lava 'o fokotu'u mo ia ha fāmili ta'engatá.

Neongo na'e kei matātangata pē e tamasi'í tā nafa, ka na'e 'ikai toe to'oa ai hoku lotó. Na'á ku 'ilo' 'i 'a e fa'ahinga mali na'á ku fie ma'ú.

Hili ha ta'u 'e taha mei ai, na'á ku mali 'i he Temipale Sao Pauló ki ha tokotaha ma'u lakanga fakataula'eiki taau mo fe'unga 'oku ou 'ofa ai. Na'e 'aonga 'eku tatali ki ha talavou faivelenga 'a ia te ma lava 'o tali fakataha e tāpuaki fakaofa ko iá mei he 'Eikí. ■

Ke fakatau ha'ō la'i tā 'o e temipalé, vakai ki he store.lds.org. Lomi'i 'a e faka'ilonga "Music, Media, and Art" pea lomi'i leva 'a e "Temple Pictures."

Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú KO HA FAKAMA'UNGA MA'Á E 'AHÓ NI

David L. Beck
Palesiteni Lahi 'o e
Kau Talavou

Elaine S. Dalton
Palesiteni Lahi 'o e
Kau Finemuí

Na'e tohi 'e he Kau Palesitenisi 'Uluaki 'o pehē 'e hanga 'e he ngaahi tu'unga mo'ui 'i he ki'i tohi Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú 'o "tokoni 'i koe 'i he ngaahi fili mahu'inga 'okú ke fai 'i he taimi ní mo ia te ke fai 'i he kaha'ú."¹ 'I hono tuku mai 'o ha paaki fo'ou 'o e ki'i tohi ko 'ení, ne ma'u ai 'e he ngaahi makasini 'a e Siasí ha faingamālie mo e palesiteni lahi 'o e Kau Finemuí ko 'Ieini S. Tolotoni pea mo e palesiteni lahi 'o e Kau Talavou ko Tēvita L. Peki, ke nau talanoa 'o kau ki he ki'i tohi kuo fakafo'ou.

Ko e hā 'oku tuku mai ai he taimi ni ha paaki fo'ou 'o e Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú?

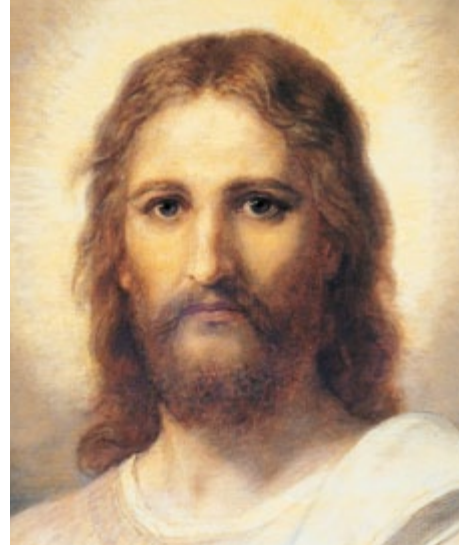
Misa Peki: Kuo te'eki liliu e ngaahi tu'unga mo'ui 'a e 'Eikí, ka kuo fakautuutu mo mālohi ange hono 'ohofi

'e he filí 'a e ngaahi tu'unga mo'ui ko iá. Kuo fakafo'ou e ki'i tohi *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* ke tokoni ki he to'u tupú ke nau matu'uaki e ngaahi 'ohofi ko 'ení.

Sisitā Tolotoni: 'Oku hokohoko atu e lea e kau palōfitá 'i ha ngaahi lea mahino 'aupito ki he to'u tupú, pea 'oku mau fie ma'u ke ma'u leva 'enau ngaahi lea lolotonga. 'Oku fie ma'u ke fokotu'u ma'u e to'u tupú ke nau muimui ki he palōfitá, ko ia ai kuo fakakau e ngaahi akonaki fakamui-muitahá he ki'i tohi ko 'ení.

Misa Peki: Hangē ko ia ne fakamanatu mai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni kiate kitautolú, 'oku tupu hake 'a e to'u tupu 'o e 'aho ní 'i ha taimi 'oku faka'au ke toe lahi ange e vanu 'i he vaha'a 'o e ngaahi tu'unga mo'ui 'a e 'Eikí pea mo e ngaahi

tu'unga mo'ui 'a māmaní.² 'Oku faka-
'au ke mālohi ange 'a e ngaahi 'ahi'ahí,
pea 'oku faka'au ke tali fakasōsiale
ange 'a e faiangahalá. Ko e fale'i faka-
laumālie 'i he ki'i tohi fo'ou ko 'ení, ko
hano fakahaa 'i ia 'o e 'ofa 'a e Tamai
Hēvaní ki he to'u tupú. 'Okú Ne fie
ma'u ke fiefia 'a e tokotaha kei talavou
kotoa 'i he ngaahi tāpuaki 'o hono
mo'ui 'aki 'o e ongoongoleléi pea
kuo 'oange e ngaahi tu'unga mo'ui
ke tokoni kiate kinautolu. 'Oku 'i ai
Ha'ane ngāue mahu'inga ke nau fai he
taimí ni. 'Oku tokoni e ngaahi tu'unga
mo'ui 'i he *Ki Hono Fakamālohia* 'o e
To'u Tupú ke fakafe'unga 'i kinautolu
ke nau lava 'o fai 'Ene ngāué.

'eni mo ha toe konga fo'ou 'e taha:
"Mo'ui Lelei Fakatu'asino mo Faka-
elotó." 'Oku fie ma'u ke ke mo'ui lelei
fakaesino pea tokanga 'i ho sinó, pea
'oku fie ma'u foki ke ke fakakaukau
lelei ki ho'o mo'ui lelei fakaelotó.

Misa Peki: Kuo tñnaki atu foki mo
ha fakamamafa ki he muimui ki he
Laumālié mo e mo'ui taau mo fe'unga
ke 'alu ki he tempalé.

**'E lava fēfē 'e he to'u tupú 'o
ngaohi 'a e Ki Hono Fakamālohia
'o e To'u Tupú ke hoko ko ha
kongā 'o 'enau mo'uí?**

Sisitā Tolotoni: 'Oku ou faka'amu
ke nau kumi e ngaahi tāpuaki 'oku
hā 'i he ki'i tohi pea fakakaukau ki
he founga 'e lava 'e he ngaahi tāpuaki
ko 'ení 'o tatakí kinautolu ki he'enau
ngaahi taumu'á. 'Oku ou tui mo'oni
ko e to'u tangata 'eni te nau teuteu 'i
'a e māmaní ki he Hā'ele 'Anga Ua
Mai 'a e Fakamo'uí. 'Oku ou tapou ki
he to'u tupú ke nau manatu 'i te nau
lototo'a ke tu'u 'i Hono 'aó 'i he taimi
te Ne toe hā'ele mai áí.

Misa Peki: 'Oku 'omi foki 'e he
ongo ki'i tohi *Ko Hono Fakahoko Hoku
Fatongia* ki he 'Otuá mo e *Fakalaka-
laka Fakatāutaha* 'a e *Kau Finemuí*

ha ngaahi fakakaukau lelei lahi. Hangē
ko 'ení, 'i he kongā 'o e "Mo'ui Tāú" 'o
e *Fatongia* ki he 'Otuá, 'oku fakafē'i
ai e kau talavou ke nau ako e ngaahi
tu'unga mo'ui 'i he *Ki Hono Fakamā-
lohia* 'o e *To'u Tupú*, fa'u ha palani ke
mo'ui 'aki kinautolu, pea vahevahe
leva 'enau ngaahi a'usiá mo e ni'ihí
kehé. 'I he'enau fai 'ení, 'oku 'ikai
ngata pē 'i hono fakamālohia 'enau
ngaahi fakamo'oní, ka 'oku nau toe
fakamālohia foki ai mo e ni'ihí kehé.

Sisitā Tolotoni: Ko ha toe ngāue
lelei 'e taha ke fai 'e he to'u tupú ko
hono lau e ki'i tohi *Ki Hono Fakamā-
lohia* 'o e *To'u Tupú* pea siakale 'i 'a e
me'a kotoa pē 'oku kau ki he Laumā-
lié. 'E lava 'e hono mo'ui 'aki e ngaahi
tu'unga mo'ui ko 'ení 'o fakafainga-
mālie 'i kinautolu ke ma'u e takaua 'o
e Laumālie Mā'oní'oní. Pea te nau fie
ma'u e takaua ko iá 'i ha taimi 'oku

**Ko e hā e me'a fakamuimitaha
'i he paaki ko 'ení?**

Sisitā Tolotoni: Kuo tñnaki atu ki ai
'a e "Ngāué mo e Fakafalala pē Kiate
Kitá." 'Oku tokolahi 'a e to'u tupu
'oku nau fakamoleki honau taimí 'i
he ngaahi tekinolosia fo'ou—netiueka
fakasōsialé, fekumi 'i he 'Initanetí,
va'inga keimi vitioó—'o 'ikai ai ke
nau ako mo'oni ki he founga 'o e
ngāué. 'Oku 'i ai e hoha'a 'i he taimi
'oku 'alu ai ha taha kei talavou 'o
ngāue fakafaifekau, 'oku 'ikai ke ne
mateuteu 'i he taimi 'e ni'ihí ki he
ngāue faingata'a lahi fakatu'asino mo
fakalaumālie ko iá. 'Oku fenāpasi lelei

fakahoko ai 'e he to'u tupú ha ngaahi fili mahu'inga 'i he'enau mo'uí.

Misa Peki: 'Oku ou vakai foki ki he ki'i tohí ko ha ma'u'anga tokoni lelei ia ki hono vahevahe 'o e ongoongo-leleí; 'e lava ke tau ngāue'aki ia ke tokoni'i hotau ngaahi kaungāme'á ke mahino kiate kinautolu 'a e 'uhinga 'oku tau mo'uí pehē aí. 'E toe lava foki 'e he to'u tupú 'o ngāue'aki ia ke teuteu'i e lēsoni efiāfi fakafāfili 'i 'apí, ngaahi lea 'i he houalotu sākalamē-nití, pe ngaahi lēsoni ma'á e ngaahi kalasi 'i he Siasí—pe ko hano kumi e tali ki he ngaahi fehu'i fekau'aki mo e ngaahi tu'unga mo'uí 'a e 'Eikí. 'I hono fai 'e he to'u tupú e ngaahi me'á ni 'e toe fakatōkakano ange ai ki honau lotó e ngaahi tokāteline mo e tefito'i mo'oni 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* pea 'e hoko foki ia ko ha kongā 'o 'enau mo'uí.

Ko e hā ha me'a te ke talaange kiate kinautolu 'oku nau pehē 'oku faingata'a ke tauhi 'a e ngaahi tu'unga mo'uí ko 'ení 'i he māmani he 'aho ní?

Sisitā Tolotoni: Te u pehē, "Okú ke mo'oni; 'oku faingata'a." Ka te u

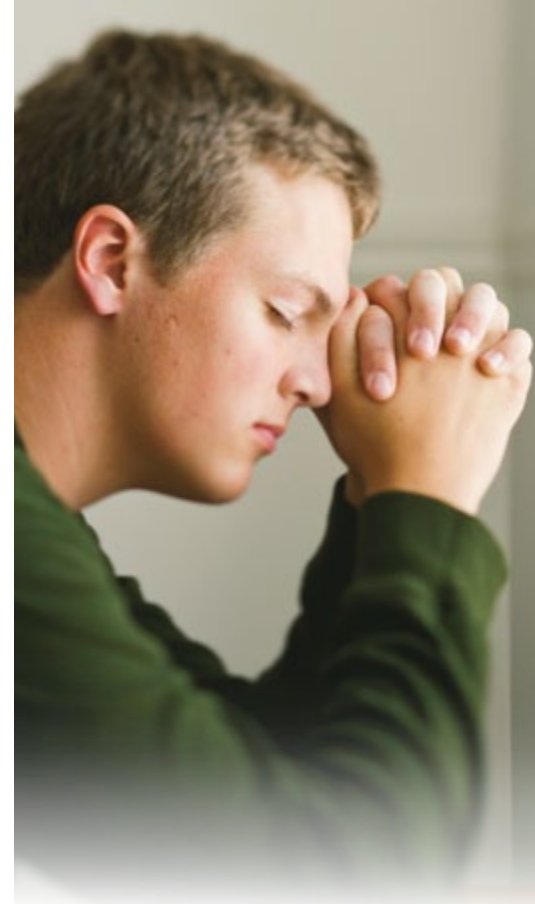
fakamanatu ange kiate kinautolu 'oku faingata'a ange 'o kapau he 'ikai ke nau tauhi 'a e ngaahi tu'unga mo'uí ko íá. 'Oku hanga 'e he faiangahalá 'o fakafaingata'a'ia'i pea tataki koe ke ke fehangahangi mo e ngaahi me'a 'oku 'ikai te ke loto ki ai. Te u pehē ko e kī ki he fiefiá ko hono mo'uí 'aki e ngaahi tu'unga mo'uí 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*, pea 'oku fie ma'u 'e he tokotaha kotoa pē ke ne fiefia.

Misa Peki: He 'ikai ha me'a 'i he māmani ko 'ení te ne lava 'o fakatataua e ivi takiekina fakafiemālie 'o e Laumālie Mā'oni'oní, mo e ongo'i fiemālie 'i hono 'ilo'i 'oku hoifua mai 'a e Tamai Hēvaní kiate koe, pe ko e mālohi 'o e ngaahi fuakava 'o e temipalé. Ko e ngaahi tāpuaki 'eni na'e tala'ofa kiate kinautolu 'oku talangofua ki he ngaahi tu'unga mo'uí 'a e 'Eikí.

Sisitā Tolotoni: 'Oku lahi e kau finemui 'oku nau pehē, "Na'á ku fai ha me'a 'oku kovi, ko ia ai he 'ikai ke u toe lava 'o 'alu ki he lotú." Pea nau kamata ke fai ha ngaahi 'ulungaanga 'oku kovi ange. Ka te u pehē, "Te ke lava 'o fakatomala. Te ke lava 'o liliu, pea ko e taimí 'eni. Ko e 'ahó 'eni. Ko ho taimí 'eni."

Ko e hā e fale'i te ke fai ki he to'u tupu 'oku 'ikai ke nau ma'u ha poupu lelei mei 'api ki hono mo'uí 'aki 'o e ngaahi tu'unga mo'uí ko 'ení?

Misa Peki: 'Oku ou tui 'oku tuku kitautolu 'e he 'Eikí 'i he ngaahi feitu'u te tau lava 'o fakahoko ai e lelei lahi tahá 'aki e ngaahi me'afuaki fakalaumālie kuó Ne foaki kiate kিতautolú. Kapau 'oku 'ikai ke poupu atu ho fāfili 'i ho'o tukupā ke mo'uí 'aki 'a e ngaahi tu'unga mo'uí 'a e 'Eikí, 'oua te ke fo'i. Hoko atu ho'o mo'uí 'i he founga 'okú ke 'ilo'i 'oku totonu ke ke faí, koe'uhí he 'oku 'ikai te ke 'ilo'i e tokotaha 'i ho fāfili 'okú

ne siofi koé, 'o ne ma'u ha mālohi mei ho'o sipingá.

Sisitā Tolotoni: Manatu'i ma'u pē foki ko hai koe. Na'e fakatatali koe ke ke 'i he māmani he taimí ni koe-'uhí ko ho'o fakamo'oni mālohi ki he Fakamo'uí. Na'á ke fakamo'oni'ia 'i he maama fakalaumālie. Hangē ko e fakamatala 'a Misa Peki, 'e lava ke tāpuekina ho fāfili 'i ho'o mo'uí 'aki e ngaahi tu'unga mo'uí. 'Oua na'á ke loto lelei ke fai ha me'a 'e si'i ange 'i ho'o tukupaá. 'Oua na'á ke tukulolo. Te tau lava 'o hoko ko ha maama 'i he'etau mo'uí 'aki e ngaahi tu'unga mo'uí ko 'ení. 'E lava ke tau fakahaa 'i atu 'a e maama 'o e Fakamo'uí.

Ko e hā 'a e ngaahi tāpuaki 'e ma'u 'e he to'u tupú 'i he'enau mo'uí 'aki 'a e ngaahi tu'unga mo'uí?

Misa Peki: Kuo tala'ofa mai 'e he 'Eikí ha ngaahi tāpuaki fakaofo ma'a-nautolu 'oku fai pau ki he ngaahi tu'unga mo'uí kuó Ne fokotu'ú. 'Oku 'i ai e ni'ihí 'e hoko vave mai: ko e takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oní, nonga 'o e konisēnisí, mo e tupulaki 'a e tui

mo e loto falalá. 'Oku tupulaki 'etau malava ke talangofuá 'i he taimi kotoa pē 'oku tau talangofua ai ki ha fekaú.

Sisitā Tolotoni: 'Oku pehē 'e he māmaní, "Ahi'ahi' 'a e me'a kotoa pē. Koe'uhí 'okú ke kei si' 'i he taimí ni, te ke lava 'o 'ahi'ahi' 'i ia." Ko e me'a 'oku hoko 'i he taimi 'okú ke muimui ai ki he pōpoaki ko iá 'oku hangē ia ha fōnelí, 'o fālahi ki 'olunga fāsi' 'i ki lalo. 'Oku fakangatangata ho'o tau'atāina 'e he ngaahi fili ko iá. 'Oku lava 'e hono 'ahi'ahi' 'o tākiekina ki he ma'unimaá. 'E lava ke takiekina koe 'e he momeniti 'o e fiefiá ki ha feitama tu'utāmaki pe

ko ha liliu 'i ha palani ki ho'o mo'uí. Ka 'o kapau te ke 'a 'eva 'i ha hala 'oku paú—pea fakahanga 'a e fōnelí ki lalo—pea talangofua ki he ngaahi tu'unga mo'uí 'a e 'Eikí, 'e faka'atā 'a e māmaní kiate koe pea toe lahi ange e ngaahi faingamālié 'i ho'o tauhi 'a e ngaahi fekaú. Te ke ma'u 'a e tau'atāina ke ma'u e fa'ahinga mo'uí te ne ngaohi koe ke ke fiefia 'o 'ikai ha'isia ki ho'o ngaahi fehalākí.

Misa Peki: 'Oku fie ma'u 'e he māmaní ha kakai kei talavou 'oku

mahino kiate kinautolu 'a e mahu'inga 'o e ngaahi tāpuaki ko 'ení mo e founa ke fakafe'unga 'i ai kinautolu ke ma'u iá. 'Oku tokolahi ha ni'ihi homou kaungāme'á mo e to'ume'á 'oku fekumi ki ha ngaahi founa kehekehe 'a māmaní, 'oku nau fie ma'u e ngaahi tefito 'i mo'oni totonu ke langa hake ai 'enau mo'uí. Ko e me'a pē 'oku nau fie ma'ú ko ho'o fa'ifa'itaki'angá mo e fakamo'oní.

Te ke fie vahevahe ha toe me'a makehe mo e to'u tupú?

Sisitā Tolotoni: Ko e pōpoaki te u 'oange ki he to'u tupú 'oku 'ikai ko ha me'a 'oku kovi 'a e fakatomalá; ko ha tāpuaki ia. Na'e 'omai 'e he Fakamo'uí kiate kinautolu 'a e malava ko ia ke tau fakatomalá. 'Oua 'e tatali. Te tau lava 'o liliu, pea 'e tokoni ia ke tau lava 'o mo'uí 'aki 'a e ngaahi tu'unga mo'uí. 'E lava 'e ha talavou pe finemui angama 'a 'e taha 'oku tākiekina 'e he Laumālié 'o liliu 'a e māmaní. Te ke lava 'o hoko ko e tokotaha ko iá.

Misa Peki: 'Oku mau 'ofa 'iate kimoutolu, pea 'oku mau fiefia 'i ho'omou leleí. 'Oku fakafiefia mo fakalaumālie kiate kimautou 'emau mātā ho'omou faivelengá. Kapau te ke ongo 'i tuenoa, manatu 'i 'oku 'i ai ha to'u tupu 'e lauafe hangē pē ko kimoutolú 'i he tapa kotoa 'o e māmaní 'oku nau tukupā ke tauhi e ngaahi tu'unga mo'uí 'a e 'Eikí. Manatu 'i foki 'e lava ke hoko 'a e Laumālie Mā'oni-oní ko ho takaua ma'u pē. Mo'uí taau ke nofo 'i Hono 'aó, muimui 'i He'ene ngaahi ue 'i fakalaumālié, pea fakangofua Ia ke Ne fakafiemālie 'i koe 'i he taimi te ke fie ma'u aí. 'Oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate koe mo Ne falala atu kiate koe. 'Oku 'i ai ha ngaahi me'a lahi kuó Ne tokonaki ma'au. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*, (2011), ii.
2. Palesiteni Thomas S. Monson, "Pole ke Tu'u Toko Taha," *Liahona*, Nōv. 2011, 61–62.

TE U LAVA FĒFĒ 'O FAKAMATALA'I KI HOKU KAUNGĀME'Á 'OKU 'IKAI KO HA FAKATAPUTAPUI 'ETAU NGAAHI TU'UNGA MO'UÍ?

Te ke lava 'o ngāue 'aki 'a e fakatātā 'o e fōnelí 'a ia na'e fakamatala'i 'e Sisitā Tolotoni. He 'ikai ma'u ha kaha'u lelei 'i ho'o 'ahi'ahi' e ngaahi me'a 'oku fokotu'u atu 'e he māmaní koe'uhí ko hono ngaahi nunu'a koví. 'I he'etau fakafo'ohifo e fōnelí, 'oku fakaava mai e ngaahi faingamālié 'i he taimí ni mo e kaha'ú 'i he'etau muimui ki he ngaahi tu'unga mo'uí mo e ngaahi fekaú.

'Oku tokoni' 'i kinautolu 'e he ngaahi tu'unga mo'uí ke tau:

- Ma'u 'a e takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oní, tautautefito ki hono fakahoko 'o e ngaahi fili mahu'ingá.
- Vēkeveke 'i he fiefiá mo e tau'atāina kae 'ikai 'i hono kātekina e ngaahi nunu'a 'o e ma'unimaá pe faiangahalá.
- Hoko 'o taau mo e ngaahi tāpuaki 'o e tempalé mo e mo'uí ta'engatá, 'a ia ko 'etau taumu'a taupotu tahá ia.

KO E FA'IFA'ITAKI'ANGA *'Eku Fine'eiki'*

Fai 'e Erin Barker

Na'á ku ha'aki e peletí 'i he mīsini fufulu peletí peá u tangi 'i he'eku loto 'itá. Na'e pehē mai 'eku tangata'eikí, "Ēlini, te ke lava 'o 'alu ki he paati ko iá. 'E lava ke ke ki'i mālōlō ki ai."

Na'á ku kaila 'i he'eku hū fakavavevave ki tu'a mei he lokí, "Oku 'ikai ko ia!"

Na'e 'ikai te u 'itá ko e paati 'a 'Etiané. Ne puke 'i he niuomōniá 'a 'eku fine'eikí mo hoku tehina si'isi'i taha ko 'Epí. Na'á ku feinga mo 'eku tangata'eikí 'i he uike kuo 'osí ke tauhi kināua mo fai e ngāue angamaheni faka'apí. Ne kau ai e feime'a-tokoní, fakamaau falé, fakatau me'akai mei he falekoloá, fai 'a e foó, mo hono 'ave holo hoku ongo tehiná.

Ne hanga 'e he ngaahi me'á ni kotoa 'o fakasi'isi'i 'eku loto hoha'á mo e ilifíá. Na'á ku hoha'a ki hoku fāmilí peá u taililí koe'uhí ko e vave 'a 'eku 'alu ki he 'univēsiti.

Ko ia ai na'á ku femo'uekina pea feinga ke tukunoa'i 'eku ilifíá. Na'á ku palani ke u nofo mei he paati 'a 'Etianí, pea 'i he'eku hela'iá mo fakakaukau atu ki ha efiafi fakafiefia, feohi mo e ngaahi kaungā-me'á 'i he ve'e vaikaukau, na'á ku toe ongo'i lomekina ai.

Na'á ku fu'u 'ita 'aupito pea tō hoku 'itá ki he'eku tangata'eikí.

Na'á ku tangi 'i hoku loki mohé. Pea 'i he'eku ongo'i halaiá, na'á ku 'alu ki 'olunga ke vakai pe na'e fie ma'u 'e he'eku fine'eikí pe ko 'Epí ha me'a. Na'á ku ma'u atu 'eku fa'eé 'okú ne 'oange e faito'ó ki hoku tehina na'e mofí. Na'e 'ikai meimei lava 'eku fa'eé 'o mānava pea kuo 'aho lahi 'a 'ene tokotó. Na'á ma tapou mo 'eku tamaí ke ne foki 'o tokoto. Ne ma talaange ki ai te ma lava 'o toka-nga'i 'a 'Epí. Ka na'e 'ikai ke ne fie fanongo.

Na'á ne pehē, "Oku ou sai pē au. Mo ō 'o mohe. 'Oku fie ma'u au 'e 'Epí."

Na'á ku feinga ke 'oua na'á ku tangi 'i he'eku sio ki he'eku fine'eikí 'okú ne fakamonga hoku tehina ta'u 10. Na'á ne vakai'i e māfana hono sinó, tokoni'i ia ke ne tokoto he mohengá, peá ne toki tokoto hifo 'o puke-puke hono sino teteteté. Na'e tu'u e to'e 'a 'Epí peá ne nonga 'i he malumalu 'o 'eku fine'eikí.

Na'e puke 'eku fine'eikí 'o lahi ange 'i ha toe taimi kimu'a. Na'e faifai pea tokoto falemahaki 'i ha ngaahi 'aho lahi koe'uhí ko e niuomōniá. Ka na'e 'ikai te ne siokita lolotonga 'ene faingata'a'iá. Na'e 'ikai ke ne lāunga koe'uhi ko 'ene puké, ka na'á ne 'ilo'i ha founa ke fakafiemālie'i 'a e mamahi 'a 'ene tama fefiné.

Na'á ku palani ke tukuange 'eku fie ma'u he pō ko iá 'aki 'eku nofo 'o tokoni 'i 'api. Kae kehe, na'á ku mā ko 'eku 'itá peá u ongo'i loto fakatōkilalo koe'uhí ko e ngaahi 'ulungaanga 'o 'eku fine'eikí. 'I he'eku vakai kiate iá, na'á ku 'ilo'i te ne fai ha fa'ahinga me'a pē ke tokoni'i au mo hoku fototehiná.

Na'á ku ongo'i 'ene 'ofá 'i he pō ko iá peá u fie muimui ki he'ene fa'ifa'itaki'angá. Na'á ku fakapapau'i te u fakahaa'i kiate kinautolu 'oku ou 'ofa a'i te u 'i ai 'i he taimi te nau fie ma'u ai aú, 'o tatau ai pē pe ko e hā e feilaulau fakatāutaha 'oku fie ma'ú. ■

Ko e fakamatala 'e 'Eletā Kuenitini L. Kuki 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā ha ngaahi fakakaukau fekau'aki mo e tefito ko 'enī.

'Oku Mahu'inga 'a e Hou'eiki Fafiné 'i he Siasí!

Ko e hou'eiki fafiné ko e ngaahi 'ofefine kinautolu 'o e Tamai Hēvaní, pea 'oku Ne 'ofa 'iate kinautolu.

Na'e foaki 'e he 'Otuá ki he hou'eiki fafiné 'a e ngaahi 'ulungaanga faka-'Otua 'o e mālohí, angama'á, mo e 'ofá.

'Oku tu'unga tatau 'a e uai'í mo honau husepānití. 'Oku ngāue faka-taha 'a e uai'í mo e husepānití ke feau e ngaahi fie ma'u 'a e fāmilí.

'Oku mālohi mo faivelenga 'a e hou'eiki

fafine 'o e Siasí 'i he 'ahó ni.

Ko e konga lahi 'o e ngaahi me'a 'oku tau ikuna'i 'i he Siasí 'oku tupu ia mei he ngāue ta'e siokita 'a e hou'eiki fafiné.

'Oku makehe 'a e hou'eiki fafine 'o e Siasí! ■

Mei he "Oku Makehe 'a e Hou'eiki Fafine 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī'" Liahona, Mē 2011, 18–21.

TĀ FAKAŪTĀA 'E DAN BURR

Lotú, Fakamatalá, mo e Fakatamaki Fakaenatulá

‘O ku ‘i ai ha me‘a makehe ‘oku faitatau ai ha ongo tamaiki fefine neongo ‘okú na lea ‘i ha lea fakafonua kehekehe mo nofo vā mama‘o ‘aki ha maile ‘e 6,000 tupu (9,600 km): na‘á na fakatou loto fiefia ma‘u pē neongo e taimi na‘e tō ai ‘a e ngaahi fakatamaki fakanatulá ‘i hona koló. Vakai ki he ngaahi talanoa mo‘oni ‘a Honoka O. mei Siapaní pea mo Meki W. mei Mísuli, USA. Lolo-tonga e ngaahi taimi fakamamahi mo fakailifiá, ko e hā nai e me‘a na‘á ne tokoni‘i kinua ke na tui faivelenga mo fakakaukau ki he me‘a ‘oku lelei?

Fai ‘e Marissa Widdison

Ngaahi Makasini ‘a e Siasi

Honoka

Ko hoku hingoá ko Honoka, pea ‘oku ou nofo ‘i he Vahefonua Sipá, ‘i Siapani. ‘Oku ou manako ke va‘inga, tāfue, mo tā fakatātā. ‘Oku ou faka‘amu ke u hoko ko ha tokotaha tā fakatātā ha ‘aho.

Meki

Mālō e lelei! Ko Meki au mei Sopalini ‘i Mísuli. Na‘e sio ‘eku fa‘eé ‘i he ongoongó ‘i ha pō ‘e taha ki ha ngaahi fakatokanga matangi, pea na‘a mau ō kotoa ki he loki ‘i he lalo falé. Na‘á ku ilifia ‘i he le‘o lahi mo e ongo mai ‘a e matangi. Na‘á ku hoha‘a ki hoku ngaahi kaungāme‘á mo ‘emau fanga monumanú. Hili ‘a e matangi, na‘á ku hounga‘ia ‘i he hao hoku fāmili pea na‘e ‘ikai lahi ha maumau ki homau falé.

TĀ E MAĒ E CHAD HUTCHINGS; TO OMATA U: TĀ ‘O SIAPANÍ © KYODO/REUTERS

Honoka

Ko e talanoa fakafolofola 'oku ou sai'ia taha ai ko e misi 'a Lihai (vakai, 1 Nīfai 8). 'Oku ou pehē 'oku fu'u mahu'inga 'aupito e Palaimeli he 'oku lava ke u ako ai e me'a lahi 'o kau ki he 'Otuá mo Sisū. 'Oku ou

sai'ia he houlotu sākalamē-nití koe'uhí 'oku ou ongo'i ma'a 'i he taimi 'oku ou to'o ai e sākalamēiti, pea 'oku ou fiefia ai.

Na'á ku 'i he akó 'i he taimi na'e hoko ai e mofuike lahi. Ko 'eku fuofua fakakaukau'eni, "Fakailifia mo'oni'eni!" mo e "'Oku ou fifili pe 'oku

sai pē hoku fāmilí." Na'á ku lotu 'i hoku lotó ke nau hao pea ke fakamo'ui e kakaí. Na'á ku toki 'ilo kimui na'e 'ikai lavea ha taha 'o hoku ngaahi kaungāme'á. Na'á ku ongo'i he taimi ko iá na'e fakahaofi kimautilu 'e he 'Otuá. 'Oku ou 'ilo'i 'oku mo'ui 'a e 'Otuá mo Sisū.

Meki

Na'e lahi e ngaahi 'api kehe mo e pisinisi na'e faka'auha 'e he 'ahiohio na'e tō 'i homau koló. Na'á ku ongo'i lotu mamahi he kakaí na'e sí'i mole ha taha ne nau 'ofa ai. Na'e fili 'eku ongo mātu'á mo e tuonga'ané mo e tokoua

lahi ke nau tokoni ki hono fakama'a homau

koló. Ne u fakakaukau ki he potu folofola, "'O ka mou ka 'i he tauhi 'o homou kāingá, 'oku mou 'i he tauhi pē 'o homou 'Otuá" (Mōsaia 2:17).

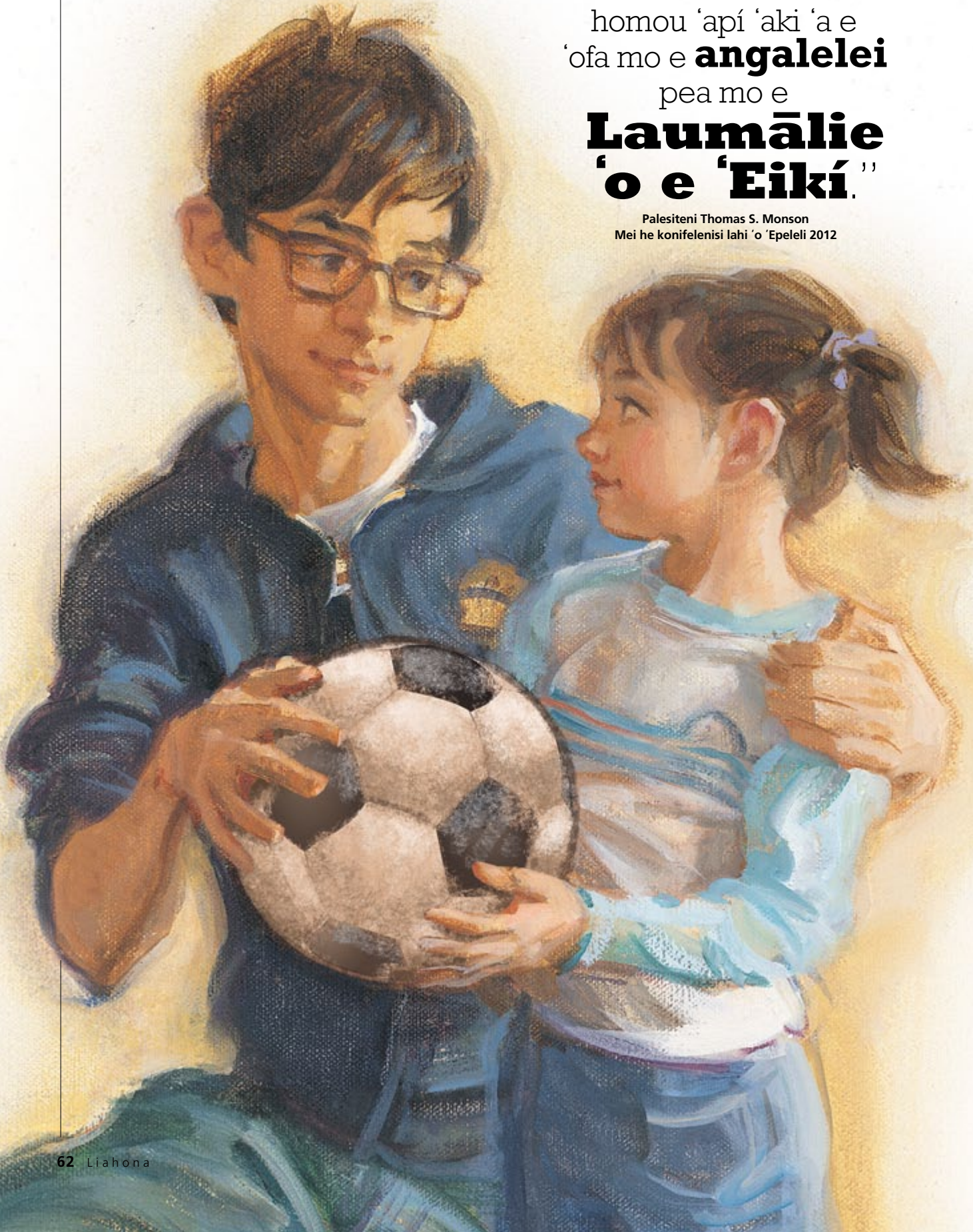
Na'á ku fie tokoni foki ki he fakama'á, ka na'e talamai 'e he'eku fa'eé 'oku fakatu'utamaki ia ki he fānaú. Na'á ku ongo'i hano vahevahe mai 'e he Laumālie Mā'oni'oni ha fakakaukau lelei ke 'ai e kakaí ke nau ongo'i fiefia. Na'á ku fa'u ha fanga ki'i tohi fakamālō 'e 20 ke 'ave ki he kau ngāue tokoní. Na'á ku tuku ha taimi lahi ki hono ngaohi 'o e kaati taki taha ke makehe koe'uhí ke lava e kakaí 'o ongo'i 'a e Laumālie mo 'ilo'i 'oku nau mahu'inga 'aupito ki homau koló.

Na'á ku ako ai neongo 'oku 'ikai te ke lava 'o fai ha ngaahi me'a 'e ni'ihí ke tokoni ai, ka 'e lava pē ke ke fakakaukau'i ha ngaahi founa kehe ke tokoni ai. 'E tāpuekina koe 'e he Tamai Hēvani 'i ho'o tauhi kiāte la mo ho kāingá.

“Ofa ke **fakafonu**
homou ‘apí ‘aki ‘a e
‘ofa mo e **angalelei**
pea mo e
Laumālie
‘o e ‘Eikí.’”

Palesiteni Thomas S. Monson
Mei he konifelenisi lahi ‘o ‘Epeleli 2012

Ko 'Etau Pēsí

'Oku 'ofa lahi 'aupito 'a Sei R., ta'u 5, mei 'Initonēsiá, 'i hono fāmili. Kuo ako'i ia 'e he'ene ongomātu'á ke 'ofa 'i he nī'ihī kehé. 'Oku tokolahi hono ngaahi kaungāme'á, pea 'okú ne sai'ia ke vahevahe mo kinautolu. 'Okú ne 'ofa 'i he ngaahi fakatupu 'a e 'Eikí, hangē ko e 'ulu'aka mo e fanga monu-manú. 'Okú ne sai'ia 'aupito 'i he fanga kī'i 'inisēkité mo e hiná foki, koe'uhī he 'oku nau lalanga pē honau matamatakupengá. 'Okú ne houngá'ia he me'a kotoa pē na'e fakatupu 'e he 'Eikí ma'aná.

Lukasi L., ta'u 9, 'Āsenitina

KO HONO FAKATUPULAKI 'O E TUI KI HE 'OTUÁ

Kuo tokoni'i au 'e he kī'i tohi ko ia ko e *Tui ki he 'Otuá* ke u fakalalaka 'i hono tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e Tamai Hēvaní. 'Oku ou fakalotolahi'i 'a e fānau kotoa pē ke fakakakato 'a e kī'i tohi mo fakatupulaki honau ngaahi talēnití 'aki 'enua fua fatongia 'i he Siasí. Na'á ku fokotu'u ha taumu'a pea u tā 'a

e vaioliní 'i ha'aku hiva mo hoku tuonga'ané 'i he lotú. 'Oku 'i ai hoku tuonga'ane 'oku ngāue fakafaifekau—ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei ia kiate au, 'o hangē ko e mēmipa kotoa pē 'o hoku fāmili!

Sälote de B., ta'u 10, Falanisē

'Oku manako 'a Lepeka B., ta'u 4, mei Palāsila, 'i he 'alu ki he lotú. 'Okú ne sai'ia ma'u pē ke hiva'i 'a e "Fānau Au 'a e 'Otuá" mo e "Ko e Fāmili ke Ta'e Ngata" 'i he efiāfi fakafāmili 'i 'apí 'i he uike taki taha, pea 'okú ne 'ilo'i e ngaahi leá kotoa. Na'á ne 'osi ma'u 'a e 'uluaki Tefito 'o e Tui 'e tolú 'i he'ene

kei ta'u tolu pē mo ha ngaahi māhiná. 'Okú ne lau ko e Sā-paté ko e 'aho ia 'o e 'Eikí pea ko ha tāpuaki ia ki hono fāmili.

Timote K., ta'u 3, 'Ukuleini

'Ave ho'o tā fakatātaá, la'i tā, pe me'a na'á ke a'usí ki he Our Page 'i he liahona.lds.org, 'i-meili ia ki he liahona@ldschurch.org 'aki 'a e "Our Page" 'i he laine tefitó, pe meili ia ki he:

Liahona, Our Page
50 E. North Temple St., Rm. 2420
Salt Lake City, UT 84150-0024, USA

Ko e me'a kotoa pē 'oku fakahū mai, kuo pau ke fakakau mai ai 'a e hingoa kakato 'o e fānau, tangata pe fefine, mo hono ta'u (kuo pau ke ta'u 3 ki he 11) pea fakahā mo e hingoa 'o e mātu'á, hono uóti pe koló mo e siteikí pe vahefonuá, pea mo e tohi fakangofua 'a 'ene mātu'á ('e tali pē kapau 'e 'i-meili mai) ki hano faka'aonga'i e tā 'o e fānau mo e me'a na'e fakahū maí. 'E lava pē ke 'ētita'i 'a e me'a 'oku fakahū maí ke mahino mo lōloa fe'unga.

'E lava ke ke faka'aonga'i e lēsoni mo e 'ekitivitī ko 'enī ke ako lahi ange ai ki he kaveinga 'a e Palaimelí ki he māhina ní.

'Oku ou Fili ke Fakafonu 'Eku Mo'uí 'aki 'a e Ngaahi Me'a 'Okú ne Fakaafe'i 'a e Laumālié

Te tau lava 'o lau 'i he Tohi Tapú ha talanoa fakaofo kau kia Setaleki, Mēsake, pea mo 'Apetenikō. Na'e lí 'e he Tu'i ko Nepukanesá 'a e ngaahi kaungāme'a ko 'eni 'e tolú ki he afi vela kakahá ko e 'ikai ke nau hū ki ha 'īmisi koula na'á ne fa'u. Na'e tala-ange 'e he kau 'Isileli 'e toko tolú ki he tu'í ko e 'Otuá pē te nau hū ki aí. Koe'uhí ko e tui faivelenga 'a e kau talavou, na'e fakahaofi ai kinautolu 'e he 'Otuá mei he afi vela kakahá. (Vakai, Tāniela 3.) Ko e talanoa ko 'eni 'oku fekau'aki ia mo e fakafalala ki he 'Otuá, tui faivelengá mo e loto-to'á. 'Oku toe kau foki ki ai mo e ngaahi kaungāme'a lelei na'a nau fetokoni'aki ke fili 'a e totonú.

Na'e fili fakataha 'e Setaleki, Mēsake, pea mo 'Apetenikō ke tauhi 'enau palōmesi ko ia ke tauhi pē ki he 'Otuá. Na'a nau fili ke tui 'e fakahaofi kinautolu 'e he 'Otuá. Na'a nau fili ke 'oua na'a nau manavahē ki he tu'í ka ke falala pē ki he 'Otuá. Na'e pehē 'e Palesiteni Henelí B. 'Aealingi, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí, "'Oku tau fie ma'u kotoa pē ha ngaahi kaungāme'a mo'oni ke 'ofa 'iate kinautolu, ke fanongo kiate kinautolu, ke fakahā kiate kinautolu 'a e halá, pea mo fakamo'oni'i mai e mo'oni kiate kinautolu" ("Ngaahi Kaungāme'a Mo'oni," *Liahona*, Siulai 2002, 32).

Manatu'i, 'e fakahoko 'e he ngaahi kaungāme'a lelei ha liliu 'i ho'o mo'uí 'aki hono tokoni'i koe ke ke fili ki he totonú. Kumi ki ha ngaahi kaungāme'a hangē ko Setaleki, Mēsake, mo 'Apetenikoó, pea hoko ko ha kaungāme'a 'o hangē ko kinautolú! ■

Hivá mo e Folofolá

- "'Oku ou Feinga ke Hangē ko Sīsúú," Tohi Hiva 'a e Fānaú, 40–41
- Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:13

Ko Koe Pē

Ko e ni'ihi 'eni 'o ha ngaahi fakakaukau ke hoko ko ha kaungāme'a lelei:

- 'I he faka'osinga 'o ha uike, tohi'i 'i ho'o tohinoá 'a e me'a na'á ke fai ke ke hoko ai ko ha kaungāme'a lelei ki ha taha.
- Fakakaukau ki ha ngaahi founa te ke lava 'o fakahā ai ki ho ngaahi kaungāme'a 'a ho'o 'ofá.
- Hiki 'a e founa te ke lava ai mo ho ngaahi kaungāme'a 'o fakamālohia ho'o-mou tui ki he 'Otuá.
- Vahevahe mo ha mātu'a pe taki 'i he Palaimelí 'a e me'a 'okú ke fai ke ke hoko ai ko ha kaungāme'a lelei.

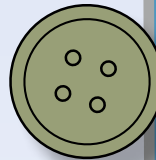
Na'á ke tokoni'i ha ta'ahine 'i he taimi na'e lavea ai he mala'e va'ingá. 'Unu ki mu'a 'aki ha sitepu 'e taha.

Na'á ke fakaafe'i ha taha hū fo'ou atu ki he akó ke mo tangutu fakataha he pasí. 'Unu ki mu'a 'aki ha sitepu 'e taha.

Va'inga FKT: Fakakaume 'á

Fai e kí'i va'inga ko 'eni ke ako lahi ange ai ki he founa te ke hoko ai ko ha kaungāme'a lelei. Te ke fie ma'u ha piini pe fo'i fakama'u ki he tokotaha va'inga taki taha pea mo e fanga kí'i la'i pepa iiki 'oku tohi'i ai 'a e "1," "2," pe "3". Fa'o 'a e fanga kí'i la'i pepa ko 'eni 'i ha tangai pe sila.

Ke va'ingá, 'oku fili 'e ha tokotaha ha la'i pepa peá ne 'unuaki'i 'ene pīni pe fakama'ú 'o fakatatau ki he lahi e mata'ifika ko iá. Lau 'a e me'a 'oku 'i he tu'u'anga ko iá pea muimui 'i he ngaahi fakahinohinó. 'Oku 'ikai 'osi 'a e va'ingá kae 'oua kuo a'u 'a e tokotaha kotoa pē ki he ngata'angá, ko ha kaungāme'a lelei!

Na'e fakatooki 'e ha ta'ahine 'ene laulau kai ho'ataa, ka na'e 'ikai te ke tokoni ke to'o hake ia. 'Unu ki mui 'aki ha sitepu 'e taha.

Na'a ke vahevahe ho'o me'a-tokoni ho'ata mo ha tama-si'i na'e 'ikai ke 'i ai ha'ane me'atokoni ho'ata. 'Unu ki mu'a 'aki ha sitepu 'e taha.

Na'a ke fakakau ha taha 'i ho'omou va'inga lolotonga e malolo si'i. 'Unu ki mu'a 'aki ha sitepu 'e taha.

Na'e 'a'ahi ho famili ki ha kaunga'api fo'ou. 'Unu ki mu'a 'aki ha sitepu 'e taha.

NGATA 'ANGA

Na'a ke tokoni'i ho tuonga'ane si'isi'i 'i he'ene ngaahi ngaue. 'Unu ki mu'a 'aki ha sitepu 'e taha.

Na'a ke kata'i ha tamasi'i 'oku kehe hono fotunga. 'Unu ki mui 'aki ha sitepu 'e taha.

Na'a ke vahevahe 'a e ongoongo-lelei mo ha kaungame'a. 'Unu ki mu'a 'aki ha sitepu 'e taha.

Na'a ke tukunoa'i ha tokotaha na'e 'a'ahi atu ki he Palaimeli. 'Unu ki mui 'aki ha sitepu 'e taha.

Na'a ke fakalotolahi'i e ni'ihiki kehe ke fai 'a e ngaahi fili totonu. 'Unu ki mu'a 'aki ha sitepu 'e taha.

Na'a ke fakamatalili'i mo fakatupu loto mamahi ki ho kaungame'a. 'Unu ki mui 'aki ha sitepu 'e taha.

Ko Hono Ako ke Tokoni'i e Ni'ihiki Kehé

Fai 'e Heidi S. Swinton

Na'e fakahingoa 'a Tōmasi Sipensisā Monisoni ki he'ene kui tangatá ko Tōmasi Koniti. Na'e lahi e ngaahi lēsoni na'e ako 'e Tomi 'i he'ene kei si'i mei he'ene kui tangatá, 'a ia na'e nofo ofi mai pē. Ko e lēsoni na'á ne manatu'i lelei tahá na'e kau ai e founga 'o hono tokoni'i e ni'ihiki kehé.

'I ha 'aho 'e taha, fakafuofua ki he ta'u valu 'a Tomi, na'á ne heka mo 'ene kui tangatá 'i ha heke he fakafaletoló. Na'e 'i ai ha tangata toulekeleka mei 'Ingilani na'e nofo 'i he hala tatau pē. Ko hono hingoá ko Lōpeti Tiki, ka ko e tokolahi taha 'o e kaungā'apí na'a nau ui ia ko e "Motu'a ko Popi." Na'á ne uitou pea masiva.

Na'e ha'u 'a e Motu'a ko Popi 'o tangutu 'i he heke he fakafaletoló fakataha mo Tomi mo 'ene kui tangatá. Na'á ne talaange 'e hae 'a e ki'i fale na'á ne nofo ai. Na'e 'ikai si'ano fāмили, 'ikai ha pa'anga, pea 'ikai ha feitu'u ke 'alu ki ai.

Na'e fifili 'a Tomi pe 'e fēfē ha tali 'ene kui tangatá ki he talanoa faka'ofá. Na'e fā hifo 'ene kui tangatá ki hono kató 'o to'o hake ha ki'i peesi

leta si'isi'i. Na'á ne to'o hake ha ki 'o 'oange ki he nima 'o e Motu'a ko Popi. Na'á ne talaange 'i he loto anga vaivai, " 'E Misa Tiki, te ke lava 'o fetukutuku mai ho'o 'ū me'á ki hoku fale hoko mai ko 'ena 'oku 'ikai nofo'i. He 'ikai fie ma'u ke ke totongi ha sēniti 'e taha, pea te ke lava 'o nofo ai he fuoloa taha te ke fie ma'ū. Pea manatu'i, he 'ikai toe tuku koe 'e ha taha ki tu'a." Na'e lo'imata'ia e fofonga 'o e Motu'a ko Popi.

Ne toe ako'i foki kia Tomi 'e he'ene fine'eiki e founga hono 'ofa'i mo tokoni'i e ni'ihiki kehé. 'I he Sāpate kotoa pē kimu'a pea ma'u e me'atokoni efiafi 'a e fāмили Monisoni, na'e teuteu 'i 'e he fine'eiki 'a Tomi ha peleti me'atokoni ma'á e Motu'a ko Popi, ne fonu ai e pulu ta'ó, patetá, mo e kelevi. 'I he taimi 'e ni'ihiki na'e fakakau atu 'e he fine'eiki 'a Tomi 'ene keke na'e fa'a ma'u pale lipine lanu puluú, ne 'i ai e 'otu keke lanu pingiki, lanu mata, mo hinehina pea kilimi sokoleti. Ko e ngāue 'a Tomi ko hono 'ave

NGAAHI LEA MEIA PALESITENI MONISONI

“Oku ou tui ‘oku fakahā e ‘ofā ‘i he founga ‘okú ke mo‘ui aí, founga ‘okú ke tokoni aí, mo e founga ‘okú ke tāpuaki‘i ai e ni‘ihi kehé. ‘I he ‘etau tokoni‘i e ni‘ihi kehé, ‘oku tau fakahā ange kiate kinautolu ‘etau ‘ofā, pea ‘oku tau toe fakahā pē kia Sisū Kalaisi ‘oku tau ‘ofa kiate la” (“Kaume‘a ki he Kaume‘a,” *Liahona*, Nov. 1997, 6).

‘a e me‘atokoni efiāfi ‘a e Motu‘a ko Popí.

‘I he kamata‘a na‘e ‘ikai mahino kia Tomi pe ko e hā e ‘uhinga na‘e ‘ikai ke ne ‘uluaki kai ai pea toki ‘ave ‘a e peleti me‘atokoní. Ka na‘e ‘ikai pē te ne lāunga. Na‘á ne lele fakavavevave ki he fale ‘o e Motu‘a ko Popí, mo feinga ke ‘oua na‘a mahua e peletí. Na‘á ne talitali leva ‘i he ha‘u māmālie ‘a Popi ki he matapaá.

Na‘e fakafetongi peleti leva e ongo uá—ko e peleti ma‘a ‘a Popi mei he Sāpate kimu‘á mo e peleti ‘a Tomí ‘oku fonu me‘atokoní. Na‘e ‘oange leva ‘e Popi ha sēniti ‘e 10 ko e totongi ia ‘o ‘ene anga‘ofā.

Na‘e tatau ma‘u pē ‘a e tali ‘a Tomí: “He ‘ikai lava ke u tali e sēniti. ‘E kaivevela ‘i au ‘e he‘eku fa‘eé.”

Na‘e tātaā ‘i leva ‘e he tangata‘eikí ‘a e la‘i‘ulu kelokelo ‘o Tomí mo pehē ange, “Tamasí‘i, ‘okú ke ma‘u ha fa‘ē lelei mo‘oni. Talaange ki ai mālō.” ‘I he taimi na‘e lipooti ai ‘e Tomi ‘a e fakamālō meia Popí ki he‘ene fine‘eikí, na‘e fetapaki hono fofongá ‘i he‘ene fakatē-lo‘imatá.

Na‘e mahu‘inga ki he fāмили Monisoní ‘a hono fakahā ‘o e ‘ofa faka-Kalaisí, foaki ta‘esiokita ki he ni‘ihi kehé, fakamu‘omu‘a e ni‘ihi kehé, mo hoko ko ha kaungāme‘a mo e kaungā‘api lelei. Kuo nau hoko ko ha makamaile ‘o e mo‘ui ‘a Palesiteni Monisoní. ■

KO E HĀ HA FOUNGA ‘OKÚ KE TATAU AI MO PALESITENI MONISONI?

Ko e hā e me‘a ‘okú ke faitatau ai mo e palōfítá? ‘Oku lisi ‘i lalo e ngaahi me‘a ‘okú ne fakamatala ‘i ‘a Palesiteni Monisoni ‘i he taimi na‘á ne kei sí‘i aí. Faka‘ilonga ‘i ‘a e puha he tafa‘aki e ngaahi me‘a ‘okú mo faitatau aí.

- Na‘e ‘i ai hano tuofefine lahi.
- Ko e fika ua ia ‘i he fānau hono fāmilí.
- Na‘e fá‘ele‘i ia ‘i ha ‘aho Sāpate.
- Ko e tamasi‘i lahi taha ia ‘i hono fāmilí.
- Na‘e ‘i ai hono hingoa fakatenetene (vakai ki lalo).
- Na‘e ‘i ai hono ngaahi tokoua mo e tuofāfine ‘e toko nima.
- Na‘e fá‘a teuteu‘i ‘e he tangata‘eikí ‘ene me‘atokoni pongipongi.
- Na‘á ne ma‘u kei sí‘i ha fakamo‘oni ki he ongoongolelei.
- Na‘á ne sai‘ia ‘i he ‘aisi kilimi ‘oku ngaohi mei ‘apí.
- Na‘e ‘i ai ha‘ane kaati laipeli.
- Na‘á ne sai‘ia ke va‘inga mo hono ngaahi tokouá.
- Na‘á ne sai‘ia ke feohi mo ‘ene kui tangatá.
- Na‘á ne nofo ofi ki he halanga lēlué.
- Na‘á ne fai e ngaahi fekau ‘ene fine‘eikí.
- Na‘e papitaiso ia ‘i hono ta‘u valú.
- Na‘á ne sai‘ia ke ‘alu ‘o taumāta‘u.

NGAAHI HINGOÁ MO E HINGOA FAKATENETENÉ

Fakatauhoa e ngaahi hingoa mo e hingoa fakatenetene taki taha ‘o Palesiteni Monisoní mo e tūkunga na‘e ngāue ‘aki aí.

TŪKUNGÁ	HINGOA PE HINGOA FAKATENETENÉ
1. Ko e me‘a na‘e ui ‘aki ia ‘e he kakaí ‘i he lotú mo e akó ‘i he‘ene kei sí‘i.	a. Teti
2. Ko e me‘a ‘oku ui ‘aki ia ‘e he kā-ingalotu ‘o e Siasí he ‘aho ní.	e. Uili Tailiili
3. Ko e hingoa ‘oku ui ‘aki ia ‘e hono makapuná.	f. Tomu pe Tomi
4. Ko e me‘a ‘oku ui ‘aki ia ‘e he‘ene fānaú.	h. Tōmasi Sipenisā Monisoni
5. Ko ha hingoa fakatenetene na‘e ‘oange kiate ia ‘e he‘ene fine‘eikí ko ‘ene sai‘ia ange he ngāué kae ‘ikai ko e nofonoá.	i. Palesiteni Monisoni
6. Ko hono hingoa kakató, ‘a ia na‘e ngāue ‘aki ‘i he taimi na‘e papitaiso aí.	k. Kuitangata

‘Oku ‘i ai hao hingoa fakatenetene ‘okú ne fakamatala ‘i ha me‘a makehe ‘o kau kiate koe?

Ngaahi talí: 1. f; 2. i; 3. k; 4. a; 5. e; 6. h.

‘API ‘O Leutú

Fai ‘e Adam C. Olson

Ngaahi Makasini ‘a e Siasi

‘O ku fakataha mai e fāmili ‘o Leutú ‘i he pō kotoa pē ki honau *fale* faka-Ha‘amoá, ‘a ia ko ha fale fuolōloa. ‘Oku fe‘unga mo e fute ‘e 15 (4.6 m) hono lōloá pea fute ‘e 10 (3 m) hono fālahí pea ‘oku ‘ikai ha holisi, neongo ko e taimi ‘e ni‘ihi ‘oku nau tau ha ngaahi tupenu ke ‘oua na‘a ‘asi ha me‘a ki tu‘a.

‘Oku tangutu fuopotopoto ‘a Leutu ta‘u 10, mo hono fāmili he falikí ‘o ako fakafāmili e folofolá. ‘Oku nau hiva‘i e ngaahi himí mo alea‘i e ngaahi me‘a fakafāmili ki-mu‘a pea nau toki mātuku ‘o mohé.

‘Oku ui e taimi ko ‘eni ‘oku nau fakataha mai ai ‘i he pō taki tahá ko e *sā*, ‘a ia ko hono ‘uhingá ko e “toputapu.” Ko ha taimi ia ‘oku fakataha ai ‘a e tokolahi taha ‘o e ngaahi fāmili ‘i Ha‘amoá.

Kuo akonaki e kau palōfitá ‘oku totonu ke toputapu hotau ngaahi ‘apí ‘o hangē ko e temipalé. Neongo pē ‘oku fōtunga fēfē hotau falé, ka ‘oku ‘i ai e ngaahi me‘a te tau lava ‘o fai ke tokoni ‘i hono fakaafe‘i mai e Laumālie Mā‘oni‘oní ki hotau ‘apí pea ke ngaohi ia ke hoko ko ha feitu‘u faka‘ofo‘ofa mo fakafiefia ‘o e melinó mo e akó. ■

‘Oku fakahoko ‘e Leutu ‘ene lotu fakatāutahá hili ‘ene folahi hono mohenga falá mo tau e tainamú.

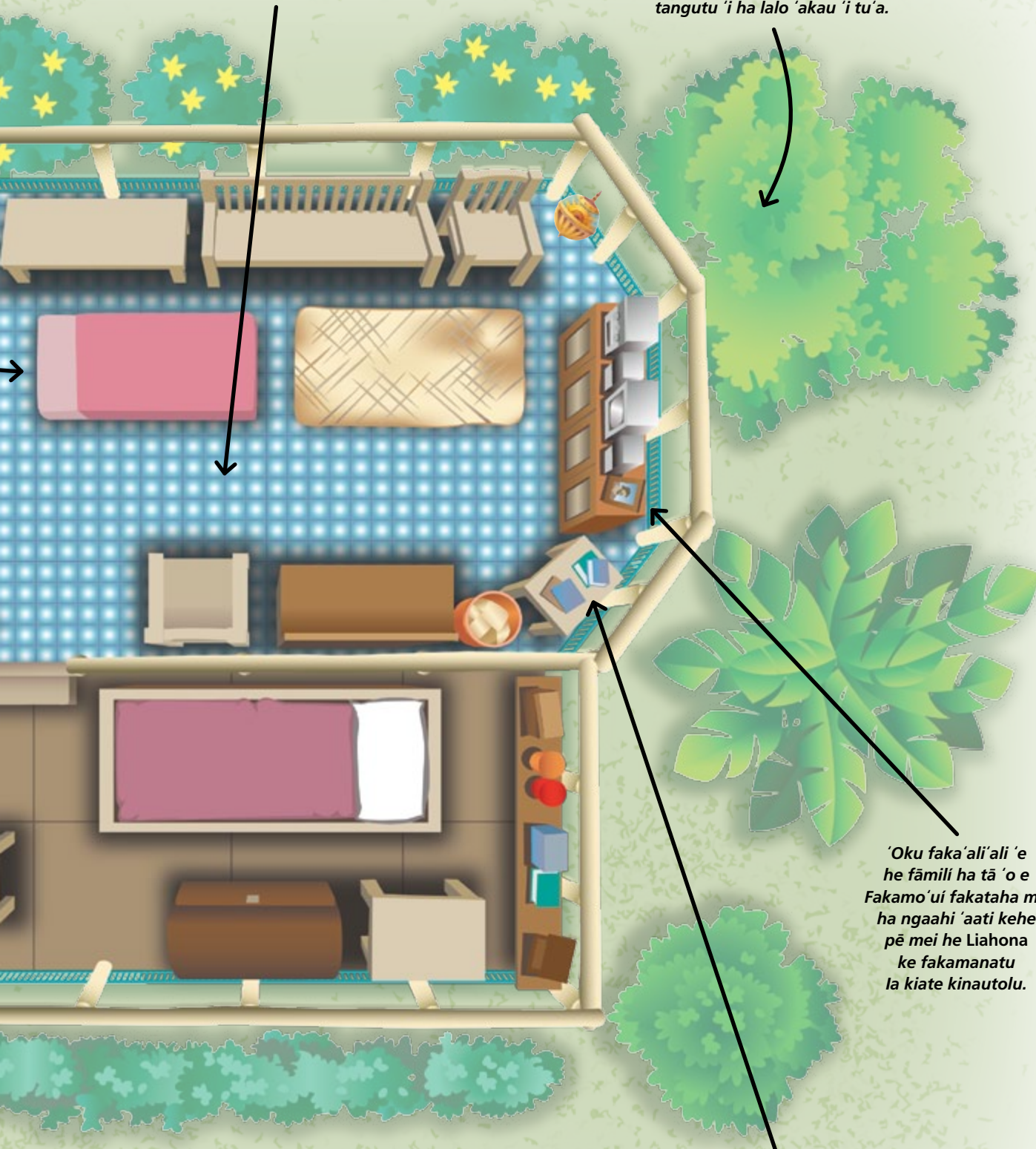
‘Oku fa‘a fakataha ‘a e fāmili ki he fale ‘o e ongo kui ‘a Leutú ke fakahoko e efiāfi fakafāmili ‘i ‘apí.

TĀ FAKATĀTĀ ‘I E STEVEN KEELE; FĀITĀ ‘E ADAM C. OLSON

'Oku fakataha mai e fāmili ki honau falé 'i he meimei pō kotoa pē ke lotu fakafāmili, ako folofola, mo fealēlea'aki fakafāmili.

'I he taimi 'oku fie ako folofola tokotaha ai 'a Leutú, 'okú ne fa'a tangutu 'i ha lalo 'akau 'i tu'a.

'Oku faka'ali'ali 'e he fāmili ha tā 'o e Fakamo'uí fakataha mo ha ngaahi 'aati kehe pē mei he Liahona ke fakamanatu la kiate kinautolu.

'Oku tauhi 'e he fāmili 'enau ngaahi folofolá, tohi lēsoni mo e ngaahi makasini Liahona 'i ha tēpile.

Ko e taimi mahu'inga ki he fāmili 'a e taimi ma'u me'atokoni. 'Oku feime'atokoni e fāmili 'i ha tafu'anga afi pe ngāue 'aki 'a e maka velá 'i ha ngoto 'umu 'oku ui ko ha umu kuka.

Ko e **Tauhi** ki he Tamai Hēvaní

Fai 'e Jane McBride Choate
Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

5.

'I he taimi na'e tangi ai 'a 'Ēleni, na'e 'oange 'e Kēvini ki ai ha tamapua ko ha ki'i pea.

6.

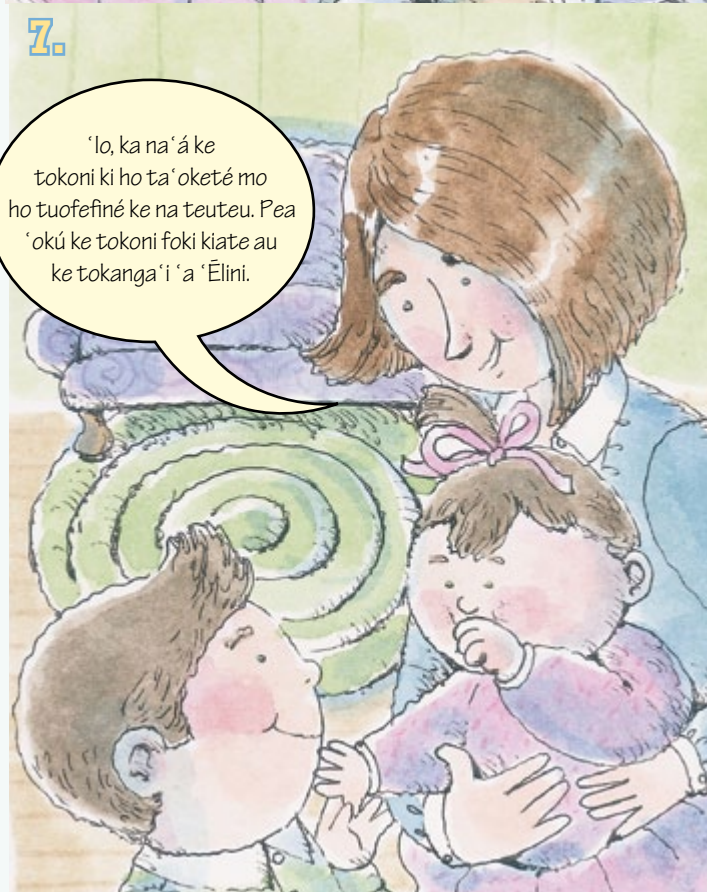
'Oku ou 'ilo'i 'oku fiefia 'a e Tamai Hēvani 'i he anga ho'o tauhi kiате la he 'aho ní.

Ka na'e 'ikai ke u 'alu ki he tempalé.

7.

'Io, ka na'á ke tokoni ki ho ta'oketé mo ho tuofefiné ke na teuteu. Pea 'okú ke tokoni foki kiате au ke tokanga 'i 'a 'Ēlini.

8.

'I he taimi 'okú ke tokoni 'i ai e kakai kehé, 'okú ke tokoni ai ki he Tamai Hēvani.

Ngāue Tokoni **Fakafiefia**

Vakai fakalelei pea te ke sio 'oku 'ikai tatau 'a e ngaahi tā ko 'eni 'o e ngāue tokoní. Te ke lava 'o 'ilo 'a e ongo tā 'oku tataú?

Fai Ho Fatongiá

Ko e akonaki 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'oku mahu'inga ke fakahoko hotau fatongiá. Te ke lava nai 'o 'ilo'i 'a e ngaahi faikehekehe 'e nima 'i he vaha'a 'o e ongo tā ko 'enī? Ko e fē 'a e ta'ahine kuó ne fakahoko hono fatongiá?

Ngaahi Ongongo 'o e Siasí

Vakai ki he news.lds.org ke ma'u ha ngaahi ongoongo mo ha polokalama faka-Siasi lahi ange.

Vahe 'o e Kau Taki-Faka'ēlia Fo'ou

Kuo Fakahā 'e he Kau Palesitenisi 'Uluaki 'a e ngaahi liliu ko 'ení 'i he ngaahi lakanga takimu 'a faka-ēliá 'a ia 'e kamata 'i he 'aho 1 'o 'Aokosi 2012. Ko e kau mē-mipa kotoa 'o e Kau Palesitenisi Faka-ēliá, ko e kau mēmipa kinautolu 'o e Kōlomu 'Uluaki pe Kōlomu Hono Ua 'o e Kau Fitungofulú. ■

Kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulú

Ronald A. Rasband
Tokoni 'i he Ngaahi 'Ēlia Kotoa Pē

Walter F. González
1. 'Amelika Noate Tonga-hahake

L. Whitney Clayton
2. 'Iutā Noate
3. 'Iutā Sōleki Siti
4. 'Iutā Saute

Donald L. Hallstrom
5. 'Amelika Noate Tokelau-hahaké

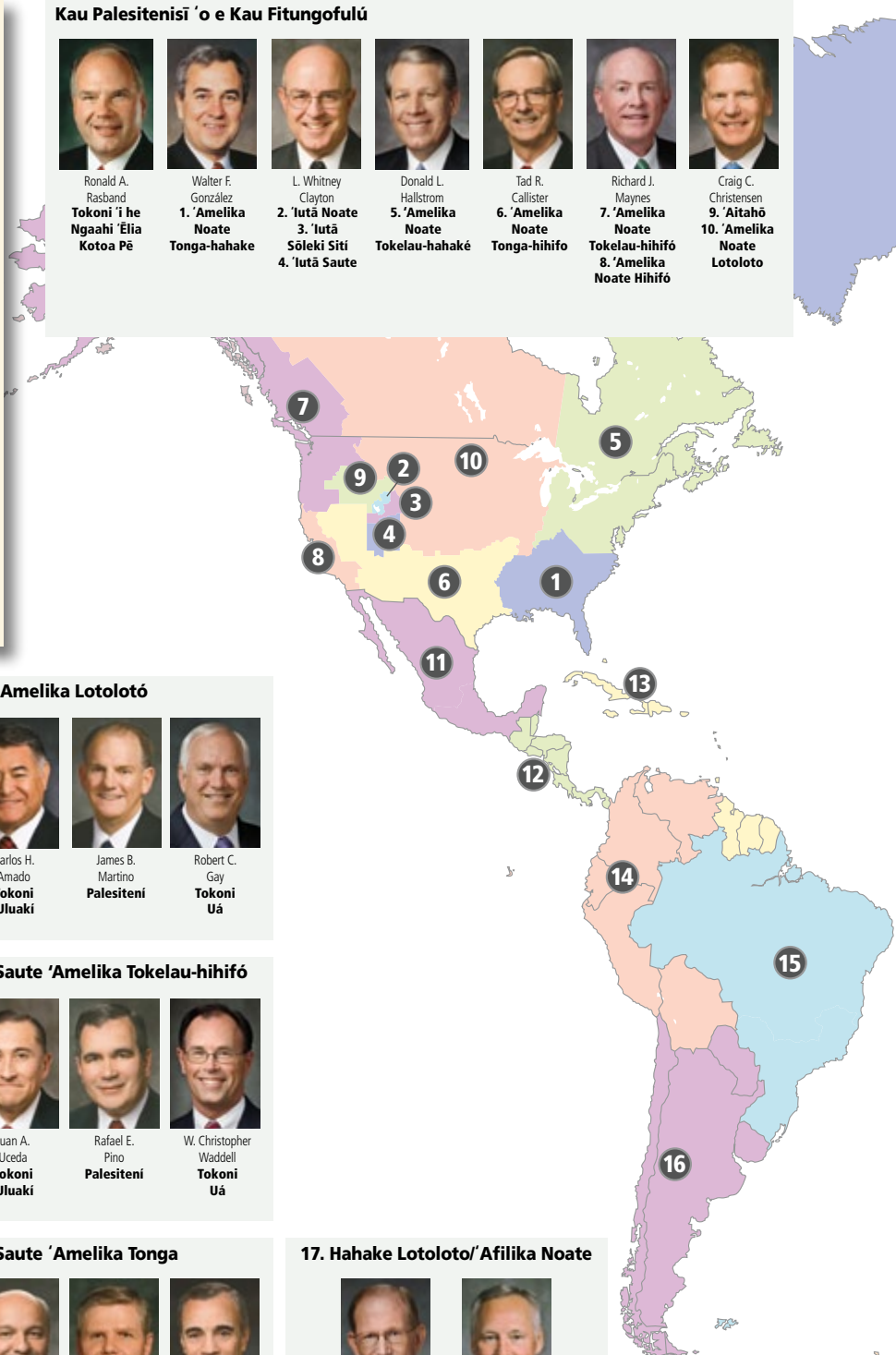
Tad R. Callister
6. 'Amelika Noate Tonga-hihifo

Richard J. Maynes
7. 'Amelika Noate Tokelau-hihifó
8. 'Amelika Noate Hihifó

Craig C. Christensen
9. 'Aitahō Noate Lotoloto

11. Mekisikou

Benjamin De Hoyos
Tokoni 'Uluaki

Daniel L. Johnson
Palesiteni

José L. Alonso
Tokoni Uá

12. 'Amelika Lotolotó

Carlos H. Amado
Tokoni 'Uluaki

James B. Martino
Palesiteni

Robert C. Gay
Tokoni Uá

13. Kalipiané

J. Devn Comish
Tokoni 'Uluaki

Wilford W. Andersen
Palesiteni

Claudio D. Zivic
Tokoni Uá

14. Saute 'Amelika Tokelau-hihifó

Juan A. Uceda
Tokoni 'Uluaki

Rafael E. Pino
Palesiteni

W. Christopher Waddell
Tokoni Uá

15. Palāsila

Carlos A. Godoy
Tokoni 'Uluaki

Claudio R. M. Costa
Palesiteni

Jairo Mazzagardi
Tokoni Uá

16. Saute 'Amelika Tonga

Jorge F. Zeballos
Tokoni 'Uluaki

Mervyn B. Arnold
Palesiteni

Francisco J. Viñas
Tokoni Uá

17. Hahake Lotoloto/ Afiliki Noate

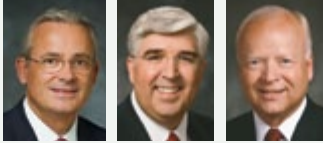
Bruce D. Porter

Bruce A. Carlson

Pule 'i mei he Hetikuota 'o e Siasi

18. 'Iulope

Patrick Kearon
Tokoni 'Uluaki

José A. Teixeira
Palesiteni

Kent F. Richards
Tokoni Uá

19. 'Iulope Hahake

Randall K. Bennett
Tokoni 'Uluaki

Larry R. Lawrence
Palesiteni

Per G. Malm
Tokoni Uá

20. 'Ēsia

Gerrit W. Gong
Tokoni 'Uluaki

Kent D. Watson
Palesiteni

Larry Y. Wilson
Tokoni Uá

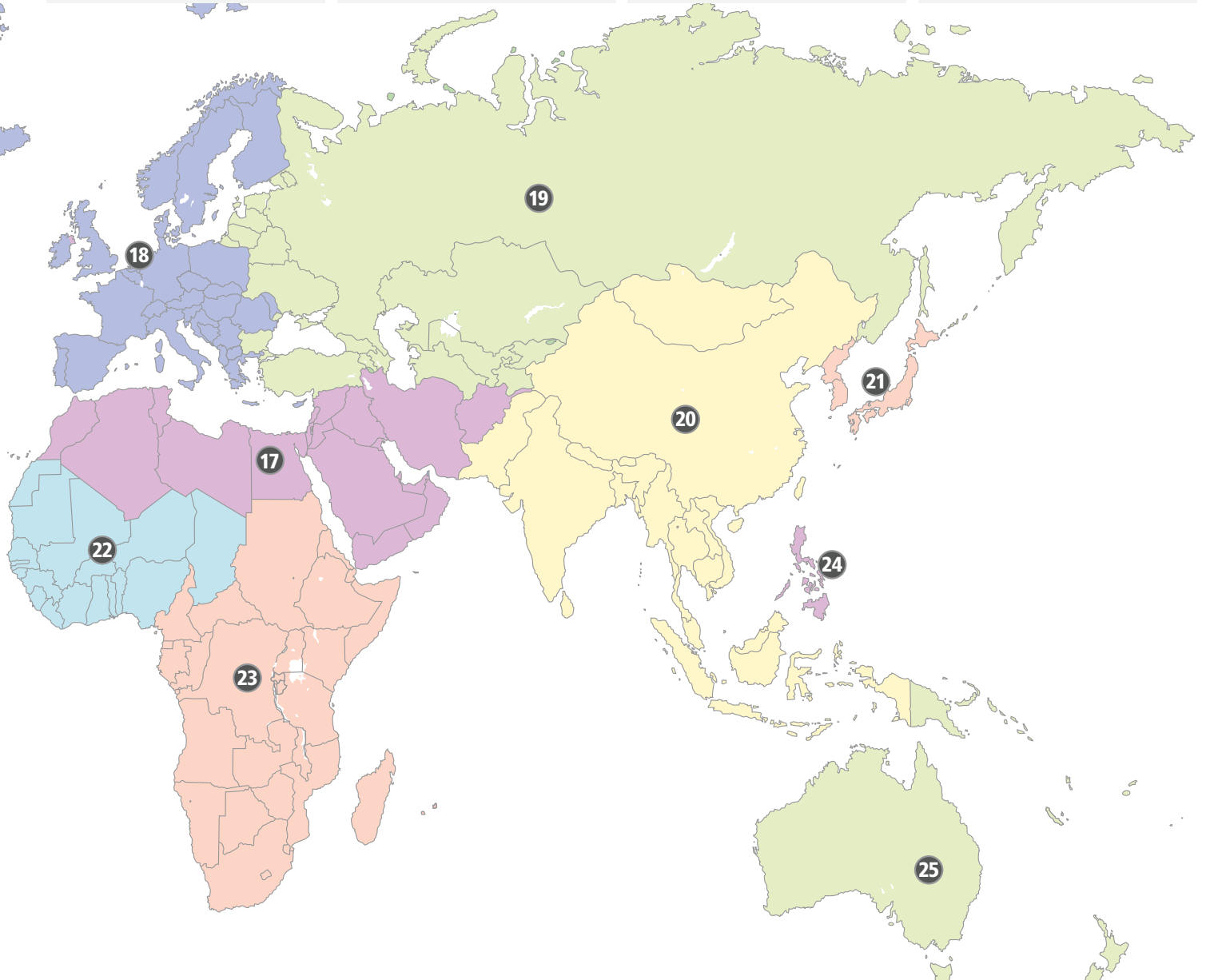
21. 'Ēsia Tokelau

Kazuhiko Yamashita
Tokoni 'Uluaki

Michael T. Ringwood
Palesiteni

Koichi Aoyagi
Tokoni Uá

22. 'Afilika Hihifo

Joseph W. Sitati
Tokoni 'Uluaki

John B. Dickson
Palesiteni

Legrand R. Curtis Jr.
Tokoni Uá

23. 'Afilika Tonga-hahake

Ulisses Soares
Tokoni 'Uluaki

Dale G. Renlund
Palesiteni

Carl B. Cook
Tokoni Uá

24. 'Otu Filipaini

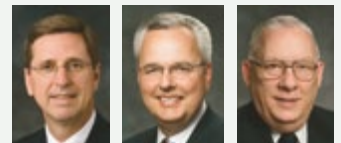

Brent H. Nielson
Tokoni 'Uluaki

Michael John U. Teh
Palesiteni

Ian S. Ardern
Tokoni Uá

25. Pasifiki

Kevin W. Pearson
Tokoni 'Uluaki

James J. Hamula
Palesiteni

F. Michael Watson
Tokoni Uá

Liahona Ala Ma'u he Taimí ni 'i he Lea Faka-Siaina Fakanounóu

'Oku ala ma'u he taimí ni 'e he kau lea faka-Siainá 'a e *Liahoná* 'i he Lea faka-Siaina Fakanounóu.

Ko e *Liahona* 'e 6 'oku pulusí—'a ia ko e tatau 'e ua 'o e konifelenisí (Mē mo Nōvema) mo e pulusi maheni kehe 'e fā (Sānuali, 'Epeleli, Siulai, mo 'Okatopa)—'e pulusi ia 'i he lea faka-Siaina fakanounóu 'i he ta'u kotoa pē. Na'e pulusi pē ki he 'Initanetí 'a e tatau 'o Sānuali mo 'Epeleli 2012; ka ko e *Liahona* 'o Meé ko hono 'uluaki pulusi ia 'i he tohí.

Kātaki 'o fetu'utaki ki he Distribution Services pe 'alu ki he store.lds.org ke ma'u ha fakahinohino mei ai 'o kau ki hano ma'u atu 'o e tatau taki taha 'o e makasiní pe ko hano totongi fakata'u ke ma'u atu.

Fakamamafa 'i 'e he Ngaahi Makasini 'a e Siasí 'a e Ngaahi Tu'unga Mo'ui 'o e Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú

'E kamata 'i he māhiná ni, hono fakamamafa 'i 'e he ngaahi makasini 'a e Siasí 'aki ha ngaahi fakamatala 'oku fakamamafa 'i ai 'a e ngaahi tu'unga mo'ui 'oku fokotu'u atu 'i he pulusi fo'ou 'o e ki'i tohi ko e *Ki Hono Fakamālohia* 'o e *To'u Tupú*. 'E pulusi atu 'a e ngaahi fakamatala ko iá 'i he *New Era* mo e ngaahi peesi maa'á e to'u tupú 'i he *Liahoná* 'i ha ngaahi māhina lahi (tuku kehe 'a e ngaahi makasini 'o e konifelenisí); pea 'e fakamamafa 'i 'i he fakamatala taki taha ha tu'unga mo'ui kehe 'i he taimi kotoa pē, pea 'e fa'u ia 'e ha mēmipa 'o e kau palesitenisí lahi 'o e Kau Talavou pe Kau Finemuí pe ha mēmipa 'o e Kau Fitungofulú.

'E 'i ai foki mo ha fakamatala peesi 'e taha ma'á e kakai lalahí ki

'Oku ala lau he taimí ni 'e he kakai lea faka-Siainá mei he ngaahi tapa kehekehe 'o e māmaní 'a e *Liahoná* 'i he lea faka-Siaina fakanounóu.

he anga 'o hano ako 'i 'e he ngaahi mātu'á 'a e tu'unga mo'ui 'oku fakamamafa 'i 'i he māhina ko iá ki he'enau fānau 'i he *Liahona* mo e *Ensign*, mo e, taimi 'e ni'ihí 'e 'i ai ha ngaahi kaveinga 'i he *Ki Hono Fakamālohia* 'o e *To'u Tupú* 'e fekau'aki mo e ngaahi kaveinga 'i he Ko 'Eku Ngaahi Tu'unga Mo'ui 'i he Ongoongoleléi ma'á e fānau Palaimelí, pea na'e 'i ai foki mo ha fakamatala ma'á e fānau ikí 'e pulusi atu 'i he *Liahona* mo e *Friend*.

Ala Ma'u he Taimí Ni 'a e Polokalama Fakahokohoko Fakamotu'alea FamilySearch

'Oku tokoni 'a e polokalama Fakahokohoko Fakamotu'alea FamilySearch ki he kakai 'oku nau ngāue'aki 'a e iPhone mo e iPad ke nau vahevahe 'a e ngaahi

lekooti fakatohihohoko mahu'inga mei he ngaahi tapa kehekehe 'o e māmaní 'i he ngaahi me'angāue 'oku to'oto'o holo pē.

Na'e faka'atā 'a e polokalamá 'i he meimei taimi tatau mo hono faka'atā 'o e Tohi Kakai 'o e 'Unaiteti Siteití ki he 1940 ke ngāue 'aki ki hono fakahokohoko 'o e tohi hohokó, 'oku faka'atā ia ke hiki hano tatau (download) mei he Apple App Store (ngaahi me'angāue iOS) pe Google Play (fa'ahinga 'o e Android).

'Oku ala ma'u atu ia 'i he lea faka-Pilitāniá pe faka-Sipeiní pea 'oku faka'atā 'e he polokalamá 'a e kakai 'oku nau ngāue'aki iá ke nau sio ki ha ngaahi 'imisi iiki—hangē ko ha hingoa, pe feitu'u, pe ha fakamatala mahu'inga kehe—mei ha ngaahi tohi fakamo'oni tohi nima hangē ko ha ngaahi tohi fā'ele'i, tohi mali, pe ngaahi lekooti tohi kakai. Ko e me'a pē 'oku fai 'e he tokotaha 'oku vakai ki aí ko ha'ane hiki (fakahokohoko) 'a e me'a 'okú ne sio ki aí, pea 'e hanga leva 'e he polokalama fakahokohoko FamilySearch 'o tñnaki 'a e fakamatala ko iá ki he ngaahi lekooti tohi hohoko ta'e totongi 'oku tauhi pea 'oku lava ke ma'u mei he familysearch.org. ■

'E faka'atā 'e he polokalama Fakahokohoko Fakamotu'alea FamilySearch fo'ou ha kakai tokolahi ange ke nau tokoni ki he fekumi hisitōlia faka-fāmilí 'i ha founga fakangatangata pē pe 'i ha founga lahi 'aupito.

'Okú Ne Kei Fakahā Mai 'a 'Ene Ngaahi Me'a Fufuú

Na'á ku nofo mo 'eku kui-fefine 'i he'eku kei ta'u 13 nai. Na'e ai ha 'aho 'e taha na'á ku 'ilo ai ha ngaahi makasini motu'a peá u kamata ke lau ia. Na'e kau ai ha ngahi talanoa mei ha kakai 'i he ngaahi tapa kehekehe 'o e māmaní, 'oku fakamatala ki he ngaahi mana na'e hoko 'i he'enua mo'uí. Ko e ngaahi makasini ko 'ení ko ha ngaahi *Liahona* ia; 'a e tokoua 'o 'eku fa'eé, 'a ia na'e kau ki he Siasí, pea na'á ne tuku 'a e ngaahi makasini 'i he fale 'o 'eku kui-fefiné.

Na'e ma'u 'e he ngaahi talanoa 'a 'eku tokangá, pea na'á ku ma'u ha ongo makehe 'oku mo'oni ia. Na'á ku papitaiso 'i he 'osi ha ta'u 'e taha mei ai, pea na'e talu mei ai mo 'eku ma'u fakamāhina 'a e makasini ko iá. Na'e hoko 'a e makasini ko hoku fakahino-hino mo hoku tāpuaki. Na'á ku lau ia ko e fakamo'oni kiate au 'oku 'ofa 'a e 'Otuá 'iate kitautolu pea 'okú ne kei fakahā mai 'a 'Ene ngaahi me'a fufuú ki He'ene kau tamaio'eiki ko e kau palōfitá (vakai ki he 'Āmosi 3:7).

Lucilino Mendonça, Cape Verde

Tokoni Fakatu'asino mo Fakalaumālie

'Okú ou manako ke lau 'a e makasini ko e *Liahoná*—'okú ne tokoni'í fakatu'asino mo fakalaumālie au. 'Okú ne fakamālohia 'eku tuí, pea fakatupulaki hoku ngaahi talēnití mo e ngaahi potó, pea 'okú ne fakama'a hoku 'atamaí mo e ngaahi fakakaukaú 'o fakafou mai 'i he fale'í fakatupulekina 'a e kāingalotu 'o e Siasí mo hotau kau palōfita mo'uí.

Derek Balolong, 'Otu Filipaini

Kātaki 'o 'omi ho'o faka-matalá pe ngaahi fokotu'ú ki he liahona@ldschurch.org. 'E lava ke fakanounou 'i 'a e ngaahi talí koe'uhí ke lōloa fe'unga pe mahino. ■

'Oku ma'u 'i he makasini ko 'ení ha ngaahi fakamatala mo e 'ekitiviti 'e malava ke ngāue 'aki ma'á e efiafi fakafāмили 'i 'apí. Ko e ni'ihí 'ení 'o e ngaahi sipingá.

"Ngaahi Fakatu'utāmaki Fakamatula—'Okú 'Ikai Fie ma'u ke Tau Manavahē," peesi 30: Lau 'a e fakamatalá ki mu'a peá ke fakalaululoto 'i he fa'a lotu ki ha me'a 'e ala fai 'e homou fāmilí ke mou mateuteu lelei ange ai ki ha ngaahi fakatu'utāmaki 'e hoko 'i homou feitu'ú. Hili ia pea mou fai 'a e me'a 'oku fokotu'u mai 'e 'Eletā 'Ēlīsí, pea mou alea'í 'i ho'omou efiafi fakafāmilí ha founga ke mou fakahoko ai ho'omou palaní. Te mou lava 'o fokotu'u ai ke mou fa'o há'amu ngaahi kapa pe kato teuteu ki ha me'a fakatu'upakē 'e hoko, pe fakalahi ho'omou me'akai 'oku tauhi fakatolonga 'i 'apí, pe ko há'amou alea'í ha founga ke mou mateuteu fakalaumālie ai. Fakamamafa'í 'a e pōpoaki fakalotolahi 'a 'Eletā 'Ēlīsí, "te tau lava 'o ikuna'í 'a e ngaahi matangí 'i he taimi 'oku tau mateuteu ai."

"Tauhi Ma'u 'a e Tuí 'i ha Māmani Puputu'u," peesi 42: Fakakaukau ke fai 'a e talanoa ki he me'a na'e hoko kia Pīsope Kasí 'i he loki akó, 'a ia 'oku 'i he

kamata'anga 'o e fakamatalá. Hili ia pea fehu'í ki he kau mēmipa 'o e fāmilí pe ko e hā ha me'a te nau fai 'i he me'a ko iá. Te ke lava 'o fakamatala ki he ngaahi tefito'í mo'oni na'e muimui ki ai 'a Pīsope Kasí koe'uhí ke ne tu'u mā'u ai 'i he'ene fakamo'oni.

"Te u 'Ilo'í Fēfē Kuo Fakamolemole'í Aú?" peesi 46: Kamata 'aki ha'o fehu'í ki he kau mēmipa 'o e fāmilí, "Te ke 'ilo'í fēfē kuo fakamolemole'í koe hili ho'o fakatomalá?" Te ke lava 'o lau ange 'a e tali 'a 'Eletā Kalisitā 'i he palakalafi ua 'o e fakamatalá. Fakamatala ki ha ngaahi konga kehe 'o e fakamatalá 'a ia 'oku fe'unga ki ho fāmilí.

"Ako ke Tokoni ki he Kakai Kehé," peesi 66: Lau ki ho fāmilí 'a e talanoa ki he kei sī'i 'a Palesiteni Monisoní. Te ke lava 'o fakahoko 'a e ngaahi 'ekitiviti 'oku fekau'aki mo iá mo ha taha 'o ho'o fānuu iiki 'i he fāmilí. Faka'osi 'aki ha'o fakamo'oni'í ange ko e palōfita mo'ui 'a Tōmasi S. Monisoni. ■

Ko ha Efiafi Fakafāmilí Haohaoa 'i 'Api

Ne u nofo ma'u pē 'o faka'amu ke mau fai ha ngaahi efiafi fakafāmilí 'i 'api 'oku hangē ko e ngaahi efiafi fakafāmilí 'i 'api 'oku ou fa'a sio ai 'i he ngaahi tā 'a e Siasí. Ka na'e hili ha'aku ohi mo hoku husepānití ha kī'i ta'ahine faka'ofa'ofa, na'e 'ikai fie kau ia mo kimaua. Na'á ma 'ilo'í leva kuo pau ke fai ha ngaahi liliu 'i he'ema'u ngaahi efiafi fakafāmilí 'i 'apí koe'uhí ke ma lava 'o fakaloto'í ia ke kau ki ai.

'Okú ou fakamālohia koe'uhí ko e ngaahi fokotu'u fakakaukau ki he anga hono fakahoko 'o e efiafi fakafāmilí 'i 'apí 'a ia 'oku pulusi 'i he *Liahoná*. 'Okú fika 'uluaki homa 'ofefiné he taimi ni 'i hono poupu'ú 'o e efiafi fakafāmilí 'i 'apí peá ne faka'amu foki te mau lava 'o fai ia 'i he 'aho kotoa pē.

Na'e kau 'a e taha 'o e ngaahi lēsoni na'a mau manako taha aí, 'a e anga ko ia hono fakahinohino'í kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni. Na'á ma kole ki homa 'ofefiné ke 'alu ki hono lokí. Na'á ma lau ki he tolu peá ne foki mai leva ki he loki talanoá 'o feinga ke kumi ha fakatātā 'o e Fakamo'uí. Ko e taimi ko ia 'okú ne ofi ai ki he fakatātaá, te ma pehē ange 'okú ne māfana, pea ka mama'o te ma pehē ange 'okú ne mokosia. Na'á ne fiefia lahi 'i he'ene ma'u 'a e fakatātaá. Ko e me'a faka'ofa 'ema vakai ki he mahino kiate ia hono mahu'inga 'o e talangofua mo e muimui ki he Laumālie koe'uhí ke ne ofi ai ki hotau Fakamo'uí.

Na'a mau faka'osi 'aki 'ema'u lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 11:12. Kapau te tau "falala ki he Laumālie ko ia 'oku tākiekina ke failelei," 'oku mau 'ilo'í ai 'oku hoko 'a e efiafi fakafāmilí 'i 'apí ko ha tāpuaki. ■

Moema Lima Sale Polota, Palāsila

KO HONO TALI 'O E NGAAHI FEHU 'I FEKAU 'AKI MO 'ETAU TUÍ

Fai 'e Michael Otterson

Talēkita Pule, Potungāue Fetu'utaki ki he Kakai

Hili ha ngaahi 'aho si'i mei he'eku hoko ko ha mēmipa 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni- 'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ne u fetalanoa'aki ai mo haku ngaahi kaungāme'a 'o fekau'aki mo 'eku toki ului ki he Siasí.

Na'e 'ohovale hanau ni'ihi, pea fiefia ha ni'ihi. Na'e ai hanau tokosi'i na'e 'ikai ke nau mahu'inga'ia ai. Ne ai ha finemui 'e taha 'i hoku to'ú na'e 'ikai pē ke fie tui ko ha Kalisitiane au.

Ko 'eku fuofua feinga ia ke fakamatala 'i 'eku ngaahi tuí ki ha ni'ihi 'oku 'ikai ke mau tui tatau. 'Oku ou manatu ki he'eku loto-fo'i mo'oni he'eku feinga ke fakahū ki ha 'atamai ta'efie'ulutukua, he neongo hano lahi 'o ha 'uhinga 'e fokotu'u atu, he 'ikai pē ke ne tali ia 'e ia.

'E fehengahangai 'a e Siasí mo hano sivi'i faka'auliliki 'i he'ene tupu 'o tokolahí, 'o hangē pē ko e ngaahi siasi lalahi kehé, pea 'e tu'unga ai ha ngaahi fetalanoa'aki tonu pe 'i he 'Nitaneti' 'a hotau kāingalotú mo honau ngaahi fāmili, ngaahi kaume'á, mo e kaungā feohi 'oku 'ikai ke tau tui tataú.

Kapau 'e tokanga 'a e kāingalotú ki ha ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga, 'e tokonia ai kinautolu ke nau fai ha tali pe fakamatala 'i ha loto-falala lahi ange.

Mo'ui 'Aki Ho'o Tui Fakalotú

Ko e taha 'o e ngaahi monū mahu'inga 'oku ma'u 'e he kāingalotu tui faivelenga 'o e Siasí, ko hono fakalotalahi'i kinautolu 'e he'etau tuí ke tau "mo'ui'aki 'etau tui fakalotú." 'Oku lava ke ongo'i hono mo'oní 'i he taimi 'oku vakai tonu ai 'a e ngaahi

kaume'á mo e kaungā-feohi ki he fenāpasi 'a e me'a 'oku lea'aki 'e ha tahá mo e me'a 'okú ne faí.

Kapau 'e hoko 'a e mo'ui 'a e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko 'ene malanga lelei tahá ia, 'oku totonu leva ke fai tau'atāina, fakamo'omo'oni, pea fakahoko 'i he laumālie 'o e 'ofa 'a 'etau ngaahi talanoá, neongo ha fai mai 'e he kakai ha ngaahi fehu'i ta'e-fe'unga pe 'i ha fuonga manuki. 'Oku hā mo'oni ange 'etau pehē ko e kau muimui kinautolu 'o Sīsū Kalaisi 'i he taimi 'oku fenāpasi ai 'etau ngaahi ngāue mo 'etau tuí. 'E 'i ai 'a e taimi 'e ni'ihi 'e fie ma'u ai ke 'oua te tau 'ita vave 'i he taimi 'oku tau tali ai ha ngaahi fehu'i pe ngaahi fakaangá. 'E toe fie ma'u foki ke tau poto 'i he tukuhua.

Na'e me'a 'a 'Eletā M. Lāsolo Pālati 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i ha kato-anga foaki mata'itohi 'i BYU-Hawaii 'i he 2007 'o pehē: "Kapau te mou mo'ui'aki 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleléi [kae 'ikai] ako 'ata'atā pē ki ai, 'e hanga 'e hono fakataha'i makehe 'o e ongo poto ko iá 'o ngaohi kimoutolu ke mou ongo'i fiamālie mo mateuteu ke mou ako'i 'a e me'a ko ia 'oku mou 'ilo'i 'oku mo'oní—'i ha fa'ahinga taimi pē."

Fokotu'u 'a e Taumu'á

Ko e taimi ko ia 'oku tau tali ai ha ngaahi fehu'i pe fakamatala 'o kau ki he'etau tuí, 'oku mahu'inga ke tau fokotu'u hono taumu'á mei he kamata'angá.

'E tokoni ha'ate faka'aonga 'i 'a e 'uluaki sekoni 'e 30 ke fokotu'u ha makatu'unga ki he'ete fakamatalá,

kae 'oua 'e feinga 'ata'atā pē ke tali ki ha ngaahi kehekehe 'oku fai mai. 'E faingofua ia 'o hangē pē ko ha'ate fakamatala 'i 'oku tau tui ko hotau Fakamo'ui 'a Sīsū Kalaisi pea tau tali 'a e ngaahi fakamatala 'i he Tohi Tapú ki Hono 'alo'í, 'Ene mo'ui, ngāue fakafaifekau, Hono Tutukí pea mo 'Ene Toetu'ú. 'Oku tau tui foki na'e hē 'a e māmani Kalisitiane mei he ngaahi mo'oni na'e ako'i 'e Sīsū 'i he Tohi Tapú pea na'e fiema'u ke fakafoki mai 'a e Siasi na'á Ne fokotu'ú.

'Oku hanga 'e ha'ate fokotu'u atu e ngaahi tefito'i tui mahu'inga 'a e Siasí 'i he founa ko 'ení, 'o 'ai ha tefito ke fakama'unga ki ai e fakamatalá 'i ha taimi 'e mafuli ai e fetalanoa'aki ki ha ngaahi tokāteline kehe 'o e ongoongoleléi.

Fakafehokotaki 'a e Ngaahi Konga Mahu'ingá

Ko e taimi ko ia 'oku fanongo ai 'a e kāingalotú ki he ngaahi fehu'í, te nau lava 'o 'ilo'i 'a e tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleléi 'oku fakataumu'a ki ai 'a e fehu'í, pea taki 'a e talí ke foki ki he Fakamo'ui.

Hangē ko 'ení, ko e hā 'a e 'uhinga 'oku tau 'ave ai 'a e kau faifekau ki he ngaahi fonua Kalisitiane? Koe'uhí he na'e fekau'i atu 'e Sīsū ke 'alu tautau toko ua 'Ene kau talafekau "ki he māmani kotoa." Pea 'oku tau fai 'a e me'a tatau he 'ahó ni. Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku 'ikai ke tau tui ai ki he nonofo fakamali ki mu'a pea toki malí? Koe'uhí he na'e ako'i 'e Sīsū mo 'Ene Kau 'Aposetolo hono toputapu 'o e nofo malí mo e me'a kotoa pē 'oku fekau'aki mo iá.

'Oku 'ikai ke tau fie ma'u ha ngaahi

'E lava ke ola lelei ange hono vahevahe 'o e ngaahi a'usia fakatāutahā 'i hono tali e ngaahi fehu'í, 'o laka ia 'i hano fakamatala'i pē 'o ha ngaahi tali kuo ako ma'uloto.

'uhinga mahinongata'a fakamāmani ke fakatonuhia'i 'aki 'oku mei he 'Otuá 'a e ngaahi tefito'i mo'oni ko ia 'oku tau feinga ke tau mo'ui'aki.

Fakamatala ki ha Ngaahi Me'a Fakafo'ituitui ne Hoko

'Oku 'ikai ke tau tali 'a e ngaahi fehu'í 'a hotau ngaahi kaume'á, 'i ha'atau fai ange pē ha ngaahi tali kuo ako ma'uloto. 'E lava 'e ha'atau fakamatala ki ha ngaahi me'a mo'oni fakafo'ituitui ne hoko 'o fakaafe'i mai 'a e Laumāliē ke ne fakamo'oni'i mo fakahū 'a e pōpoakí ki he loto 'o e tokotaha fanongó.

Ko e taha 'o e ngaahi me'a 'okú ne

fakafe'ātungia'i lahi taha 'etau vahevahe atu 'etau tuí, ko 'etau manavahē 'oku 'ikai ke 'i ai ha'atau tali lelei ki ha fehu'í. 'Oku tokosi'i foki mo ha kakai 'i he ngahi siasi kehē 'oku nau mataotao 'i honau hisitōliā pe tokātelinē, pea kuo fakamo'oni'i 'i ha ngaahi fakatotolo ne fai, 'oku 'ilo lahi 'aupito 'a e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ki he'enu tuí 'o fakafehoanaki mo e ngaahi siasi kehē.

'E lelei pē 'i ha fai mai 'e ha taha ha fehu'í 'o kau ki he tokāteline pe hisitōliā 'o e Siasí 'a ia 'oku 'ikai te tau 'ilo'i, ke tau pehē ange, "'Oku 'ikai ke u 'ilo'i.'" Ka te tau lava kotoa pē 'o fakamatala ki ha ngaahi me'a

NGAAHI MA'U'ANGA TOKONI 'I HE 'INITANETÍ

Kuo fokotu'u 'e he Siasí ha ngaahi ma'ū'anga tokoni faka-'Initaneti 'e 'aonga ki he kāingalotú ke nau fé'inasí'aki ai mo e kakai 'oku 'i ai ha'anau ngaahi fehu'í.

Mormon.org
Mormon.org/Jesus Christ
Mormonnewsroom.lds.org
LDS.org
Liahona.LDS.org

*'I he taimi 'okú ke tali ai e ngaahi fehu'i ho kaungāme'á, fai pē ho anga totonú.
Ko koe 'a e 'uhinga 'oku nau fá'a fai atu ai e fehu'í he taimi lahi.*

fakafo'ituitui ne hoko ke fakamatala'i 'i 'a 'etau fakakaukau fekau'aki mo 'etau tuí.

Kapau te tau fakamatala ki he ngaahi me'a ne hoko kiate kitautolu 'o kau ki he tuí pe 'aukai pe ko e ngaahi lelei 'o 'etau fetu'utaki lelei mo hotau fāmílí, 'e 'ikai lava ke faka'ikai'i 'a e ngaahi me'a ko iá 'e ha taha. Ko e ngaahi me'a ia 'atautolu pē, pea 'oku 'ikai ha taha 'e 'ilo lahi ange ki ai 'iate kitautolu.

'Ilo'i Lelei 'a Kinautolu 'oku Fanongo Kiate Koé

'Oku ai e kakai 'e ní'hi 'oku 'ikai ke nau fie fetu'utaki ki ha mēmipa mo ha'anau fehu'i ko 'enau manavahē na'a ma'u ai kinautolu 'o malanga'i 'i ha taimi lōloa. Kapau te nau fai atu ha fehu'i faingofua pē, tokanga ki he me'a 'oku nau fie 'ilo ki aí, mo e fie mālīe 'a honau lotó, mo e tu'unga 'o 'enau 'iló. Kapau te nau ongo'i 'etau fie tokoní 'i he kamata'angá pē, te tau lava 'o faka-fiemālīe'i ai 'a kinautolu 'oku fie 'iló.

'Ilo'i 'e 'ikai 'aonga ha fetalanoa'aki ki he tokotaha kotoa pē koe'uhi ko e kehekehe 'a e puiipuitu'á—hangē ko e fakalotú, fakamāmaní, pe ha toe tu'unga kehe pē.

Vahevahe Atu 'a e Me'a 'Oku Tau Tui Ki Aí

'Oku ma'u 'e he kāingalotu 'o e Siasí ha faingamālie ta'e-hano-tatau ke nau hoko ko ha mālohi ki he lelei 'i he'enau tokoni ki hono fakatonu-tonu 'o e ngaahi ma'u hala 'oku kau kiate kitautolú pea fakatupulekina 'a e mahino 'a e kakai kehé 'o kau kiate kitautolu mo e me'a 'oku tau tui ki aí.

'Oku lava ke sio 'a e kakai 'i he'enau 'ilo lahi ange ki he ngaahi tui 'a e Kau Mā'oní'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ki ha ngaahi me'a mahino 'oku tau faikehekehe ai, pea nau 'ilo foki ai mo ha ngaahi me'a 'oku tau faitatau ai 'a ia 'e lava ke kamata ai hano fokotu'u ha ngaahi fetu'utaki 'oku lelei ange. ■

Ngaahi Tokoni 'Aonga

'Oua 'e Loto Fakamaau

'E lava ke te ongo'i fakapiko'ia hano fai mai 'e ha taha ha ngaahi fehu'i faka'āuiliki ki he'etau tuí. Neongo iá, ko hono fakakātoá, ko ha fie 'ilo pē ia 'a e kakaí. 'Oua te mou kumi 'uhinga/fakakikihi.

Fakafanongo Lelei

Na'e ako'i 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'oku ngāue lelei taha 'a e me'a-foaki 'o e 'ilo'i 'o e faikehekehe 'o e ngāue 'a e ngaahi laumālīe 'i he taimi 'oku tau fakafanongo aí. Fai ha ngaahi fehu'i fakamahino pea mateuteu ke tu'unga tatau 'a e lahi ho'o fanongó mo ho'o leá, koe'uhi ke mahino kiate koe 'a e fehu'í mo hono taumu'á.

Faka'apa'apa'i 'a e Tau'atāina ke Filí

'Oku ma'u 'e he kakai kotoa pē 'a e tau'atāina ke filí 'oku foaki mai 'e he 'Otuá. Ko ia te tau lava 'o fakaafe'i pe fakaloto'i kinautolu---ka 'oku 'ikai totonu ke tau fakamālohi'i pe kouna'i kinautolu.

Faka'ehi'ehi mei he Ngaahi Lea Faka—Siasí Ta'emahinó

Faka'ehi'ehi mei he ngaahi lea faka-Siasí ta'emahino 'oku ongo fo'ou, hangē ko e "uōtí," "efiafi fakafāmili 'i 'apí," pe "Lea 'o e Potó." Kapau te ke ngāue 'aki 'a e ngaahi lea ko iá, 'oku totonu ke ke tomu'a fakamatala'i ia kae 'oua 'e tali pē ke toki 'eke atu hono 'uhingá.

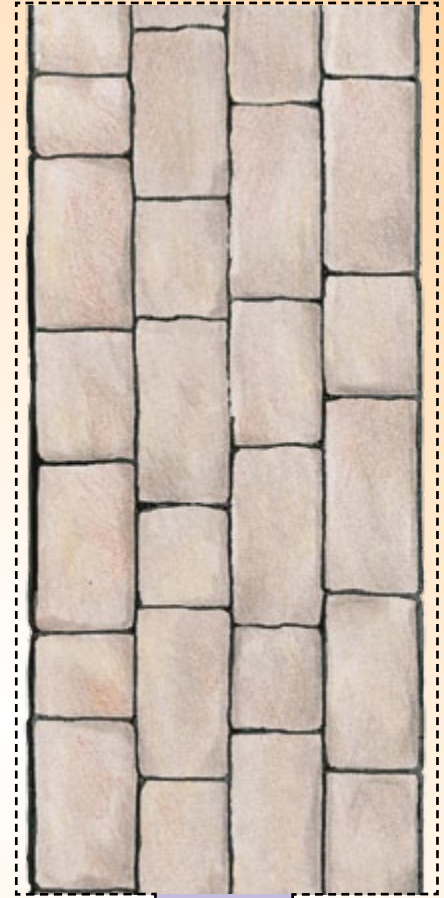
Ngāue 'aki 'a e Hingoa Kakato 'o e Siasí

Ngāue'aki tu'o taha pe lahi ange 'a e hingoa kakato 'o e Siasí 'i he kamata 'a e fetalanoa'aki. 'Oku 'i ai ha mālohi 'i he hingoa 'o e Siasí, ko ia 'oku totonu ke fakamatala'i ia. 'Oku fakamatala'i lahi ai pe ko hai 'a kitautolu.

Ihe ta'ú ni 'e lahi e ngaahi makasini *Liahona* 'e ma'u atu ai ha seti fakatātā 'o ha kakai mei he Tohi 'a Molomoná. Ke fakafefeka kinautolu pea faingofua hono ngāue 'akí, kosi'i kinautolu pea fakapipiki pe tepi'i kinautolu ki ha pepa fefeka, fanga ki'i tangai pepa iiki, pe fanga ki'i 'akau fakamea'a. Tauhi e seti taki taha 'i ha sila pe kato, fakataha mo e faka'ilonga 'okú ne fakahā 'a e feitu'u ke ma'u ai 'a e talanoa fakafolofola 'oku fekau'aki mo e ngaahi fakatātaá.

Samuela

Samuela ko e Leimaná
Hilamani 13–14, 16

Ne akonaki mai 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'o pehē, "I he 'etau fononga 'o e mo 'ui faka 'ahó, 'oku tau 'ilo ai ha ngaahi faingamālie lahi ke muimui 'i he sīpinga 'a e Fakamo 'uí. I he taimi 'oku feongoongoi ai hotau lotó mo 'Ene ngaahi akonakí, 'oku tau 'ilo 'i 'a e ofi mai 'o 'Ene tokoni fakalangí. Hangē tofu pē ia ko 'etau fai e fekau 'a e 'Eikí." Ko Palesiteni Monisoní ko ha sīpinga ia 'o ha tokotaha 'oku fekumi ki he tokoni fakalangí 'i he 'ene mo 'ui faka 'ahó mo tali 'a e ui ke ngāué. Vakai "Tōmasi S. Monisoni: Ko Hono Tali 'a e Ui 'o e Fatongiá," peesi 14.